

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

İSLAMİ FETİHLER DÖNEMİNDE KÜRTLER
(622-652)

YUSUF YOLDAŞ
15751002

Danışman
Prof. Dr. Mehmet AKBAŞ

Mardin- 2018

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

İSLAMİ FETİHLER DÖNEMİNDE KÜRTLER
(622-652)

YUSUF YOLDAŞ
15751002

Danışman
Prof. Dr. Mehmet AKBAŞ

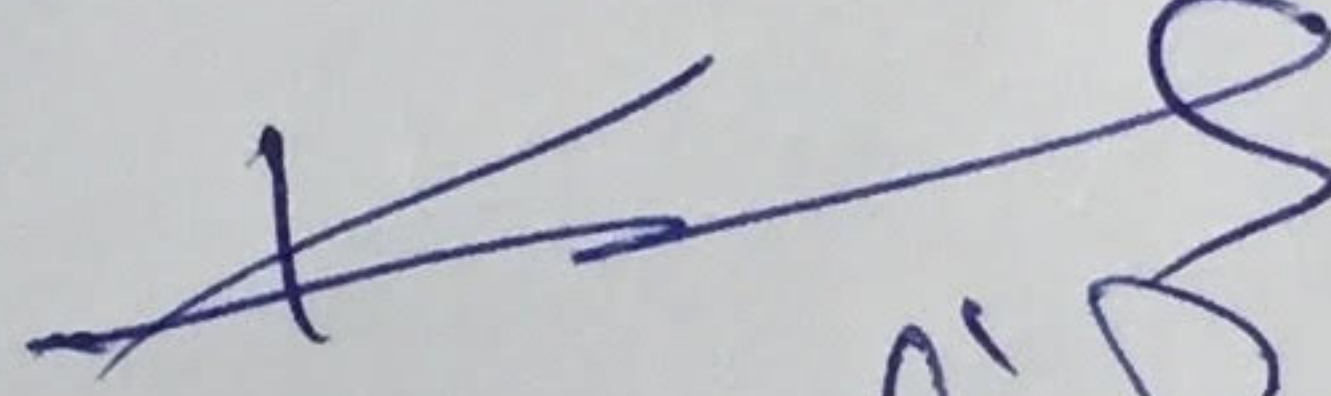
Mardin- 2018

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

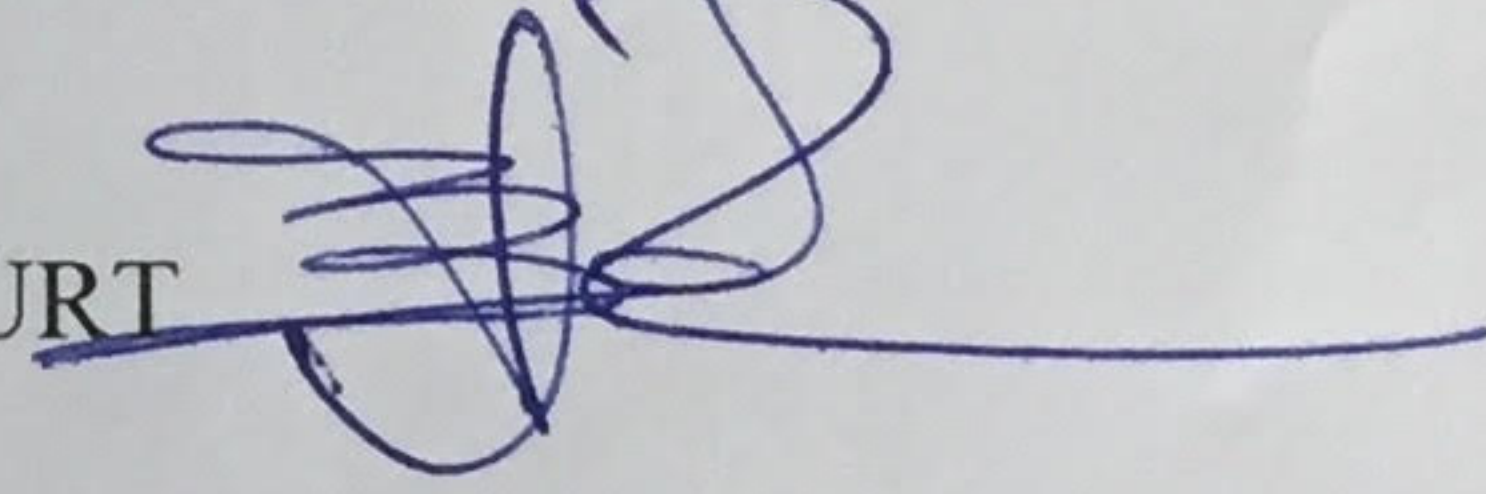
TEZ ONAYI

Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı 15751002 numaralı öğrencisi Yusuf YOLDAŞ'ın hazırladığı “İslami Fetihler Döneminde Kürtler (622-652)” başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 07/12/2018 Cuma günü saat 11:00’de yapılmış, tezin onayına ~~oy çokluğu~~/oybirliğiyle karar verilmiştir.

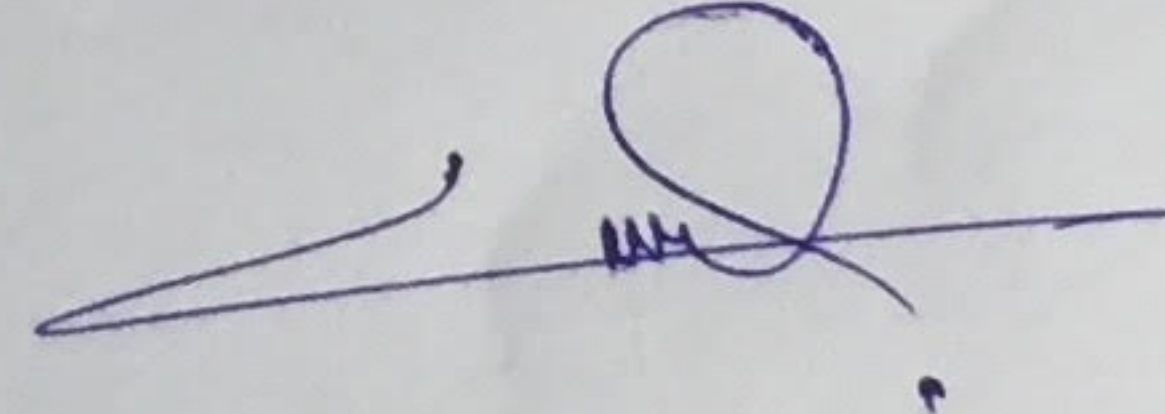
Üye :Prof. Dr. Kasım ŞULUL

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Abdülbaki BOZKURT

Danışman :Prof. Dr. Mehmet AKBAŞ

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ...../...../2018 tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2018

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ömer BOZKURT

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
İSLAMİYET'TEN ÖNCE KÜRTLER	1
Kürt Kelimesi ve Tarihte Kürtlere Verilen İsimler	1
Kürtlerin Kökeni.....	2
Kürtlerin Yaşadığı Bölgeler	6
Kürtlerin İslâmiyet'ten Önceki Dinleri	10
BİRİNCİ BÖLÜM: İSLÂMÎ FETİHLERDEN ÖNCE KÜRTLER	13
1.1. Hz. Peygamber (sav) Döneminde Kürtler	13
1.2. Hz. Ebubekir Döneminde Kürtler.....	16
1.3. Hz. Ömer Döneminde Kürtler	20
1.3.1. Kürtlerin Müslüman Ordularla Karşılaşması.....	24
1.3.2. Celula Savaşı ve Kürtlerin Müslüman Araplarla İlk Kez Karşılaşmaları. 26	
1.3.3. Hz. Ömer'in Celula Ganimetleri Kararı ve Kürtlerin Karara Etkisi.....	31
İKİNCİ BÖLÜM: İSLÂMÎ FETİHLER DÖNEMİNDE KÜRTLER	34
2.1. Cibal Bölgesinin Fethi.....	34
2.1.1. Nihavend Şavaşı ve Kürtlerin İslam Ordularında İlk defa Yer Alması....	36
2.2. El-Cezire'nin Fethi	37
2.3. Şehrizor Bölgesi'nin Fethi.....	41
2.4. Azerbaycan (Atrubatkan) Bölgesi'nin Fethi	41
2.5. Ermeniye Bölgesi'nin Fethi.....	43
2.6. Ahvaz (Huzistan) Bölgesi'nin Fethi.....	43
2.6.1. Ahvaz Bölgesindeki Kürtlerin Müslümanlara Katılması	44

2.6.2. Tuster'in Fethi ve Kürtlerin Yardım Etmediği Hürmüzan'ın Esir Alınması	45
2.6.3. Beyruz'da Toplanan Kürtlerin Müslümanlarla savaşıması	46
2.7. Faris Bölgesi'nin Fethi	47
2.8. Hz. Ömer'in Seleme b. Kays'i Kürtlerin Üzerine Göndermesi	50
2.9. Kürtlerin Sahabe'den Carud El Abdi'yi Şehit Etmesi	51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İSLÂMÎ FETİHLERDEN SONRA KÜRTLER	52
3.1. Hz. Osman Döneminde Kürtler	56
3.1.1. Ermeniye Bölgesindeki Fetihlerin Genişletilmesi ve Belasecan Kürtleri	56
3.1.2. Hz. Osman'ın Azerbaycan Valisini Değiştirmesi ve İsyanların Bastırılması	58
3.1.3. Kürtlerin Basra Valisi Ebu Musa'nın Azledilmesindeki Rolü	59
3.1.4. Faris Bölgesindeki İsyanlar	59
3.1.5. Horosan'ın Fethi ve Sasani Devletinin Sonu	60
3.1.6. Kürtlerin Yaşadığı Kuhistan Bölgesinde Türklerin Müslümanlara Karşı Kürtlere Yardım Etmesi	62
3.1.7. Hz. Osman'ın Arapların El-Cezire Bölgesi'ne Yerleşmelerine İzin Vermesi	62
3.2. Hz. Ali Döneminde Kürtler	63
3.2.1. Azerbaycan Halkının Müslüman Oluşu	63
3.2.2. Horosan ve Faris Bölgesinde Çıkan İsyanlar	64
3.2.3. Sıffin Savaşı ve Hakem Olayı'nda Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı Cibal (Irak) Halkı'nın Yer Alması	64
3.2.4. Kürtlerin Ahvaz Savaşında Karşı Karşıya Savaşmaları	66
3.2.5. Faris Bölgesinin Dağlarında Harici İsyanlarına Katılan ve Vergisini Ödemeyen Kürtler	67
3.2.6. Şehrizer'a Saldıran Harici Kürtler	68
SONUÇ	69
KAYNAKLAR	71

ÖZGEÇMİŞ.....	75
İNTİHAL RAPORU	76

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İslâmî Fetihler Döneminde Kürtler (622–652)

Yusuf Yoldaş

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2018: 75 Sayfa

Kürtler, kökleri eski zamanlara dayanan uzun bir tarihe sahiptirler. Tarih boyunca köklü dinleri, bağımsız devletleri olmuştur. Kürtler, İslâmiyet'in doğuşundan önce yönetimde oldukları son devlet Büyük Medya İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra küçük devletçiklere bölünmüş ve on bir asır boyunca (M.Ö.550-M.S.638) Ahmeniler, Makedonyalı İskender, Selevkoslar, Aşkaniler ve son olarak Sasaniler ile Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında yaşamışlardır.

İslâmiyet'ten önce Putperestlik, Zerdüştlük, Manihaizm, Mazdeizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlere inanan Kürtler, Müslümanlarla ilk kez hicrî 16. yılda Celula Savaşı'nda Sasani ordularında yer almaları sebebiyle karşılaşmışlardır. Kürtlerin, Müslümanlarla ilk kez temas kurdukları Celula Savaşı Müslümanların zaferiyle sonuçlanmıştır, Bu savaş Kürt topraklarına açılan bir kapı olmuş ve İslâmiyet Kürt bölgelerinin tümüne yayılmıştır.

Milâdî 637 de başlayan İslâmî Fetihler, 646 yılında son bulmuş ve Kürt topraklarının tümü İslâm Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu fetihler sayesinde Bizans ve Sasanilerin savaş sahası olması sebebiyle küçük parçalar ve devletçiklere bölünmüş halde olan Kürt bölgeleri, İslâm devletinin çatısı altında yeniden yapılandırılmış ve birlik haline gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kürtlerin dinleri, Celula Savaşı, Kürtler ve İslâmiyet,

ABSTRACT

Master Thesis

Kurds in The Period Of Islamic Conquests (622–652)

Yusuf Yoldaş

Mardin Artuklu University

Social Sciences Institute

History Department

2018: 75 Pages

Kurds has a long history that have their origins in old times. Throughout history, they have established religions and free states. After the destruction of Big Media Empire which was the latest dominated state before the birth of Islams, Kurds were devided into small states, and during 11 centuries, they had lived under the dominance of Ahmeni on, Macedonian Alexander, Seleucids, Parthia and at last, Sasanians and Byzantine Empire.

Before Islam, Kurds believed in religions like Idolatry, Zoroastrianism, Manichaeism, Mazdeizm, Judaism and Christianity. They had first encountered Muslims in Celula War AH in 16. by locating in Sassanian Army. Celula War, which Muslims and Kurds contacted at the first time with each other, ended with the victory of Muslims. This war was an opening door to Kurdish lands, and Islam spreaded over all Kurdish regions.

Islamic conquests that started in 637 ended in 646, and all Kurdish lands were under the dominance of Islamic State. By means of these conquests, with the reason of being battle field of Byzantine and Sasanians, Kurdish regions were devided into small pieces and states. They had configured again under the roof of the Islamic State and had become union.

Keywords: Religions of Kurds, Celula war, Kurds and Islam

ÖNSÖZ

Övme ve yüceltmeler, yaratan ve yaşatan Allah'a mahsustur. Salât ve Selâm, insanlara rahmet olarak gönderilen, Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'in (sav) ve onun yolundan gidenlerin üzerine olsun.

Bu çalışma Kürtlerin İslâmiyet'ten önceki tarihi, coğrafi ve dini durumlarını, Kürtlerin Müslümanlarla İlk kez karşılaşmalarını, İslami fetihlerin Kürt topraklarına açılmasına kapı olan Celula Savaşı'nı, Kürtlerin yaşadığı bölgelere yapılan İslâmî Fetihleri, Kürtlerin İslam'a girişlerini ve İslam Devleti tarafından Kürt Bölgeleri'nin yeniden yapılandırılmasını konu alıyor.

Kürtlerin İslâm'la tanışmasının tarihini yazma fikrinde karar kıldığımızda bunun zor bir iş olacağı biliniyordu çünkü Kürt Tarihi konusunda yazılmış eser hayli azdı. Var olanların büyük çoğunluğu da o döneme ait geniş bilgi içermediği gibi Kürtler tarafından yazılmamıştı. İslâm'ın ilk dönemlerine ait Kürtlere has tarihi bilgi bulmak zordu. Bunun için ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarında yer alan bilgileri özenle toplamak gerekiyordu ancak özellikle ilk dönem İslâm tarihçilerinin eserlerinde de Kürt ismi hayli az yer alıyordu. Bunun sebebi de günümüzdeki etnik kavramlar İslâm'ın yayıldığı dönemde yaşayan insanların kavramları ve onlara yükledikleri anlamlarla aynı olmadığından o denemdeki ırk anlayışı ile günümüzdeki ırk anlayışı tam olarak uyuşmuyordu. Daha isabetli veriler elde etmek için ilk dönem İslâm coğrafyacılarının eserlerinden yararlanarak Kürtlerin nerelerde yaşadıklarını da tespit etmemiz gerekiyordu. Çalışmada genel olarak bilgi alınan kaynaklar o dönem ilme ve ilmin aktarılmasına en çok önem veren İslâm âlimlerinin eserleridir. Ayrıca ilk dönem İslam tarihçilerinin ve coğrafyacılarının eserlerinin yanı sıra günümüz yerli ve yabancı araştırmacılarının eserlerinden de faydalanıldı.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Kürtlerin İslâmî fetihlerden önceki durumları ve bireysel olarak İslam'a girişleri ele alındı. İkinci bölümde İslâmî fetihlerin Kürtlerin yaşadığı bölgelerde ilerleyişi ve Müslümanların Kürtlerle veya Kürtlerin yaşadığı devletlerle yaptıkları karşılaşmaları, savaş, barış ve antlaşmaları çalışıldı. Son bölümde ise İslâmî fetihlerin Kürtlere etkisine ve Kürtlerin İslâm Devleti çatısı altındaki faaliyetlerine değinildi.

Kürtlerin yaşadığı bölgeler İslâm tarihçilerinin ve coğrafyacılardan kullandığı isimlerle, bölgelerin ayrımları ise İslâmî fetihlerden sonra Hz. Ömer'in Kürtlerin yaşadığı coğrafyada yaptığı idarî taksimata göre kaynaklarda geçen isimleriyle

kullanıldı. Bu da İslâmî fetihlerin kronolojik sıralamasını yaparken kolaylık sağladığı gibi daha sistematik bir şekil almasına olanak sağladı.

Çalışmamızın ağırlıklı bilgi kaynakları ilk dönem İslâm tarihçilerinin ve coğrafyacılarının eserleri olduğundan bu eserler, kullanılan dildeki kelimeleri de haliyle etkiledi. Bu sebeple bolca Arapça kelime kullanmak durumunda kalındı. Ayrıca daha az kelimeyle çok şey anlatabilmek için birkaç cümleyle anlatılacak bilgiyi tek cümleye sığdırarak okuyucuya zaman kazandırmak ve okuma yorgunluğunu azaltmak hedeflendi.

Çalışmamızda amaçlanan her zaman doğru sonuçlara ulaşmak oldu. Bunun için yapılan taramalarda ince eleyip sık dokumak zorunda kalındı çünkü kaynaklarda geçen bilgiler hayli azdı ve detay içermiyordu. Özellikle İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında Kürtlere etkin olarak değil de fetihlerden etkilenen topluluklar olarak kısaca değinilmesi Kürtlerin o dönemdeki etkinlikleriyle ilgili detaylı bilgilere ulaşılmasını kısıtlıyordu. Farklı kaynaklardan elde edilen veriler birleştirilerek isabetli bir konu bütünlüğüne ulaşılmaya çalışıldı. İsbet ettiğimiz doğrular Allah'ın bize lütfudur. Hatalarımız ise insanî kusurlarımızdan kaynaklanmaktadır. Bunun için önce Allah'tan sonra da okuyucudan affımızı ister ve bizi mazur görmesini talep ederiz. Bu konuda yapılabilecek her türlü değerlendirme, eleştiri, öneri ve düzeltmeyi şükranlıkla karşılamaya hazırız. Dileriz ki bu çalışma Kürtlerin İslâm'la tanışması ve İslami fetihlerin Kürtlere etkisi konularında yapılacak çalışmalar için kapı aralayarak fayda sağlar.

Çalışmada emeği geçen tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet AKBAŞ'a, yazım düzenleme konusunda Dr. Öğr. Üyesi Abdülbaki BOZKURT'a ve Felat YAŞA'ya, biçim düzenleme konusunda Arş. Gör. Cemal ÜLKE'ye, sabrı ve sevgisiyle manevi destek olan eşime ve fikir katkısında bulunan tüm dostlarıma teşekkür ederim.

Yusuf YOLDAŞ

2018

KISALTMALAR

Age.	Adı geçen eser
Agm.	Adı geçen makale
b.	Bin
Bk.	Bakınız
C.	Cilt
H.	Hicrî
H.z.	Hazreti
M.Ö.	Milâttan önce
M.S.	Milâttan sonra
s.	Sayfa
(SAV).	Sallallahu Aleyhi Vesellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

İSLAMİYET'TEN ÖNCE KÜRTLER

Kürt Kelimesi ve Tarihte Kürtlere Verilen İsimler

Kürt isminin kökeni ile ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte kelimenin kökeninin nerden geldiğine dair birçok rivayet vardır. Bu rivayetlere ve Kürtlere verilen isimlere burada ele alınacaktır.

Kürt kelimesinin Sümerce kaynaklı olduğu, 'Kur' dağ, sondaki 'd' ekinin de aidiyet eki olduğundan Kurd kelimesinin, Dağ Sakinleri anlamına geldiği iddia edilmiştir. Babil dilinde Garduor, Qardu ile aynı kökenden gelmiş gibi görünen ve Farsça Gurdor olarak kullanılan Kurd kelimesi cesur, yiğit ve savaşçı anlamlarına gelmektedir. Bu kelime, Perslerden Araplara geçmiş ve Arap dilinde aynı şekilde kullanılmıştır. Daha sonra da Kürtlerin genel ismi haline gelmiştir.¹

Asurcada ise 'Kur' kelimesi, beden olarak sağlam, 'Kardu' kelimesi kuvvetli ve kahraman, 'Karadu' kelimesi ise kuvvetli olmak anlamına gelmektedir.² Başka bir rivayette de Kürt kelimesinin anlamına dair şunlar söylenmiştir: Kürtlerin bu adla adlandırılmalarının tek nedeni, aşırı cesaretleri ve savaşçı olmalarıdır. O kadar ki, kavga alanlarında, savaş meydanlarında ve diğer çetin durumlarda tehevür ve pervasızlıkla nitelendirilmişlerdir.³

Kürtler geçmiş zamanlarda ayrıca şu isimlerle anılmışlardır: Sümerler ve Akadlar, Kürtlere Guti, Cuti ve Cudi isimlerini kullanmışlardır. Asurîler ve Aramiler, Kürtlere Guti, Kurti ve Kurdu, demişlerdir. İranlılar, Kürtlere Kurtiwi, Sirti ve Kurdraha; Yunanlılar ve Romalılar, Kürtlere Karduk, Kardukhi ve Karduwikayi derlerdi. Ermeniler, Kürtlere Kurduen, Kurçikh ve Kurtikh; Araplar, Kürtler'e Kurdi, Kardui ve Curdi isimlerini kullanmışlardır.⁴ Osmanlılar da Araplardan esinlenerek Kurd ve bu kelimenin çoğulu olan Ekrad isimlerini Kürtler için kullanmıştır.⁵

---

¹ Brennan, Shane "İslamdan Önce Kürtler", *Kürtler*, Nida Yayıncılık, Ed-Adnan Demircan-Mehmet Akbaş, İstanbul 2015, s. 57.

² Minorsky, Vladimir, "Kürtler", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1978, C. 6, s. 1089-1090

³ Bitlisi, Şerefhan, *Şerefname, Kürd Tarihi*, (Çeviren: M. Emin Bozarslan) Deng Yayınları, Aralık 1997, s. 8.

⁴ Zeki Beg, Mehmet Emin, *Kürtler Ve Kürdistan Tarihi*, Nubihar, Baskı 9, İstanbul 2015 s. 87.

⁵ Öz, Mehmet "Osmanlılar" TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 1988, C. 33, s. 535.

Bazı Doğu Bilimciler Kürtlere verilen bu değişik telâffuzdaki isimlerin benzer ve eş anlamlı kelimeler olduğunu söylemektedirler. Kürtlerle karşılaşmış halkların telaffuzları doğrultusunda değişikliğe uğramış bu isimler, genel olarak Kürt etnik kökeni için kullanılmış olabileceği gibi bölgesel olarak küçük ülke ve aşiretler için de kullanılmış olabilir.⁶

Kürt kelimesine yazılı kayıtlarda ilk kez Hristiyan kaynaklarında 4. yüzyılda rastlanmıştır. İncil'in Krallar Bölümü'nde Yahudilerin sürüldüğü Habur Nehri Bölgesi'nden de 'Kürtlerin Ülkesi' diye söz edilir. Ayrıca Süryanice bir metinde Orta Doğu'daki azizlerden Abdiso adında kutsal birinin hikâyesi anlatılır. Mor Kardağ tarafından kendisine nereli olduğu sorulduğunda Abdiso, ebeveynlerinin Kürtlerin (Süryanice-Kurdowi) ülkesindeki Tomanon köyünden olduğunu söyler. Tomanon köyünün, geleneksel Kürt ülkesinin bir parçası olan Cudi Dağı'nın eteklerinde bulunduğu rivayet edilmektedir.⁷

Kürt kelimesi, İlk Dönem İslam Tarihi kaynaklarında 9. yüzyılda yaşayan İslam Tarihçisi Taberi'nin eserinde şöyle yer almaktadır: Hz. İbrahim'in yakılması fikrini ortaya atan kişi, Farisilerin göçebelerinden olan bir Kürt'tü.⁸

Kürdistan kelimesi ise ilk kez Selçuklular döneminde sınırlı bir bölge için kullanılmıştır. Bu bölgenin merkezi Hemezan civarındaki Bahar şehridir.⁹ Bir rivayete göre de ilk kez Sultan Sencer tarafından kullanılan Kürdistan kelimesi ya Azerbaycan ve Luristan arasında kalan bölge için ya da Zagros Dağları'nın batısında kalan bölge için kullanılmıştır. Ayrıca bu ismin Sine, Senendeç, Dinever, Hemedan, Kirmanşah veya Şehrezor Koy ve Koysancak için kullanıldığı da rivayetler arasında yer almaktadır.¹⁰

Kürtlerin Kökeni

Kürtlerin kökeni konusunda tarihçiler tarafından pek çok teori ortaya atılmıştır. Bunlar Kürtlerin yaşadığı bölgelerde ve bölgede yaşayanlar üzerinde yapılmış arkeolojik, biyolojik ve lengüistik araştırmalarla güçlendirilmeye çalışılmışsa da Kürtlerin kökeni ile ilgili tarihi bilgilerimiz pek azdır. Bu bilgilerin

---

⁶ Zeki Beg, s. 87.

⁷ Brennan, s. 56.

⁸ Taberi, Ebu Cafer Muhammed İbn-i Cerir, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Beytül Efkâr, Umman Ürdün 1990, s. 83.

⁹ Minorsky, C. 6, s. 1099.

¹⁰ Zeki Beg, s. 31. Çetin Seyfettin, *Yakut el-Hamevi'nin Mu'cemul Buldan'ında Kürtler*, Nubihar Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 41

doğru, kesintisiz ve birbiriyle uyumluluğunun azlığı kesin bir sonuca varılmasını engellemektedir. Bu yüzden bir araştırmacı için Kürt halkının tarihini eksiksiz bir Şekilde yazmak henüz mümkün değildir. Ancak gittikçe artan araştırmalar ve bilimin ilerlemesi sayesinde ileriki yıllarda kökenlerle ilgili daha net sonuçlara varılmasına olanak sağlayacaktır.

Kürtlerin günümüzde yaşadığı bölge yaratılışın başlangıcından beri iklim olarak mutedil özelliğe sahip bir mntıkada yer almıştır. Colombia niversitesi'nden Ralph Solecki ve ekibi tarafından 1951–1960 yılları arasında yapılan kazılarda Arkeologlar, Zagros Dağları'ndan Bradost Dağı'nın Şanider Mağarası'nda geğmişi 60.000 yıla dayanan büyük heykeller bulmuşlardır. Ayrıca Taş ve Maden Devri'nin izlerine de rastlanmaktadır. (M.. 5500–3500). Bu bölgenin sakinleri demir ve bakırı işlemişler ve bölgede bunların ticaretini yapmışlardır. Yazının bulunduğu dönemde kayda alınmış olabileceği düşünülen bazı eserler, Habur'a yakın Tıl Berak'ta (Berak Tepesi'nde) yazı figürleri bulunmuştur. Bunların tarihçesi eski Mezopotamya Vadisi'nde ve İnan'da bulunan, Piramitlere benzeyen Tapınak Kuleleri olan Ziguratlar (Tanrı Dağları) ncesi döneme kadar uzamaktadır. Bu konudaki araştırmalar devam etmektedir.¹¹

Antik Yunan yazarlarından olan Ksenefon, “Onbinlerin Dönüşü” adlı eserinde Doğu Anadolu'daki kültürlerden bahsederken Cudi Dağı'nın kuzeyinde, batıda Dicle Nehri ve kuzeyde Botan Suyu ile çevrili olan bölgelerde yaşayan Karduk (Kardukh) isimli bir aşiretten ve Kardouchoi Halkları'ndan bahsederek Şunları söyler: “Kuzeyde dağlar açılınca Karduklar lkesi'ne varıldığını bildirdiler. Bu halkların dağlarda oturduklarını, çok savaşçı olduklarını ve krala bağlı olmadıklarını, öyle ki daha önce kralın gönderdiği 120 bin kişilik bir ordunun onların ülkesine girdiğini, ama geriye tek bir kişinin bile dönmediğini söylediler.”¹²

Antik dönemin diğer yazılı kaynaklarına baktığımızda erken dönem tarihçesi ve coğrafyacısı Miletli Hekataios, (M.. 550–476) Karduklarla Gordilerin aynı topluluklar olabileceğini söyler. Keldani Rahip Berossus Babil Tarihi kitabında (M.. 278) Hz. Nuh'un Gemisi'nin konuğu yer olarak Cordyenian Dağları'na atıfta bulunarak Cudi Dağı için “Gordioların Dağı” ismini verir. M.. 1. yüzyılın Coğrafyacısı Strabo'dan öğrendiğimize göre burada ikamet etmekte olan insanlar, Gordaei'ler (Cordyaean) olup Ksenefon'un Kardukları ile aynı idiler. Romalı Doğa

¹¹ Mirza, Ahmet Mirza, “İslam Tarihinde Kürtler”, *Kürtler*, Nida Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 65

¹² Minorsky, C. 6, s. 1090. Zeki Beg, s. 59. Brennan, s. 53.

Bilimci Yaşlı Pliny M. S ilk yüzyılda, Dicle nehri kenarında yaşayan ve daha önce Karduklar (Carduchi), şunda ise Cordueni olarak bilinen Adiabenerden bahseder. Bu bilgilerden yola çıkarak yazılı kaynaklarda M.Ö. 6. yüzyıl ile M.S. ilk yüzyıl arasında bu bölgede yerleşim konusunda açık bir süreklilik olduğu görülmektedir. Yunan ve Romalı yazarların eserlerinde başka bazı atıflar da bulunmakta ise de yukarıdakilerin bazıları da dâhil olmak üzere, bunlar en nihayetinde Ksenefon'un verdiği bilgilere dayanmaktadır. Tarihçi Polybius (M.Ö. 200–118) bu bölgenin fiziki tasvirini yaparken Carchiler'den şöyle bahseder: “İran'dan, yüzlerce dik yokuşu, silsilesi boyunca derin vadiler ve belli noktalarda koyaklar ile ayrılmış, birbirinden bağımsız birçok zirvesi ve geçidi olan Zagros Dağları engeli ile korunur. Burada mükemmel birer savaşçı olmaları ile ünlenmiş Cosseanlar, Corbrenianlar, Carchiler ve diğer bazı barbar aşiretler yaşarlar.” Dünya tarihçisi Sicilyalı Diodorus da M.Ö. 80–20) Karduklar'dan bahseder.¹³

Kürtlerin kökeni ile alâkalı efsanevî hikâyeler de mevcuttur. Mesudi, Murücu'z-Zeheb adlı eserinde Kürtlerin kökeni ile ilgili ihtilâfları şöyle sıralar: “İnsanlar onların kökeni konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimine göre Kürtler, Rebia b. Nizar b. Maad b. Adnan b. Bekr b. Vail'in soyundan gelmektedirler. Kürtler, eski zamanlarda, diğerlerinden ayrılarak şartların zorlaması sebebiyle dağlara ve vadilere çekildiler. Oralarda Acem ve Farsların oturdukları şehir ve mamurelere komşu oldular. Dillerini bıraktılar ve böylece dilleri Acem dili haline geldi. Bazıları onların Rebia ve Mudar soyundan olduğunu, su ve mera aramak için dağlara çıktıklarını, Arapçayı komşu halkların diliyle değiştirdiklerini iddia ederler. Kimilerine göre Davut oğlu Süleyman'ın mülkünü çalan münafık Şeytanlar onun cariyeleriyle cinsi temas kurarlar. Allah, Süleyman'a mülkünü iade edip Şeytanlardan hamile kalan bu cariyeleri de gönderince, Süleyman: “Onları dağlara ve vadilere sürün.” dedi. Sonra onları annelerine göre gruplara ayırdı. Birbirleriyle evlendiler ve çoğaldılar. Böylece Kürt soyu ortaya çıkmış oldu. Bir başka rivayete göre, Dahhak'ın omuzlarında iki yılan çıkar. Bu yılanlar, insanların beyniyle beslendiği sürece Dahhak'a herhangi bir acı vermezler. Bu yüzden Dahhak, Farslardan birçok insanı ortadan kaldırdı. İnsanlar bir araya gelerek Efridun'un önderliğinde Dahhak'a karşı savaşmaya karar verdiler. Kendilerine deriden bir sancak yaptılar. Buna Farslar “Direfş kaviyan” derler. Efridun, Dahhak'ı ele geçirdi

---

¹³ Brennan, s. 54. Zeki Beg, s. 60.

ve sözünü ettiğimiz Dünbavend Dağı'na bağladı. Dahhak'ın veziri her gün bir koyun ve insan boğazlar, beyinlerini karıştırarak, Dahhak'ın omuzlarındaki iki yılının karınlarını doyurur ve kurtulanları dağlara gönderirdi. İşte bu dağlara kaçanlar orada vahşileştiler ve çoğaldılar. Kürtler bu şekilde türemiştir. Sonra soyları çeşitli gruplara ayrıldı.¹⁴

Kürtler hakkında efsanevi hikâyeleri eserinde zikreden bir diğer yazar Şerefname'nin yazarı Bitlis Emiri Şeref Han'dır. Şerefname'de yer alan bir rivayete göre Kürtler, İran Bişdadiler'inin 5. Hükümdarı Şeddat namı ile bilinen Dehhak'ın zulmünden kurtarılıp dağlık bölgelere salınan Fars gençlerinin dağlık bölgelerde evlenip çoğalarak topluluklar meydana getirdiklerini ve diğer dillerle etkileşime girerek kendi dillerini unutup yeni bir dil geliştirdiklerini söyler. Başka bir rivayete ise Kawa Efsanesi'nden yararlanarak Kürtlerin Medlerden geldiklerini ifade eder. Ayrıca Kürtlerin Cezne Boyu'ndan Boht ve Becan adlı iki kardeşten geldikleri rivayetini ve Mesudi'nin Kürtlerin Cinlerden geldikleri konusundaki rivayetine de değinir.¹⁵

Başka bir rivayete göre Kürtlerin Asur Kralı Salmanasar tarafından Filistin'den sürülen Yahudilerin torunları olduğu söylenir İncil'in Krallar Bölümü'nde "Hosea'nın krallığının 9. yılında Asur Kralı, Samiriye'yi ele geçirerek İsrail halkını oradan sürerek Halah'a, Habur Irmağı kıyısındaki Gozan'a ve Med kentlerine yerleştirdi." 12. yüzyılda Yahudi Seyyah Tudelalı Benjamin Kuzey Mezopotamya'da yaşayan çok sayıda Yahudi topluluğundan bahsederek onların sürgün edilen Yahudilerin soyundan geldiğini öne sürer.¹⁶

Bazı modern Türk tarihçilerinin, Kürtlerin, Türklerin soyundan gelmesi ile ilgili iddialarına da yer vermek gerekir ki; Prof Dr. Fahrettin Kırzıoğlu'nun "Kürtlerin Türklüğü" kitabında Kürtlerin kökeni ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: "Bizim araştırmalarımıza göre, M.Ö. VIII. Yüzyılda Orta Asya'nın doğusuna hâkim Hunlar (Hiyung-nu) kolundan gelip, Tanrı Dağlar bölgesine yerleşerek burada "Karluk" ve "Abdal/Haptal (Heptalit)" adıyla tanınan Oğuzlara karşılık; Saka (İskit) birliği içindeki Oğuzların karlı dağ/yayla bölgelerinde yaşayanlarına, "Kürt" ve bunun benzeri adlar verilmiştir. Yani, "Karluk/Abdal" Urukları, Hunlar kolundan

---

¹⁴ Mesudi, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin, *Murücu'z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s. 191

¹⁵ Şerefname, s. 7

¹⁶ Brennan, s. 55-56.

olup; “Kürtler” ise, Sakalar (İskitler) topluluğundaki yüce dağlar bölgesinde yaşayan Oğuzlardandır. Biz, tarih boyunca Sakaların ülkesinde başlıca beş ülke ve bölgede “Kürt” adıyla tanınan göçebe toplulukları görmekteyiz.”¹⁷

Sonuç olarak Kürtlerin hangi kökten geldiği ile ilgili pek çok görüş bulunmaktadır. Bu konuda ileride yapılacak olan araştırmaların katkı sağlayacağı kesindir. Kürtler, Asya’nın kadim bir unsuru olup köklü bir geçmişe sahiptirler. Şu an için Kürtlerin tarihi çok eskilere dayandığını söyleyebiliriz.

Kürt dilinin kökenine gitmek istediğimizde ise aynı şekilde kesin bir sonuca ulaşamamaktayız. Araştırmacı Zeki Beg’e göre Kürtçe, bazılarının iddia ettiği gibi Farsçadan türemiş veya Farsçadan bozma bir dil değildir. Ancak aynı kökten geldiği söylenebilir çünkü aralarında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Kürtçe çok eskilere dayanan bağımsız bir gelişme sürecinden geçmiş tamamen bağımsız bir dildir. Ona göre Kürtçe, Dara’nın (Darius) ünlü yazıtlarının yazıldığı Farsçadan daha eskidir. Varılan bu sonuç doğruysa Kürtçe M.Ö. 6. yüzyılda mevcuttu ve bağımsız kendi kendine yeten ayrı bir dildi. Buradan hareketle Kürtlerin M.Ö. 650 yılından öncesine dayanan köklü bir tarihinin olduğunu söyleyebiliriz.¹⁸

Kürtlerin Yaşadığı Bölgeler

Kürtlerin Büyük Zagros Dağlarının sakinlerinden olduğu bilinmektedir. Bu halklar Lulu, Guti-Cuti, Kasi-Kasay-Kasit, Mitani, Khaldi-Kaldi-Haldi, Subari, Nayri-Neyri ve Medlerdir.¹⁹ Bu halkların yaşadığı tarihlere ve coğrafyalara, Kürtlerin İslâm’ın yönetimi altına girmesine kadarki olan dönemin kısa bir özetine burada yer vermeye çalışılacaktır.

Lulu Halkı: Lulu halkı eskiden beri bu günkü Süleymaniye bölgesinde yaşarlardı. Zehav bölgesinde ortaya çıkarılan bir yazıtın tarihi M.Ö. 2800'lere ait olup Lulu ve Guti dönemine kadar dayanmaktadır. İslâmiyet'ten sonra Hilvan adını almış olan Halman bölgesi ve şimdiki Zehav bölgeleri Luluların egemenliği altındaydı. Gaver Boğazı'nda ortaya çıkarılan bir levhada Lulu Ülkesi'nin, Akadlar'ın işgali altında olduğu ve Guti Ordusu'nun Akadlar'a saldırıp yenilgiye uğratmasıyla Lulular'ın ülkesi bağımsızlığına kavuşmuştur. Lulular, Asur belgelerinde Guti, Kasay ve Subaru halkıyla birlikte anılır. Lulu ülkesi pek çok defa

¹⁷ Kırzioğlu, Fahrettin, *Kürtlerin Türklüğü*, Güntürk Yayınları, İstanbul 1995, s. 5

¹⁸ Zeki Beg, s. 72.

¹⁹ Zeki Beg, s. 92.

Asurluların saldırısına uğramasının sonucunda M.Ö. 8. yüzyılda Asur yönetimine girmeleriyle Asurlularca Lulum bölgesi adını aldı ve bu durum aynı yüzyılın sonlarında Asurluların yenilip Med İmparatorluğu'nun kurulmasına kadar devam etti.²⁰

Guti-Cuti Halkı: Büyük Zagros Dağları'nın önemli bir kısmını işgal eden Guti Halkı Sümerlerin ülkesinde yaşamışlardır. M.Ö. 3100'lerde güçlenerek Sümerlerin hâkimiyetini ele geçirmiş, Akadların topraklarını fethetmiş ve M.Ö.2700'lere kadar hüküm sürmüşlerdir. Gutiler, büyük karakterli, sert mizaçlı güçlü, dirençli ve savaşçılıkta kahraman insanlardı. Daha sonra Ur-Uruklar tarafından yıkılmasından sonra eski yurtlarına Zagros Dağları'nın orta kısımlarına çekilerek Lulularla birlikte yaşamışlardır.²¹

Kasay-Kassites-Kasitler: Akadlar zamanında rastlanan Kasay veya Kaşşu ya da Kitabı Mukaddes ve Babil rivayetlerinde adı Kuş Halkı olarak geçen bu halk Zagros Halkları'ndandır. Bunlar M.Ö 1977–1956 yılında Babil'in doğu kesiminden Dicle Nehri'ne kadar olan araziye ele geçirdiler ve her fırsatta Babil ülkesine saldırırlardı. Kasiler daha sonra soydaş oldukları Lulu ve Gutilerle birleşerek M.Ö. 1760 yılında (Dr Speiser a göre M.Ö. 1746 da) Babil'i işgal ettiler. Zamanla Sümer ve Akad ülkelerini de hâkimiyeti altına alan bu halk kendine Kardunyaş unvanını verdikleri bir devlet kurarak görkem ve asaletle 6 yüzyıl kadar hüküm sürdü. Devletlerinin yıkılışından sonra Zagros Dağları'na şimdiki Loristan denilen yere yerleştiler.²²

Mitaniler: Mitanilerin yurdu Orta Fırat Bölgesi ve Musul-Cerapalis Bölgesini kapsıyordu. M.Ö. 16. yüzyılda güçlü bir devlet kurmuşlardı. Başkenti Vaşşoğani olan bu devlet bu dönemde kurulan dört büyük devletten biriydi. Bunlar: Mısır, Eti, Kardunyaş ve Mitanilerdi. Doğu bilimci Gensen'e göre Mitani sadece Krallık ailesine verilen bir isimdi halka verilen isim Subarulardı. Egemenliği Suriye, Amuriye, Arafa-Kerkük Bölgesi ve Asur Devleti'ni kapsayacak şekilde uzanan bu devlet daha sonra Asurluların işgaliyle yavaş yavaş ortadan kalktı.²³

Haldiler: Haldiler, M.Ö. 9. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Bu devletin başkenti Tuspasi (Van) kentidir. Bu kentin Urartu Kralı Birinci Sarduris tarafından M.Ö. 840 yılında kurulmuştur. Zirveye ulaştıkları dönemlerde Asurlularla savaşlar

---

²⁰ Zeki Beg, s. 75, 92.

²¹ Zeki Beg, s. 76, 97.

²² Zeki Beg, s. 79, 100.

²³ Zeki Beg, s. 103.

yapmalarının ardından M.Ö 625 yılına kadar egemenliklerini sürdürdüler. Bu dönemden sonra bir süre Medlerin egemenliği altında yaşamalarının ardından M.Ö. 585 yılında Gutiler tarafından tarih sahnesinden silindiler.²⁴

Subari: Subari ismi önceleri (Akadlar döneminde) sadece coğrafya ile ilgili bir ifadeydi ve Elamların ülkesinin kuzey doğusundan başlayarak Amanos Dağları'na kadar uzanan oldukça geniş bir alan için kullanılıyordu. Sonrasında ise Kürt bölgelerindeki büyük aşiretler için kullanılmaya başlandı. Oldukça kalabalık olan bu aşiretler Zagros halklarındandı. Subarilerin bir kısmı Mezopotamya'da Suriye'de ve Anadolu'da yaşarlardı. Bazı doğu bilimciler Mitanilerin, Subarilerin Dicle'nin batısında yaşayan bir kolu olduğunu ayrıca Huriler diye de anıldıklarını söylerler. Asurluların saldırıları sonucu Subari ismi yavaş yavaş ortadan kalktı ve yerini Nayiriler aldı.²⁵

Nayri-Neyri: Subarilerin yerine geçen Neyri halkı M.Ö. 910'da Asurlarla savaşmış güçlü ve cesur bir halktı. Asur ülkesinin ortalarına kadar işgal eden Nayrileri M.Ö. 699 da Cudi Dağı'nın ardına kadar Asur orduları tarafından geriletildi. Nayri ülkesi sadece Yukarı Zap nehrinin kuzey kısmı, Dicle ve Fırat kaynaklarının dolayları, Nifatis'in kuzeyi yani Diyarbakir, Harput ve Dersim civarında bulunun, Bitlis ve Toros Dağları'nda yaşayan halkları kapsardı. Bu bölgelerde M.Ö. 401 tarihinde Karduen halkının yaşadığı görülmüştür. Sözü edilen meşhur Karduen Halkı bugünkü Kürtlerin atasıdır.²⁶

Kardukhiler-Karduchoi: Ksenefon'un M.Ö. 401 yılında gerçekleştiğini söylediği Onbinlerin Dönüşü sırasında karşılaştıkları bu aşiretin Gutilerin torunları olması muhtemeldir. Kardukhiler, tarihin hiçbir döneminde kimseye hiçbir egemen güce boyun eğmeden bağımsızca yaşadılar. Farslar boyun eğdirmek için üzerlerine 120 bin kişilik ordu göndermesine rağmen hiçbiri geri dönmedi. Farslardan sonra Medler, Akhameniler devletlerinin hiçbiri onları egemenliği altına alamadı. Onlardan sonra gelen Mekadon, Aşkani, Sasani, Arap ve Türklerin egemenliklerinde de bağımsızlıklarını korumuşlardı. M.Ö. 338 tarihinde bu Kurduen-Karduyka bölgesinin sınırları Behdinan Nehri'nin kaynağından Dicle Nehri'nin kaynaklarına kadar uzanıyordu.²⁷

---

²⁴ Zeki Beg, s. 80,105.

²⁵ Zeki Beg, s. 106.

²⁶ Zeki Beg, s. 107.

²⁷ Zeki Beg, s. 84

Medler: M.Ö. 10. yüzyılda küçük göçebe aşiretler halinde bulunun Medler, Asurluların egemenliği altında güçlenerek Asurlularla savaşmaya başladılar. Bu savaşlar esnasında diğer Kürt halkları ile birleşerek, onların desteklerini aldıktan sonra M.Ö. 701 yılında Asur devletine son vererek Büyük Medya İmparatorluğu'nu kurdular. Sınırları doğuda Buhara, batıda Kızılırmak, Kuzeyde Kazvin Denizi'ne ve güneyde Fars Körfezi'ne kadar uzanıyordu. Med İmparatorluğu M.Ö 550 yılında Ahmeniler tarafından yıkılarak Kürt Bölgeleri tamamen onların egemenliği altına girdi. Bu durum bundan yaklaşık iki asır sonra Makedonyalı İskender'in İran'ı yenilgiye uğratmasına kadar devam etti.²⁸

Makedonyalı İskender'in, Ahmeniler devletinin yıkılmasının ardından Babil kentinde M.Ö. 323 tarihinde ölmesinin ardından Kürt bölgeleri Slevkosların eline geçti. Slevkosların hüküm sürdüğü asırda buralarda çeşitli çalkantılar, ulusal isyanlar ve çeşitli sıkıntılı siyasi olaylar gerçekleşti. Nitekim bu karışıklıklar fazla sürmedi ve M.Ö. 2. yüzyılın ilk çeyreğinde Ermeniler bölgenin kuzeyini işgal edip Ahmenilerin hâkimiyetine son verdiler. M.Ö. 1.yüzyılın başlarında da merkezi Amid olan güney kısmına hâkim oldular. Bu tarihten sonra Romalıların, önce Aşkanilerle (M.Ö. 69) sonra İranlılarla (M.S 63) bölge üzerine sayısız savaşları gerçekleşti. M.S. 115'te Romalılar, Kürt bölgelerine askeri saldırılarda bulunarak büyük yıkımlara sebep oldu. Fars Körfezi'nden Babil'e kadar birçok bölgeyi hâkimiyeti altına aldılar. M.S. 112'de Fırat Nehri'ni Pers İmparatorluğu ile arasına sınır ilan etti. M.S. 161 de Persler, Aşkaniler'e saldırıp egemenliği altına aldı ama Roma ordularıyla baş edemeyerek geri çekildi. Roma, Aşkanilerin Ermeniyeye devletini de hükmü altına aldı. M.S. 228'de Başlayan Roma ile Sasani Orduları'nın çetin savaşları uzun yıllar devam etti. Romalılar, M.S. 297 de Van Gölü dolaylarındaki zaferlerinin ardından Van Gölü'nün çevresinde bir Ermeni Kırallığı kurdular ve bölgenin kuzey kısımlarını bu devlete kattılar. İmparator Kostantin Millan'ın emri üzerine M.S. 313'te Hristiyanlık Dini'ni Roma'nın resmi dili ilan etti. Bu tarihten sonra Kürt bölgeleri Roma İmparatorluğu ve Sasaniler arasında gerçekleşen ve uzun yıllar bitmek bilmeyen savaşlara şahit oldu. Bu savaşlar Kürt halklarının kanlarının aktığı, kimi zaman Sasani hâkimiyetinde kimi zaman da Roma'nın baskısında uzun yıllar kültürel sahada yıprandığı dönemlerdi.²⁹

---

²⁸ Zeki Beg, s. 110.

²⁹ Zeki Beg, s. 112–121.

605 yılında İran Kralı Hüsrev Perviz, Cezire'nin kuzeyine saldırdı. Dara ve Diyarbakır kentleriyle birlikte o sırada Roma'nın elinde bulunan diğer bazı kentleri de istilâ etti. Bu arada bir diğer orduyu da Kapadokya'ya göndermişti. Ancak 622 tarihinden itibaren Roma Kralı Heraklius saldırı tekniğini uygulamaya başladı ve büyük bir orduyla İranlı komutan Şehrbaraz'ın askerlerini yenilgiye uğrattı. Bir yıl sonra Azerbaycan yoluyla İran'a yöneldi. Burada İran Ordusu'nu yenilgiye uğratarak ülkenin her yerini yakıp yıkarak yağmaladı ve büyük ganimetler elde etti. 627 tarihinde Ninova kentine ulaşana kadar yol üstündeki bütün tapınakları yıkarak büyük ateşlerini söndürdüler. Romalılar burada da Hüsrev'in ordusunu kanlı savaşların akabinde yenilgiye uğrattı. Bu savaşlarda özellikle güney ve doğu bölgelerinin yanı sıra Şehrezor kenti bu kanlı ve yıkıcı savaşlar yüzünden tahribata uğradı. Âdetâ yerle bir edilen buralar 639 tarihine kadar da Romalıların elinde kaldı. İslâmiyet'in doğuşuna denk gelen bu yıllarda Roma, Hüsrev'i takip ederken bu bölgeleri yakıp yıkıyordu. Doğuda Sasani orduları ile batıda Roma orduları arasında kalan Kürtler, güçsüz devletçikler halinde zor zamanlar geçiriyordu.³⁰

Kürtlerin İslâmiyet'ten Önceki Dinleri

Kürtler İslâmiyet'ten önce çeşitli dinlere inandılar. Bunlar: Putperestlik, Zerdüştlük, (Mecusilik) Yahudilik, Hristiyanlık, dinleridir. Bölgesel olarak küçük grupların ya da ailelerin sair dinlere girmiş olmaları da mümkündür.

Putperestlik: Putlara tapınma Hz. Nuh'tan öncesine kadar uzanır. İnsanların bir olan Allah'ı bırakıp putlara tapmasının neticesinde tufan gerçekleşmiş ve geri kalan azınlık Hz. Nuh'un dini olan tevhit inancına tabi olmuşlardır. Böylece putperestlik inancı bir müddet sular altında kalmıştır. Ancak tufandan çok sonraki dönemlerde tekrar tezahür ettiği görülmüştür.³¹ Kürtlerin putperestlik inançları da o kadar eskilere dayanır. Kürtlerin ana yurdu olarak bilinen Zagros Dağları'ndan Bradost Dağı'nın Şanider Mağarası'nda bulunan Büyük heykellerin tufan altında kalıp günümüze kadar ulaşmış olması muhtemeldir.³²

M.Ö. 12. yüzyılda Kasilerin, Hitit-Etilerle tutuştukları savaşta onları mağlûp ettikleri ve Babillilerin daha önce diktikleri putları ve heykelleri onlardan alarak kendi ülkelerine götürüp diktiklerini ve onlara taptıkları görülmüştür. Kasiler de

³⁰ Zeki Beg, s. 122.

³¹ Harman, Ömer Faruk, "Nuh", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 1988, C. 33 s. 226

³² Mirza, s. 65.

diğer komşuları gibi putperestlerdi. En büyük tanrılarının adı Güneş Tanrısı anlamına gelen Seryaş'tı. Diğer tanrılarının adları da Harb, Dunyaş, Şakh, Şipak ve Şukamuna vs idi.³³ Bazı Kürtlerin putperestlik inançları İslamiyet'in doğuşuna kadar devam etti. Faris bölgesine uzan İslami Fetihler'de Müşrik Kürtler'e rastlanıldı. Hz. Ömer'in görevlendirdiği Seleme b. Kays onlarla savaştı.³⁴

Zerdüştlük (Mecusîlik): Kürtlerin genel olarak yaşadığı bölgelerde yaygın olan Zerdüştlük inancı Milâttan önce 7. asırda yaşadığı düşünülen Zerdüş adında bir dini liderin (kimileri onun peygamber olduğunu da söyler) öğretileridir. Hükümdar Wiştaseb'in ikna olup bu dine girmesiyle Eski Arî halkları arasında İran, Hindistan ve küçük Asya'nın her tarafına yayılmıştır. Daha sonra Ahmeniler döneminin ortalarından itibaren İran topraklarında baştanbaşa yaygınlaşmıştır. Zerdüştlük (Mecusîlik) tarihî gelişimi açısından dört ana döneme ayrılır. 1. Zerdüş'tle başlayan ilk inanç dönemi; 2. Kabaca Dârâ (Darius) sonrasında başlayan ve milâttan sonra III. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden dönem; 3. Milâttan sonra VII. yüzyıla kadar süren Sâsânîler Hânedanı Dönemi; 4. Sâsânîlerin yıkılışı ile başlayan ve günümüze kadar devam eden dönem.³⁵

Kürtlerin yaşadığı bölgeleri hakimiyeti altında bulduran Sasaniler, Milâttan sonra 224 yılında Zerdüştlük inancına yenilikçi bir anlayış getirmişlerdir. Zerdüştlükte sonradan ortaya çıkan uç fikirli iki mezhep şeklinde gelişen bu yenilikler Manihaizm ve Mazdeizm dinleridir. Bu anlayışa göre halk, Sasanilerin üst düzey yönetimini ve Kisra krallarını damarlarında akan kanın ilâhî olduğu inancı sebebiyle kanun üstü ve eleştirilemez olarak kabul etmek zorunda bırakılmıştır. Halk, onlara ilâhlar gözüyle bakmış, onları kutsal saymış ve onlara itaat etmiştir. Bu dönemde Sasanilerin yönetimi altında yaşamak durumunda kalan Kürtler, ikinci sınıf insan muamelesi görmüştür. Alt tabaka olarak sınıflandırılan Kürtlerin yönetime katılmalarına izin verilmemiştir. Kürtler, Sasani Devleti'nin yönetiminde zulüm ve kahr içinde yaşamıştır.³⁶ Bu sebeple Kürtlerin, Sasani Devleti'nin getirdiği bu yenilikçi inancı büsbütün bağlı oldukları söylenemez. İslam'ın Kürtlerin yaşadığı bölgelerde yayılışının bu kadar hızlı olması bunun bir göstergesidir. M. Emin Zeki

---

³³ Zeki Beg, s. 103.

³⁴ Bk. 2. 8. Hz. Ömer'in Seleme b. Kays'i Kürtlerin Üzerine Göndermesi

³⁵ Gündüz, Şinasi, "Mecusîlik", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, C. 28, s. 280.

³⁶ Mirza, s. 77-78.

Beg Kürtlerin, Manihaizm ve Mazdeizm ekollerinden asla etkilenmediğini ve İslâm'ın doğuşuna kadar Zerdüştlüğe bağlı kaldığını söyler.³⁷

Yahudilik ve Hristiyanlık: İlahî olan bu dinlerde kutsal olarak kabul edilen Kudüs ve çevresinin Kürtlerin yaşadığı bölgelere yakınında yer alır. Buralardan Kürtlerin bölgelerine yapılan göçler ve sürülmeler sebebiyle Kürtlerden oluşan küçük grupların bu dinlere girdiği bilinir.³⁸ M.S. 33 yılında Romalıların Kürtlerin yaşadığı toprakların kuzeyine yaptıkları seferlerde Hristiyanlık Dini'ni yaydıkları bilinmektedir. Ancak Kürtlerin o dönemde bu dine rağbet etmedikleri bilinmektedir. M.S. 296 yılında Romalıların güçlü oldukları bir dönemde İran Ordusu'nu yenilgiye uğratmasıyla imzalanan barışta, Dicle Nehri'nin sağı, Arzun, Muk, Zabde, Recime ve Kardü bölgeleri Romalıların eline geçti. Bu parlak zaferden sonra Romalılar Van Gölü çevresinde bir Ermeni Krallığı kurdular. İmparator Kostantin Millan'ın emri üzerine M.S. 313'te Hristiyanlık Dini'ni Romanın resmi dini ilân etti.³⁹ Daha sonra Bizanslıların etkisiyle Hristiyanlık dini Kürtlerin yaşadığı bölgelerde yayılmaya başladı. İçinde Kürtlerin de yaşadığı bilinen el-Cezire Bölgesi İslâmî fetihlere kadar Bizanslıların elindeydi ve şehirleri Hristiyanlık dini üzerineydi. Bu bölgede Hristiyan dininin otorite merkezlerinden biri Ruha yani Şanlıurfa'ydı. Müslümanlar, Harran, Diyarbakır, Mardin, Re'sül'ayn ve Nusaybin gibi şehirleri dini olarak bağlı buldukları Ruha Antlaşması'na göre fethetmişlerdir.⁴⁰

---

³⁷ Gündüz, Şinasi, "Manihaizm", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, C. 27, s. 575-577. Zeki Beg, s. 270. Mirza,73.

³⁸ Brennan, s. 55.

³⁹ Mirza, s. 73. Zeki Beg, s. 117.

⁴⁰ Belazuri, Ahmed bin Ya'hyâ bin Câbir bin Dâvûd, Futuhu'l Buldan, Mektebet-ul Mearif, Beyrut 1987, s. 239.

BİRİNCİ BÖLÜM: İSLÂMÎ FETİHLERDEN ÖNCE KÜRTLER

1.1. Hz. Peygamber (sav) Döneminde Kürtler

Kürtlerin İslâm'la tanışmaları Hz. Peygamber (sav) dönemine kadar ulaşmaktadır. Milâdî 622 yılında hicretin gerçekleşmesiyle ilk İslâm şehir devleti kurulmuş ve şehir yapılanması İslâmiyet'in siyasi olarak doğuşu olmuştur. Müslümanlar ilk kez kendi yönetimlerine sahip olmuş mahalle, çarşı ve ibadethane gibi yapılanmalar elde etmiştir.⁴¹

Kürtlerin ilk kez ferdi olarak İslâm'la tanışmaları bu şehre ticarî kervanların alışveriş için uğramaları sayesinde olmuştur. İlk Kürt sahabelerden olarak anılan ve Medine'ye ticaret için gelen Kürt tüccarlardan olan Caban el-Kurdi'den bahsedilir.⁴² Kürt bir sahabi olan Caban, Medine'de Resulullah (sav) ile görüşmüş ve ondan az sayıda da olsa hadis rivayet etmiştir. Meşhur Hadis kitaplarından olan Cem'ul Fevaid'de Caban el-Kurdi'nin hadisi zikredilmiştir. Bu hadis: “Meymûn el-Kürdî'den, o da babasından (Caban el-Kurdi) rivayet ettiğine göre Allah Resülü (sav) buyurdu: "Herhangi bir adam az veya çok bir mehir karşılığında, içinde onu ödememe niyeti olduğu halde evlenirse o kişi, kıyamet gününde Allah'a zina eden kişi olarak kavuşur." hadisidir.⁴³ İbni Hacer, Caban el-Kurdi'nin ismini “Meymun b. Caban” başlığıyla verir. Nisbesini ise el-Kurdi şeklinde değil de es-Serdi şeklinde verir. İbni Hacer'in, senediyle birlikte rivayet ettiği hadis, eserinde şu şekilde yer alır: İbni Mende, Haşimoğullarının azadlı kölesi Ebu Said'den, Ebu Said de Ebu Halid'den aktarmıştır, o da: “Meymun'dan işittim.” demiştir. Meymun da Sahabi olan babası Caban es-Serdi'den aktarmıştır Caban, şöyle demiştir: Ben Resulullah'tan (sav) bir defadan fazla, on kez şöyle dediğini işittim “Bir kimse Mehrini vermemeye niyet edip de bir kadınla evlenirse Allah'ın huzuruna zina yapmış olarak çıkar.”⁴⁴

Caban el-Kurdi'nin: “Ben Resulullah'tan bir defadan fazla on kez şöyle işittim.” şeklindeki ifadesi onun Resulullah (sav) ile birlikteliğinin uzun bir süreye

---

⁴¹ Zeki Beg, s. 124. Mirza, s. 63. Akbaş Mehmet, *Kürtler Üzerine Yazılar*, Nida Yayıncılık, İstanbul Nisan 20016, s. 15–16

⁴² Zeki Beg, s. 124. Mirza, s. 63. Akbaş, s. 15–16

⁴³ Rudani, Muhammed bin Süleyman, *Cemu'l-Fevaid*, Yayıncı: İbn Kesir, 2009 C. 2, s. 120, hadis no 4168. Mirza, s. 63. Akbaş, s. 15–16

⁴⁴ İbni Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni, el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe, Beytu'l-Efkaru'd-Devliyye. Lübnan 2004. s. 163.

dayandığını göstermektedir zira bu hadisi on defa işitmesi demek farklı yerlerde ve zamanlarda Resulullah ile birlikte bulunmuş olduğunu gösterir.

İbni Sa'd Sahabilerle ilgili olarak yazdığı eserinde bu hâdiseye yer vermez ancak Caban el-Kurdi'nin oğlu Meymun b. Caban hakkında "Meymun bir Kürt'tü" dedikten sonra onun Emevi valilerinden Yezid b. el-Mühelleb'in azadlı kölesi olduğunu belirtir.⁴⁵

Caban'ın oğlu Meymun el-Kurdi'ye babasının neden fazla hadis rivayet etmediği sorulduğunda "Babam Resulullah'ın (sav) söylediklerini arttırmaktan ya da eksiltmekten korktuğu için hadis rivayet etmekten çekinirdi. Ancak size babamdan defalarca duyduğum bir hadisi söyleyebilirim." diyerek yukarıdaki nikâhla ilgili hadisi zikretmiştir.⁴⁶

Caban el-Kurdi, geri dönüp kendi beldesinde İslam'ı anlatmaya başlamış ve bazı Kürt tüccarlar Cezire Bölgesi'nden gelip Taif'te İslam'a girmişlerdir. Yine Caban el-Kurdi sayesinde Müslüman olan daha önce İran Kısrası'nın baş muhafızlığını yapan Deylem el-Kurdi Kadisiye Savaşı'nda Müslümanların yanında yer almış ve Sasaniler'e karşı savaşmıştır.⁴⁷

Yine, kaynaklarda adı geçmeyen ilk Kürt bayan sahabilerden olduğu söylenen Zozan adında bir hanım sahabiden söz edilir. Bunların dışında ulaşabildiğimiz, kaynaklarda adı geçmeyen ve ferdi olarak İslâm'a giren Kürtlerin de olabileceği muhtemeldir.⁴⁸

İlk dönem islam tarihi kaynaklarında bulamadığımız ancak halk arasında yaygın olan bir rivayet de vardır ki o da Hz. Muhammed'in (sav) bir iki kelime kürtçe konuşmasıyla ilgilidir. Bu rivayeti Diyarbakır'da bulunan yaşlı medrese âlimlerinden birinden duyduğumuzda kaynak istedik ancak kitabın adını hatırlamadığını söyledi. Daha sonra çeşitli çevrelerden medrese âlimlerine rivayetin geçtiği kaynağı sorduğumuzda rivayeti bildiklerini ancak kaynağı bilmediklerini söylediler. Halk arasında yaygın olan ancak kaynağına ulaşamadığımız bu rivayet şöyledir: İçinde Kürtlerin de olduğu bir mecliste yapılan üzüm ikramında Kürtlerden birinin üzümü salkım halinde ağzına götümesi ve kabaca yemesi üzerine Hz.

⁴⁵ İbni Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed, Et-Tabakatu l-Kubra, Daru Sadır, Beyrut, C. 7, s. 280.

⁴⁶ Taberani, Süleyman bin Ahmed bin Eyyüb eş-Şâmi el-Lahmî, *Mu'cemul Evsat*, Darel Haremeyn, Kahire 1995, C. 6, hadis no 6213. İbnul Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l-Ğabe fi Marifeti's-Sahabe*, Darul Kitabul ilmiyye, Beyrut 1996, C.1, s. 484, hadis no 630. Heysemî, Ali bin Ebî Bekr bin Süleymân, *Mecmau'z-Zevâid ve-Menbau'l-Fevâid*, Darul Fikr, Beyrut 1994 C. 4, s. 523, hadis no 7507.

⁴⁷ Mirza, s. 63.

⁴⁸ Mirza, s. 63.

Peygamber (sav) diğerlerinin yanında bu kişiyi incitmemek için Kürtçe ikişer ikişer yemesini “du lob, du lob” şeklinde söylediği rivayet edilmiştir.

H. Muhammed (sav) h. 6. bir rivayete göre de 8. yılında çevre ülkeleri İslâm'a davet etmek için onlara elçileriyle mektuplar göndererek iletişim kurmuştur. Mektup gönderdiği ülkelerin arasında Kürtlerin yaşadığı ülkeler de mevcuttur. Kürtlerin yaşadığı bölgelerden olan Cibal, Şehrezor, Faris ve Sevad Bölgesi'nin⁴⁹ bir kısmı Sasani İmparatorluğu'nun yönetimindeydi. O sırada Kisra Pervîz b. Hürmüz b. Mâlik idi. H. Muhammed (sav) Kisra'ya Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'yi göndermiştir. Kisra, mektubu okuyunca H. Muhammed isminin kendin isminden önce yazıldığını görünce öfkeleni “Benim kölemin adı nasıl benimkinin önünde yazılır. Bu kimdir bana böyle mektup yazmış.” diyerek mektubu yırtıp attı. H. Muhammed (sav) durumu haber alınca yanındakilere “Üzülmeyiniz o kendini ve padişahlığını yırtıp attı” dedi. Perviz, bununla yetinmeyerek Yemen Lideri olan adamı Bazan'a H. Muhammed'i (sav) ayağına getirmesini söyler. H. Muhammed (sav) ona: “Benim dinim Kisra'nın bütün topraklarına hükmedecektir.” diyerek Müslüman olmasını söyler. Bazan, etkilenir ve bazı Farslı kimselerle birlikte Müslüman olur.⁵⁰

H. Muhammed (sav) Kürtlerin yaşadığı el-Cezire ve Ermeniye bölgelerinin yanı sıra Sevad Bölgesi'nin de bir kısmına hâkim olan Bizans İmparatorluğu'na Dıhye b. Halife el-Kelbî'yi gönderir. Bizans Kayseri Heraklios mektubu güzel karşılar. Hristiyan Dininin hâkim olduğu bu devlette Peygamber söylemlerine aşına olduğu için Heraklios mektubun gerçek bir Peygamber'den geldiğini hemen anlar. Daveti kabul edip Müslüman olmak ister ancak durumu Hristiyan liderlerle istişare ettiğinde olumsuz yanıt ve tavırla karşılaşınca yönetimdekilerin kendisine kötülük yapmalarından korktuğu için devlet olarak bu davete icabet edememiştir. Ancak şunları söyledi: “Keşke onun yanında olup ayaklarını yıkayabilseydim. Gün gelecek bu devletin hâkimi olacaktır.” Heraklios, Dıhye'yi Bizanslıların en büyük patriği olan Dağatır'ın yanına gönderir. Dağatır, mesajı alır almaz Müslüman olur ve bütün Patrikleri toplayarak kutsal kitaplarında adı geçen Ahmet Peygamber'den mesaj

---

⁴⁹ Bu bölgelerde Kürtlerin yaşadığına dair detaylı bilgiyi H. Ömer döneminde Kürtler başlığında bu bölgelerin fetihleri kısmında vereceğiz.

⁵⁰ Taberi, s. 280, 415. İbnü'l Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezeri, *el-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çeviri: M. Beşir Eryarsoy, Bahar yayınları, İstanbul 1985, s. 199.

geldiğini ve kendilerini Allah'ın yoluna çağırıldığını söyler. Bunu duyan Bizanslılar hep birlikte ona saldırarak onu şehit ederler.⁵¹

Hız. Peygamber'in (sav) gönderdiği bu mektupların o ülkelerde yaşayan kürtlere ulaşması, elçilerin yolda karşılaştıkları insanlara İslama davet etmesi veya en azından Kürtlerin bu mektuplardan haberdar olup olmadıkları ile ilgili ulaşılabilen kaynaklarda yapılan taramalarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.2. Hız. Ebubekir Döneminde Kürtler

Hız. Ebubekir dönemine kadar Kürtlerin İslâmiyet'le olan ilişkisi ticarî kervanların İslam diyarına olan ziyaretleriyle bireysel olarak sürmüştür. Hız. Ebubekir'in, Halid b. Velid'i Irak ve Suriye'nin bazı bölgelerine fetihler için göndermesiyle Kürt bölgelerinde İslâm adının duyulmaya başlandığı görülmektedir. Hâlid b. Velid, Hız. Ebubekir'in talimatı üzerine Sâsânîler'le savaşmak üzere Irak'a hareket etti. Hâlid'in, fetihler esnasında takip ettiği yolun güzergâhıyla ilgili kaynaklarda birbirinden farklı rivayetlere yer verilmiştir. Aşağıdaki tabloda Halid'in, Seyf b. Ömer'e ve Belazuri'ye göre olan yol güzergâhı bildirilmiştir. Buralarda Kürtlerle karşılaştıkları yerler vardır.⁵² Belazuri'ye göre Suva'dan ayrıldıktan sonra el-Kavasil'in ardından Karkisiya denilen ve Kürtlerin de yaşadığı bilinen yere geldiklerinde bir toplulukla karşılaştıklarını ve bu topluluğun Halid'e karşı çıktığını ancak Halid'in kendileriyle savaşmadan yoluna devam ettiği bildirilmiştir.⁵³ Karkisiya, Yakut'un, Kürtlerin şehirleri listesinde yer alır ve hicrî 19 yılında İyad b. Ganm'in el-Cezireyi fethettiği zaman görevlendirdiği Habib b. Mesleme tarafından yapılan sulh anlaşmasıyla fethedildiği yazılmıştır.⁵⁴ Yine Yakut'a göre Şam'da da Kürtler yaşamaktadır. Humus ile Lübnan dağı arasındaki büyük bir dağda bulunan Hısnü'l-Ekrad adında Kürtlerin yaşadığı bir kale bulunmaktadır. Şam'ın fethi sırasında bu kalenin fethi ile ilgili kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır ancak buradaki Kürtlerle de bir etkileşimin olabileceği muhtemeldir.⁵⁵

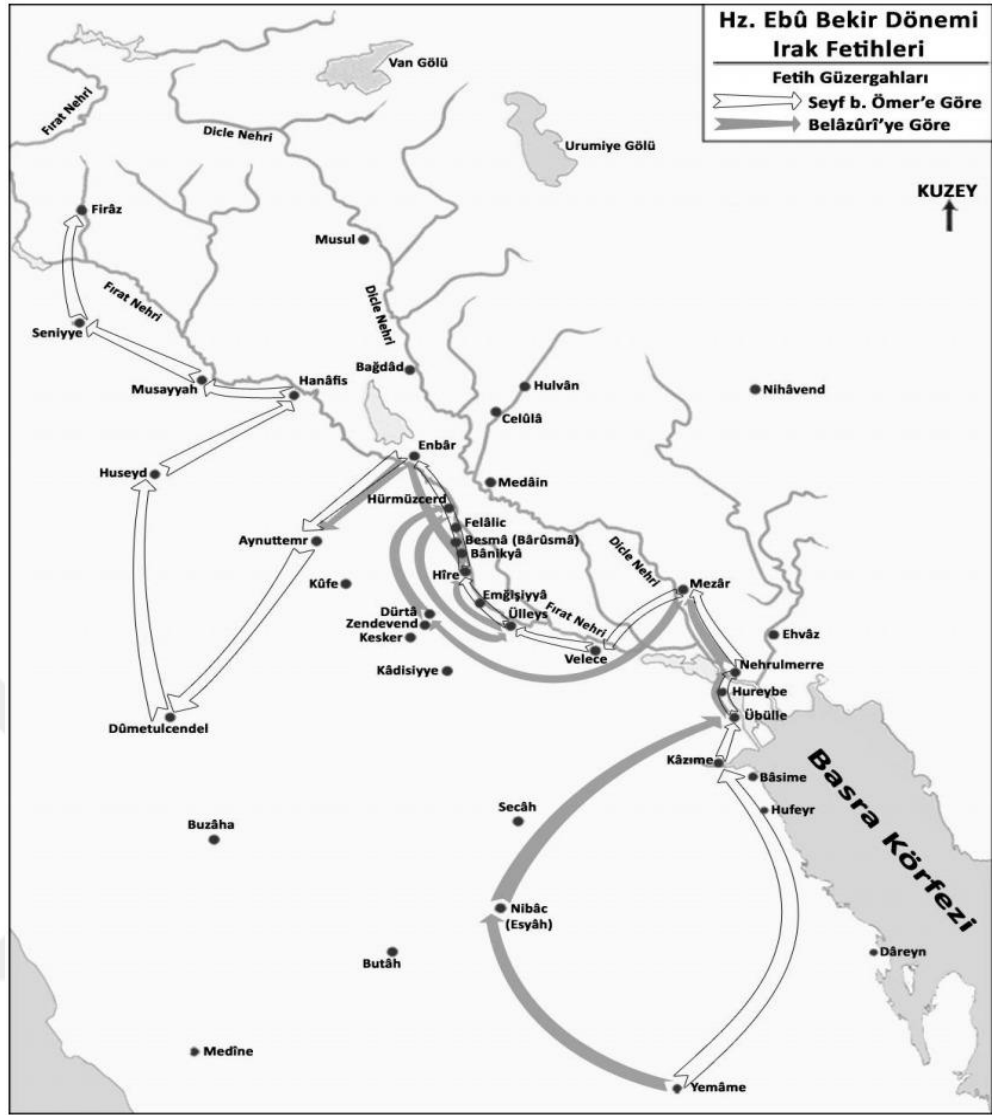
⁵¹ Taberi, s. 415–417. İbnü'l Esir, el-Kamil, s. 196–198.

⁵² Kelpetin, Mahmut, Hız. Ebubekir Döneminde Irak Fetihleri, Ekev Akademi Dergisi, yıl 14, sayı 43, 2010, s. 267.

⁵³ Belazuri, Fütuh, s. 154

⁵⁴ Şihâbüddîn, Ebü Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, "Mu'cemu'l-Buldan", Darı Sâdır, Beyrut, 1977, C. 4, s. 328. Çetin, s. 101.

⁵⁵ Yakut, s. 864. Çetin, s. 199.

Kaynak: ⁵⁶

H. Ebubekir'in gönderdiği ordunun Kürtlerin yaşadığı bölgelerden geçmiş olabileceği düşüncesiyle ordunun yol haritası ve gerçekleşen olayları ele almak adına yaptığımız araştırmada edindiğimiz sefer bilgilerinin özeti şöyledir: Hicrî 12 yılında başka bir rivayete göre 13 yılında Hâlid b. Velid'i, 2 bin kişilik bir orduyla Irak'a, Fırat nehrinin güney taraflarında Sâsânî İmparatorluğu ile savaşmakta olan Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî kumandasındaki Bekir b. Vâil kabilesine yardım etmesi için gönderdi. Taberi'ye göre Halid, Müsenna'ya yardıma h. 13 yılında 10 bin kişilik bir orduyla gitmiştir. Daha sonra da Ebu Ubeyde b. Mesud ile bin kişi daha orduya desteğe gönderilmiştir.⁵⁷ Hâlid b. Velîd, Müsennâ ile buluşmak üzere Nibâc'a geldi. Çoğunluğu Ensar'dan olan bu 2 bin kişilik ordunun sayısı Müsennâ'nın emrindeki askerlerle birleşerek 5 bin, başka bir rivayete göre de 14 bin veya 18 bin kişiye ulaştı.

⁵⁶ Kelpetin, s. 287

⁵⁷ Taberi, s. 569.

Hâlid, Nibâc'dan Basra körfezindeki Übüle'ye (şimdiki Basra şehri) giderek küçük bir çatışmadan sonra fethetti. Fırat Nehri'nin güney istikametinden batıya doğru, Nehrülmerre diye bilinen ırmağın yanındaki Hısnu'l-Merre⁵⁸ adındaki büyük bir kaleyi cizye ödemelerini şart koşarak barış yoluyla ele geçiren Hâlid, bölgenin idaresini Bekir b. Vâil kabilesinden Kutbe b. Katâde'ye bıraktı. Ardından Zendevend-Dürtâ ve Hüzmücerd'i yine barış yoluyla ele geçirdi. Daha sonra Müsennâ komutasındaki bir birliği Ulleys'e gönderdi. Müsenna, şehri teslim etmeyi reddeden Sâsânî kumandanı Câbân'ı Nehrüddem mevkiinde gerçekleşen savaşta yenilgiye uğratarak ele geçirdi.⁵⁹

Taberi'ye göre ise bu olay Hire'nin fethinden sonra gerçekleşmiştir. Sasani Kralı olan Rüstem, komutanı Caban'ı 30 bin kişilik bir orduyla Hire'de bulunan Müsenna'nın üzerine gönderdi. Müsenna, şehirden çıkarak Ebu Ubeyde'nin, ordusuyla birlikte kendisine yardıma yetişmesiyle Nemarik denilen yerde onları yendi.⁶⁰ Daha sonra Safer ayında Mezar denilen yerde namıyla ün salmış Sasani komutanı Karyanis b. Karin büyük bir ordu toplamış ve Halid'in ordusuyla savaşmıştır. Karyanis, ordusundaki 30 bin kişi ile birlikte bu savaşta öldürülmüştür. Bunu duyan Sasani komutanı Erdeşir, Sevad'lı olan Ender Zaaza'yı Hire ve Kesker arasından savaşçılar toplayarak ordu kurması için gönderir. Velece denilen yerde Halid'in karşısına çıkarır. Siny Savaşı kadar şiddetli gerçekleşen Velece Savaşı'nda Halid'in askerlerinin yarısını tuzak kurmak amacıyla gizleyerek yaptığı savaş hilesi sayesinde Sasani ordusu büyük kayıplar verdi. Halid, Emgişyada büyük ganimetler elde ettikten sonra Rebiulevvel ayında Müsennâ'nın ordugâhının bulunduğu Haffân'a geldi. Topluca Hire'ye yöneldiler. Hîre halkı, yüksek surlarla çevrili şehirde bulunan üç büyük kaleye sığındı. Hâlid kumandasındaki İslâm Ordusu'nun şehrin çevresinde atlarıyla görünmesi üzerine Hîreliler, Sâsânî tahtında oturan III. Yezdicerd'den gelecek yardımdan ümitlerini kesince teslim olmaya karar verdiler. Hâlid kendileriyle, diğer birçok şart yanında cizye ödemeleri üzerine bir antlaşma yaptı.⁶¹ Hîre'de bir müddet kalan Hâlid, şehrin çevresine ve Fırat'ı geçerek Sevâd bölgesinde bulunan bazı yerlere akınlar düzenledi. Bu arada Bânikyâ ve Bârüsmâ ile Fırat'ı Dicle'ye bağlayan iki büyük kanalın içinden geçtiği, Sâsânîlerin

⁵⁸ İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 356.

⁵⁹ Belazuri, Fütuh, s. 149–155. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 354. Fayda, Mustafa, "Hâlid b. Velîd" TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997, C. 15, s. 289

⁶⁰ Taberi, s. 569.

⁶¹ İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 357–360.

mühim bir erzak ve silâh ambarı olan Enbâr'a saldırdı. Okçularına verdiği "Sasaniler'i gözlerinden vurun!" emriyle bin kişi gözlerinden vurularak öldürüldüğünden bu savaşa Zatu'l-Uyun adı verilmiştir. Burada işi biten Halid, ticaret kervanlarının uğradığı çok önemli bir menzil olan, Suriye-Arabistan çölünün birleştiği yerde kurulmuş Aynüttemr'de Sasanilerin emrinde olan ve sadece Araplardan oluşan büyük bir orduyla savaşıarak fethetti.⁶² Hz. Ebubekir'den gelen mektup üzere Hâlid, Dûmetülcendel'e giderek Hz. Peygamber ile yaptığı antlaşmayı bozan Ükeydir b. Abdülmelik'in üzerine yürüdü ve savaş yoluyla orayı fethetti. Oradan da kendisine verilen emir gereği Suriye'ye İyad b. Ganm'e yardıma gitti.⁶³

Bir rivayete göre Hz. Ebubekir'in mektubu Halid'e Aynüttemr'de ulaştı. Halid, Aynüttemr'den ayrılarak Sandavda'ya geldi. Orada Kinde ve İyad kabileleri ile birlikte ordu kuran Acemlerle savaştı. Halid, onları yendikten sonra yerine vekil bırakıp oradan ayrıldı. Halid, daha sonra Kurakır üstünden Süva'ya geçti. Burada bulunan Küda Kabilesi ile savaşıarak şarap içip eğlence düzenleyen liderlerini öldürdü. Halid, Süva'dan ayrılıp el-Kevasil, Karkisiya, Erek, üzerinden Dumetu'l-cendele gelerek fethetti. Oradanda Kusam halkıyla yaptığı sulh anlaşmasından sonra Tedmura geldi. Tedmur Halkı teslim olmayıp Kale'ye sığındılar. Ancak daha sonra antlaşma yaparak zimmi oldular. Halid, daha sonra Karyeteyn denilen yere gelerek savaş yoluyla fethettikten sonra Sinnir'deki Huvvarin'e geldi. Ba'lebek ve Busra (Havran) halkından yardım alan Huvvarinliler onunla savaştı. Halid, onları yenerek Mercu Rahit'taki Hristiyan olan Ğassanilerin üzerine yürüdü. Paskalya bayramlarının olduğu gün onlara baskın düzenleyerek onları öldürdü. Oradan da Şam'a hareket ederek Şam'ın çevresinde fetihler yapmaya devam etti.⁶⁴

Hz. Ebubekir'in emirleriyle başkumandanlığını Halid b. Velid'in yürüttüğü ordularla h. 12 yılında Sasaniler'le Irak Bölgesi'nde şu savaşların yapıldığı bilinmektedir: h. 12 Muharrem ayında El Hadır'da Zatüs Selasil Savaşı yapılmıştır. Safer ayında Mezar denilen mıntıkada Mezar (Siny) Savaşı, El Velece denilen yerde Velece Savaşı, Emgişya Bölgesi'nde Ulleys Savaşı, Hire'de Hire Savaşı, El Anbar'ın Fethi, Aynüttemr Olayı, Dumetu'l-Cendel Savaşı, Hasid ve Hanefis Savaşı, Huvarat

⁶² İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 361-363.

⁶³ Taberi, s. 533-547. Belazuri, Fütuh, s. 149-155. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 354-367. İbni Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din b. Ömer b. Davud b. Kesîr el-Dımaşkî el-Kureyşî, *El Bidaye ve'n-Nihaye*, Mektebetu'l-Hicar, İmbaba 1999, C. 9, s. 511. Fayda, "Hâlid b. Velid", C. 15, s. 289

⁶⁴ Belazuri, Fütuh, s. 149-155

yakınlarında Musayyah Savaşı ve Zilkade Ayı'nda Firaz denilen bölgede Firaz Savaşı yapılmıştır. Akabinde Cezire bölgesinin hâkimi olan Bizanslılarla hicrî 13. yılda Suriye Şam savaşları yapılmak üzere şu bölgelere dört ordu göndermiştir. Bunlar: Yezid b. Ebusüfyan komutasında Dımaşk'a, Şurahbil b. Hasene komutasında Ürdün'e Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasında Hıms'a, Amr b. As komutasında Filistin'e olmak üzere dört ordu göndermiştir.⁶⁵

Hiz. Ebubekir'in halifeliği döneminde cereyan eden bu olaylarda Kürtlerin Müslüman Arap orduları ile karşı karşıya gelerek savaşmış olmaları muhtemeldir; çünkü Kürtler Farislerle birlikte hareket ediyordu. Ancak bilinen ve araştırmacıların ifade ettiği gibi Kürtlerle Müslümanlar arasındaki ilk savaş Hiz. Ömer döneminde gerçekleşen Celula Savaşı olmuştur.

1.3. Hiz. Ömer Döneminde Kürtler

İslâmî Fetihlerin en etkili olduğu dönem şüphesiz Hiz. Ömer dönemidir. Hiz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra sahabeler Hiz. Ebubekir döneminde devlet sistemini rayına oturtmuş ve İslâm'ı yaymak için can ve mallarından fedakârlıkta bulunarak özverili bir mücadele içerisine girmişlerdir. Allah'ın dinini yeryüzünün tümüne yaymak için harekete geçen Müslümanlar, Hiz. Muhammed'in (sav) kendilerine öğrettiği savaş ahlâkını gittikleri her yerde aynen uygulamaya çalışıyorlardı. Ulaştıkları yerleri ele geçirmek ve sömürmek yerine İslâm'ın huzur ve esenliğini oraya taşımak, adaleti ve özgürlüğü sağlayarak hareket etmişlerdir. Bu sebeple işgal maksatlı savaşlardan ayırt etmek ve ahlâkî bir amacı olduğunu tahsis etmek için fetih kelimesini kullanmışlardır. Fetih, Arapçada "açma, yol gösterme, hüküm verme, galibiyet ve zafere ulaştırma" anlamlarına gelir. İslâmî Fetihler, savaşların doğal amacı ve neticesi olan yağma, soykırım ve talan etme amacı taşımamaktır; çünkü İslâmî Fetihlerin uygulanma şeklini Kuran ve Sünnet belirler. savaş öncesi, savaş hali ve sonrasında yapılacak olanlar İslâm hukukuna göre önceden belirlenmiştir. Fethin amacı sadece Allah'ın rızasını kazanmak ve savaş halindeyken yapılan her şeyin Allah'ın hoşuna gidecek şekilde insana fayda sağlamaya yönelik hareket etmeyi itinayla gerçekleştirmektir. Kuran'ın temel aldığı "Dinde zorlama yoktur" prensibi İslâmî fetihlerin ruhunu oluşturmaktadır. İslâmî

---

⁶⁵Taberi, s. 533–547. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 354–367. İbni Kesir, C. 9, s. 511–535. Es-Sercani, Rağıb, *İslam Tarihi*, Ed: Ağırakça Ahmet, Telif: İslami Araştırmalar Komisyonu, Beka Yayınları, Mısır, Ekim 2012, C. 1, s. 109–118.

Fetihlerin temel felsefesi himaye, barış ve İslâm'ın âdil yönetiminin hayata yön vermesidir.⁶⁶

Genel olarak İslâmî Fetihler incelendiğinde İslâmî Fetihlerin, fethedilen yerlerdeki olumlu etkileri fetihlerin işgal amacını gütmeye ortaya koymaktadır. Bunun somut örneklerinden en belirgin olanı fethedilen yerlerdeki halkın dini inanç ve özgürlüklerine önem vermeleri sebebiyle mabetlerine zarar vermemeleridir. Bu mabetlerin günümüzde de hala varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Fethedilen yerlerdeki insanlar köle ve sömürge haline getirilmiyor Müslüman olmaları halinde diğer Müslümanlarla aynı haklara sahip oluyorlardı. Müslüman olmayanlar ise devlete vergisini ödeyen bir vatandaş olarak koruma altına alınıyor, ibadetlerinde dahi özgürlüklerine karışılmıyordu; çünkü İslâmî Fetihlerin özünde insanlara İslâm'ı tebliğ etmek ve fayda sağlamak vardı; çünkü İslâm dini Müslüman'ın sadece kendi Müslümanlığıyla yetinmesini yeterli görmemiş İslâm'dan habersiz yaşayan toplulukların da İslâm nimetinden istifade etmesini istemiştir. Bu sebeple fetihlerle beraber bölgelere dağılan sahabe toplumun eğitimi konusunda ciddi çalışmalar yapmış ve mescitlerin yanlarında eğitim kurumları faaliyete geçirmişlerdir. Halkın sosyal ilişkilerinde adaleti sağlamak adına hukuksal düzenlemeler yapmış, çarşı ve pazarlarda alışveriş ilkeleri koyarak ölçü ve tartıda doğru olmayı öğütlemişlerdir. Fetih için gelen sahabeler halkı sömürerek lüks ve refah içinde yaşamamış bilâkis elde ettiklerini yoksullara dağıtarak halkla aynı koşullarda hatta daha yoksul yaşamaya çalışmışlardır. Yoksul halkın faydalanabileceği yardım kuruluşları oluşturmuşlardır. Bu sebeple fethedilen bölgeler incelendiğinde Müslümanlara ait lüks saraylar, şatafatlı binalar görmek mümkün değildir. Onun yerine özenle yapılmış büyük ibadethaneler, eğitim kurumları ve halka fayda sağlayan binalar görülmektedir. Bugün hiçbir şehirde İslâmî Fetihlerde yer alan bir sahabe için “Bu falanca sahabenin sarayıdır, şatosudur ya da falanca sahabenin bankasıdır.” gibi bir ifade kullanmak mümkün değildir. Öyle ki mezarları bile düz, sade ve iki taştan ibarettir. Bu durum İslâmî Fetihlerin amacının yağma, talan ve ganimet elde etmek için değil halklara İslâm'ı tebliğ etmek ve sadece Allah'ın rızasını kazanmak için olduğunu gösterir.⁶⁷

---

⁶⁶ Fayda, Mustafa, “Fetih”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995, C. 12, s. 467. Karan, Cuma, Diyar-ı Bekr ve Müslümanlarca Fethi, Ensar Neşriyat, Nisan 2014, s. 21.

⁶⁷ Akbaş, Mehmet, *Sahabenin Cihad Ve Daveti*, Nida Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 105–128. Karan, s. 21–30.

Kürtlerin, İslâmî Fetihler sayesinde İslâm'la tanışması Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Araştırmacılara göre Müslümanların Sasani Devleti ile Celula'da yaptığı savaşın akabinde Müslümanlar, Kürtlerin yaşadığı topraklara fetihler düzenlemeye başlamışlardır. Günümüz yazarlarından bazıları bu fetihlerde, Kürtlere baskı, zulüm, işgal, talan ve katliamların yaşandığına dair iddialarda bulunmaktadır. Bunların arasında bir kaç akademisyen olmakla birlikte herhangi bir akademik kimliğe sahip olmayıp kalem oynatanların varlığını da görmekteyiz.⁶⁸ Bu yazarların kitaplarında yazdıkları iddialarına değinilmesi gerekmektedir.

Günümüz yazarlarından Botan Amed, Hz. Ömer'in Kürt bölgelerini işgal etmeleri için 640 yılında iki ordu gönderdiğini iddia ederek şunları söylüyor: "Araplar zafer kazandıktan sonra Kürdistan'da acımasız davrandılar. Şehirler, kasabalar, köyler, yakıldı, insanlar kırımından geçirildi, mallar talan edildi. Bu katliamların en ürpertici olanı Şehrezor ve Pave kentlerinde yaşandı. Pave'deki katliam öyle büyük çaplı gerçekleştirilmişti ki esir alınanlar ve teslim olanlar arasında bebekler de dâhil erkek cinsiyeti olanların hemen tümü katledildi ve tüm kadınlara el konuldu. Böylesi tüyler ürpertici bir katliama başka yerde rastlamak mümkün olmasa gerek."⁶⁹ Bu iddianın bir benzeri de Ahmet Özer tarafından dile getirilmiştir. Bilgiyi Ekrem Cemil Paşa'nın "Kürdistan'ın Kısa Tarihi" adlı kitabından aktardığını bildiren Özer, şöyle demektedir: "Kürtlerin Zerdeşti olmaları Araplara gerekçe olmuştu Kürt'ün malı, canı, ırzı ve namusu Araplar için helâl sayıldı. Halk katledildi, şehirler, kasabalar, köyler yıkıldı ve yağma edildi. Kürdistan'ı istilâ eden Müslüman Arap ordusunun zulmü yüzyıllarca sürdü. Kılıçtan kurtulanların, İslâm'ı kabul etmelerine rağmen yüz yıldan fazla bir süre Kürtçe Farsça ve diğer dillerde konuşmaları yasaklandı. Arapçadan başka bir dille konuşanların dillerinin ucu makasla kesildi."⁷⁰ Özerin kaynak olarak belirttiği kitapta Ekrem Cemil Paşa yukarıdakilerin devamında bu zulümlerin İslâm'ın büyük halifesi Ömer b. Hattab'ın emriyle gerçekleştirildiğini söylemektedir.⁷¹ Ethem Xemgin isimli bir başka yazar da "Muhteser Kürdistan" adlı kitabında Hz. Ömer'in emriyle yapıldığını iddia ettiği olaylar hakkında şunları aktarmıştır: "Araplar galibiyet-i katiyeyi temin edince Kürtler hakkında pek gaddarane hareket ettiler.

⁶⁸ Zeki Beg, s. 125. Mirza, s. 68. Akbaş Mehmet, "İslâmî Fetihler Kürtler ve Hz. Ömer", *Kürtler*, Nida Yayıncılık, İstanbul 2015, S84.

⁶⁹ Botan, Amedî, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi 1*, Fırat-Dicle Yayınları, 1991, s. 86.

⁷⁰ Özer, Ahmet, *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler*, Hemen Kitap, İstanbul 2010, s. 57.

⁷¹ Ekrem, Cemil Paşa, *Kürdistan Kısa Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul 1998, s. 99.

Kürtlerin Zerdüşt olmaları Araplara daha iyi bir vesile olmuştu. Kürdün canı, malı, ırzı, namusu Araplar için helâldi. Ahali katliam edildi, şehirler, köyler, kasabalar, köyler yakıldı. Kürdün canlı cansız bütün malı yağma edildi. Kadınlar kızlar, çocuklar da en şenii, en müstehceni, Şehrezor'da ve hasseten Pave şehri ve civarında yapıldı.”⁷² Görüldüğü gibi yakın zamanda ortaya atılmış bu iddiaların tek bir kalemden çıkararak aynı fikre sahip İslâm karşıtı insanlar tarafından yayılmaya çalışıldığı ortadadır. Olayların anlatılış sıralaması bile değişmemektedir. Şimdi iftira niteliğindeki bu iddiaların değerlendirilmesi gerekir.⁷³

Müslüman orduları, Hz. Ömer döneminde sadece Kürtlerle değil birçok militle savaşmış ve İslâm'ı yaymak için birçok bölgede fetihler yapmıştır. Bu tür davranışları herhangi bir millete uygulamamış, iddia edildiği gibi insafsızca hareket etmemiştir. Herhangi bir millete ya da dini gruba da özel bir düşmanlıkta bulunmamışlardır. O dönemde Müslüman orduları Azerbaycan ve Orta Asya'da da fetih hareketlerinde bulunmuş Türklerle de savaşlar yapılmış ve genel savaş neticeleri doğrultusunda Türkler de öldürülmüştür. Buradan yola çıkarak Sahabenin Türk düşmanlığı yaptıkları öne sürülemez. Öyle olsa Osmanlı tarihi kayıtlarında bu iddialara yer verilirdi. Fetihler esnasında her gruba teklif edilen üç esas, Kürtlere de teklif edilmiştir. Ya Müslüman olacaklar ya cizye vergisi ödeyerek İslâm devletine tabi olan zimmî halklar olarak himaye edilecekler ya da kendileri ile savaşılacaktır. Kürtlerin Zerdüşt olmaları sebebiyle zulüm gördüklerine dair iddialar da gerçeği yansıtmamaktadır. Müslümanlar fethettikleri yerlerdeki halkın dinleri ne olursa olsun kendi dininde kalmak isteyenlere Kur'an'ın “Dinde zorlama yoktur.” ilkesi gereği müsamaha göstermiş ibadethaneleri dahi yıktırmayarak kendi inançlarını özgürce yaşama hakkı tanımıştır. Öyle olsaydı bu gün fethedilen yerlerdeki diğer inançlara ait tarihi ibadethanelerden hiç biri var olmaz hepsi yıktırılmış olurdu. Müslümanların on dört asırdır hâkim olduğu bölgelerde Zerdüşt, Hristiyan, Süryanî ve Yahudilerin hala yaşıyor olması bunun bir kanıtıdır. Müslümanlar zimmî statüsündeki bu halkların mal, can ve ırzlarını güvence altına almış asırlarca özgürce yaşamalarına olanak sağlamışlardır. Dil konusunda da iddialardaki gibi ana dilini konuşmasından dolayı dilini makasla kesmeyi bir kenara bırakın, burada yaşayan halklar için kolaylık olsun diye İran'daki divanların kayıtları Farsça, Suriye'dekilerin Rumca ve Mısır'dakiler

⁷² Ethem, Xemgin, *Kürdistan Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul 2011, s. 159.

⁷³ Akbaş, s. 84. Azimli Mehmet, “Anadolu'da Kürtler”, *Kürtler*, Nida Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 307. Karan, s. 28.

ise Kıptî'ce tutulmuştur.⁷⁴ Bu durum fethedilen yerlerdeki halkların dillerine saygı duyulduğunun ve hayatın onlar için kolaylaştırıldığına kanıttır. Ayrıca o dönem İslâm'ın yayılmasının önündeki en büyük dini engel Zerdüştlük değil Hristiyanlıktı. İddialar doğru olsaydı öncelikle Hristiyanlar bu katliamlardan geçirilir ve fethedilen yerlerde barınmazlardı. Ayrıca bunun tarihi bilgisi Hristiyan tarihi kayıtlarında yer alırdı. İslami fetihlerin gerçekleşmesi sırasında ilk dönem İslam tarihçilerinden olan ve bu fetihlerin tarihi kayıtlarını tutan Vakidi, Belazuri, Taberi gibi ya da sonraki dönem tarihçilerden İbnü'l Esir, İbni Kesir gibi tarihçilerin eserlerinde de fetihler esnasında katliamlarla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Değinilmesi gereken bir diğer konu da Kürtlerin mallarının yağma ve talan edildikleri konusudur. O çağın gereği olarak işgal orduları ele geçirdikleri toprakları ve malları kendilerine alırdı. İşgalcilerin bu mal ve toprakların yeni sahibi olmaları doğal karşılanırken Hz. Ömer, işe müdahale ederek bu toprakların yerli halklarda kalması, savaşa katılmayan halkın mallarına el konulmaması ve onların köle edilmemeleri hakkında emirname yayınlamıştır. Bunu özellikle İslâmî fetihlerin Kürtlerin yaşadığı bölgelere taşınmasından sonra Celula Savaşı'nın akabinde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Sevad bölgesi⁷⁵ topraklarının fethinde uygulattırmıştır.⁷⁶ Sonuç olarak yaşadığımız yüz yılda ortaya atılan bu iddiaların hiç birinin doğru olması mümkün değildir. Tarih Müslümanlara kucak açan, onları istekle bekleyen ve onların idaresi altında yaşamak isteyen milletlerle doludur. Müslümanlar iddia edildiği gibi yerel halklara kötü davranmış olsalardı İslâm idaresine olan bu hayranlığı tarihte görmemiz mümkün olmazdı. İslâm idaresi Müslüman olmayarak zimmi statüsünde olan halklara o kadar yumuşak davranmışlardır ki vatandaşlık vergisi olan cizye vergisini kadın çocuk ve yaşlılardan almamış ve halkı sıkıntıda olan bölgelerde verebilecekleri ölçüde düşürmüştür. Öyle ki Müslüman olanlardan alınan vergilerin ve zekâtın bile hayli altında olan bu cizye vergileri hiçbir zaman halkı sömürme maksadını taşımamaktaydı.⁷⁷

1.3.1. Kürtlerin Müslüman Ordularla Karşılığı

Kürtlerin, Müslümanlarla karşılaşmaları İslâm ordularının Sasaniler üzerine düzenledikleri İslâmî Fetihler devam ederken 637'de Kürtlerin yaşadıkları bölgelere

⁷⁴ Belazuri, Fütuh, s. 420

⁷⁵ Bkz. Celula Savaşı.

⁷⁶ Taberi, s. 644. İbnü'l Esir, s. 478. İbni Kesir, C. 10, s. 23

⁷⁷ Akbaş, s. 87-98. Azimli, s. 308-309.

ulaşmaları sebebiyle olmuştur. Bu dönemde Kürt bölgeleri Sasaniler ve Bizans arasında bölünmüştü fakat büyük bir bölümü Sasanilerin hâkimiyeti altındaydı. Bu dönemde Kürtlere has siyasî bir oluşum yoktu ve bu şekilde iki imparatorluk arasında bölünmüş olmak, her iki gücün birbirlerine karşı üstünlük sağlaması neticesinde Kürtlerin yaşadığı topraklar onların savaşıp çekiştiği bir saha durumuna gelmişti.⁷⁸

Sasanilerin Kürt Bölgelerine hâkim olduğu dönemde (M. 635) Sasani Kralı değişmiş, yeni Kral Yezdicerd tahta oturmuştu. Rüstem adındaki askerini başkomutan yaparak onu Araplarla savaşmak için hazırlık yapmasını emretmişti. Rüstem, hazırlıklarını yapıp orduyu topladıktan sonra içinde Kürtlerin de yaşadığı Hulvan⁷⁹ ve Zagros Dağları'nın⁸⁰ bir kısmını kapsayan Sevad⁸¹ bölgesine emir çıkararak orada bulunan azınlık Müslümanlardan kimi bulursanız öldürün, dedi. Sevad Halkı bu emri yerine getirerek orda bulunan Müslümanları öldürüp kuyuya atmışlardı. Bölgenin yakınında bulunan Müslüman kuvvetlerinin komutanı Müsenna, Hz. Ömer'e haber göndererek Acemlerin kralının değiştiğini, ordularının güçlendiğini ve yardım gerektiğini bildirdi. Hz. Ömer, Müsenna'ya askerlerini Sevad bölgesinden çıkarmasını ve geriye doğru getirmesini emretti. Akabinde tüm Arap kabilelerine haber salarak büyük bir ordu kurdu ve kendisi Sasani üzerine yürüyeceğini sahabelerle istişare etti. İstişare sonucu çıkan kararda Hz. Ömer'in halife olması sebebiyle gitmemesi bunun yerine Sa'd b. Ebi Vakası görevlendirmesi tavsiye edildi. Hz. Ömer 120 bin kişilik orduyu hazırladı başlarına da Sa'd'ı komutan tayin ederek Sasani üzerine gönderdi.⁸²

Buna karşın Rüstem'in komutasında 150 bin asker ve 50 bin de takviye kuvvetleri ile ordunun toplamı 200 bin i buluyordu. Rüstem 200 bin kişiyle Sevad'ın kıyısında bulunan Kadisiye'ye karargâh kurdu. Sa'd'ın ordusuyla girdikleri savaşta Rüstem ve ordusu günler süren zorlu çarpışmaların ardından ağır bir yenilgiye uğradı

⁷⁸ Mirza, s. 68

⁷⁹ Yakubî, Ahmed b. Ebî Yakub İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, *Kitabü'l Buldan*, Beyrut 2002, s. 23.

⁸⁰ Zeki Beg, s. 92

⁸¹ Ortaçağ İslâm coğrafyacıları Fırat ve Dicle arasındaki bölgeyi genelde ikiye ayırmış, Bağdat'ın kuzeyinde kalan ve merkezi Musul yakınlarındaki Ninevâ şehri olan, tarihte Asurlular'ın yayıldığı alana karşılık gelen yere el-Cezîre, güneyde kalan ve Akad, Bâbil ve Sumer bölgesine karşılık gelen Mezopotamya'ya Sevâd demişlerdir. Kuzeyde Tikrît'ten güneyde Basra körfezine, doğuda Zağros Dağları'nın başladığı Hulvan'dan Bağdat'ın kuzeyinden geçerek batıda çölün başladığı Kâdisiye yakınlarındaki Uzeyb'e kadar uzanan bölgeyi Sevâd olarak kabul ederler. (Demirci, Mustafa, "Sevad", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009, C. 36, s. 577)

⁸² Taberi, s. 581–583. İbni Kesir, C. 9, s. 618.

ve Rüstem öldürüldü. Sasani Orduları'ndan geriye kalanları ise her şeylerini geride bırakarak Celula Bölgesi'ne kadar kaçmışlardı. Irak'ta daha önce eşi görülmemiş büyüklükte olan dehşet verici Kadisiye Savaşı'nda Müslümanların eline o güne kadarki en büyük ganimet geçmişti. Bu, Rüstem'in Ordusu'nun 100 bin askerinin tüm mallarını kapsıyordu. Müslümanlar Kadisiye'de bir yıl kaldılar. Bu sürede savaş yaralarını sardılar ve dinlenerek orduyu toparladılar.⁸³ Bu esnada Basra ile birlikte Bizans'ın hâkimiyetinde olan Humus, Kansir, Kayseriye, Ecnadin ve Beytul Mukaddes (Kudüs) fethedildi. Bizanslılarla bu şehirlerde girilen savaşlar Müslümanların galibiyetiyle sonuçlandı.⁸⁴

Milâdî 637 yılında Kadisiye'de ağır darbe alan Sasani Ordusu hayli güçsüzleşmiş savaştan hali kalmamıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer, Sa'd'a Sasani'nin başkenti olan Medain'e saldırmasını emretti. Sa'd, yanında bulunan 60 bin kişilik orduyla yola çıktı. Bu esnada Yezdicerd haberi almış ve mallarını, aile tebaasını, eşlerini çocuklarını ve hazinelerinin bir kısmını toplayarak Medain'den kaçmıştı. Yanına alamadıklarını da geri dönme düşüncesiyle saklamıştı. Müslümanlar, Medain'e vardıklarında herhangi bir direniş görmediler. Medain şehri fethedildi; ganimetler dağıtıldı.⁸⁵

Kisra Yezdicerd b. Şehriyar, Medain'den kaçıp Hulvan'a giderken yolda asker ve yardımcı adamlar toplamaya başladı. Çevredeki beldelerden çok miktarda asker ve süvari toplandı. Bunların başına Mihran Er Razi'yi komutan yapan Yezdicerd, Hulvan'a doğru yoluna devam etti. Hulvan'ın bir kısmı Kürtlerden oluşuyordu.⁸⁶ Topladığı askerleri kendisiyle Müslümanlar arasına, Celûla mintikasına yerleştirdi. Bunlar çevrelerine derin hendekler kazdılar. Çok sayıda asker, bol miktarda teçhizat ve âletle burada kendilerini koruyarak ikamete başladılar.⁸⁷

1.3.2. Celula Savaşı ve Kürtlerin Müslüman Araplarla İlk Kez Karşılaşmaları

Medain Şehri'ni Müslümanlara teslim etmek mecburiyetinde kalan Sasani Kuvvetleri, Hulvan'a sığınan Kisra Yezdicerd'in teşvikiyle Celûlâ'da toplanmışlar, etrafına hendek ve siperler kazarak ve barikatlar kurarak şehri tahkim etmişlerdi.

⁸³ Taberi, s. 583–600. Belazuri, Fütuh, 631. İbni Kesir, C. 9, s. 618–629.

⁸⁴ Taberi, s. 600–634. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 409–444. İbni Kesir, C. 9, s. 650–653.

⁸⁵ Belazuri, Fütuh, s. 367. Taberi, s. 642. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 469. İbni Kesir, age C. 10, s. 8–9.

⁸⁶ Yakubi, s. 23

⁸⁷ Taberi, s. 642. Belazuri, Fütuh, s. 368. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 476. İbni Kesir, C. 10, s. 20.

Coğrafi konumu, 36,10° kuzey enlemi, 45° doğu boylamındaki dağlık arazi koşulları⁸⁸ ile Bağdat'ın bir nahiyesi olan Celûla, Dicle Nehri'nin doğu tarafında yine Celula adını taşıyan ırmağın kenarında, Sevad ile İran arasında ve Horasan yolu üzerinde kurulmuştur. Hânîkîn'den yaklaşık 40 km. Medain'den de 180 km. uzaklıktadır.⁸⁹ Kisra Yezdicerd, Hulvan ve Cibâl'den asker ve silâh göndermek suretiyle ordusuna destek sağlamaya çalıştı. Cibal bölgesi dağlık bölgelerden oluşan kentleri, köyleri ve buralarda yaşayan savaşçı Kürtlerden oluşan aşiretleri kapsıyordu. Yakut El Hamevi'nin Mu'cemul Buldan'ında Hulvan'ın, Bağdat'tan Cibal istikametine Sevad Sınırı'nın ahirinde Büyük bir şehir olduğunu ve halkının bir kısmının Kürtlerden oluştuğunu söylemiştir. Cibal bölgesi ise Kuzeyde Hulvan, Erbil, Şehrezor Suhreverd ve Zencan, orta kesimde Kasr-ı Şirin, Kermisin (Kirmanşah), Dinever ve Hemedan, en doğuda Nehavend, Burucerd ve Kum, güney sınırının en uç kısmında Esbahan, En güneyde Lur ve kuzey doğunun en uç bölgesinde Dunbevand Dağı'nı da kapsayan bölgedir. Yakut, Cibal şerhleri halkının Kürtlerin yaşadığı şehirlerin önemli bir kısmını özellikle İran'ın batısı ve Kürdistan'ın güneyini kapsamaktadır, der.⁹⁰

Celûla, Azerbaycanlıların, İranlıların ve Cibal Halkı'nın yol ayrımında bulunuyordu, ordunun bir kısmı ayrılmak ve savaşmak istemiyordu. Cibal Kürtlerinin orduya katılmaları Azerbaycan, İran ve Cibal yol ayrımında ayrılıp kaçmayı düşünen İran Karma Ordusu'na güç vermişti. Bir kaynağa göre bu ordunun kumandanı, Kadisiye Savaşı'nda öldürülmüş olan başkumandan Rüstem'in kardeşi Hurrezâd idi.⁹¹ Yezdicerd'in emri üzerine toplanan İran Karma Ordusu, kaçışlarını ayıplayarak birbirlerini harbe teşvik ediyor ve şöyle diyorlardı: "Burada ayrılacak olursanız bir daha birleşemezsiniz, haydi gelin Araplara karşı birleşip son kez savaşalım. Harp lehimize sonuçlanırsa istediğimiz olur, aksi olursa da biz üzerimize düşeni yapmış olur ve mazeretimizi ortaya koymuş oluruz." deyip harbe karar verip hendekler kazdılar. Hendeğin etrafını ucu sivriltilmiş ağaç çitle çevirdiler. Hendeğin iç kısımlarına ise Mihran Er-Razi komutasında barikatlar kurdular.⁹²

Müslümanlar, Medain'de konaklayıp, ganimetleri bölüşüp, ganimetlerin beşte

---

⁸⁸Streck, M. "Celula ", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978, C.3, s. 67

⁸⁹ Yakut, C. 2, s. 156.

⁹⁰ Yakut, C. 2, s. 290–291. Çetin, s. 54, s. 97.

⁹¹ Taberi, s. 642. Belazuri, Fütuh, s. 369. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 476. İbni Kesir, C. 10, s. 20.

⁹² Taberi, s. 642. Belazuri, Fütuh, s. 369. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 476. İbni Kesir, C. 10, s. 21. Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, 1986, C. 2, s. 79

birini Hz. Ömer'e yolladıklarında Yezicerd'in Celula'da askeri kamp kurup hendek kazdığını, Musulluların da Tikrit Şehri'nde kamp kurduğunun haberi geldi. Sa'd b. Ebi Vakkas, nasıl hareket edeceğini bir mektupla Halife Hz. Ömer'e sordu. Halife, verdiği cevapta kendisinin yerinde kalmasını ve onların üzerine 12 bin kişilik bir ordu göndermesini, öncü kuvvet komutanlığına Ka'ka' b. Amr'ı, sağ kanat komutanlığına Sı'r b. Malik'i, sol kanat komutanlığına Amr b. Malik'i, takviye kuvvetlerinin başına da Amr b. Mürra el-Cüheni'yi komutan yapmasını emretti. Sa'd, bu emirleri yerine getirdi. Ordu başkomutanlığını verdiği Yeğeni Hâşim b. Utbe b. Ebi Vakkas ile birlikte 12 bin askerden oluşan büyük bir orduyu Celula'ya gönderdi. Seyf b. Ömer'in Taberi tarihindeki rivayetleri başta olmak üzere bazı tarihçiler Celûla Savaşı'nın 16 yılı Zilkade ayı başında (24 Kasım 637) meydana geldiğini kaydederken Halife b. Hayyât bu muharebeyi 17 yılı olayları arasında anlatır. Ayrıca Seyf'in 17 yılına ait bir rivayeti yanında 19 yılını zikreden bir başka haberini de nakleder.⁹³

Haşim b. Utbe Safer ayında 12 bin kişilik bir ordu ile Medayin'den hareket etti. İçlerinde Muhacir ve Ensar'ın ileri gelenleri ile mürted olsun olmasın Arapların lider seviyesindeki kimseleri vardı. Haşim Celûla'da Sasani ordusunun hendeklerini kuşattı. Komutan Haşim ordusuna: "Bu yer bundan sonraki yerleri fetih için bir merkez olacaktır!" dedi ve Onları savaşmaya ve Allah'a tevekkülde bulunmaya teşvik etti. Öte yandan Sasaniler, de Arapları baştan sona yok etmedikçe cepheden kaçmayacaklarına ateş üzerine yemin ettiler ve muhteşem bir savunma yaptılar. Onlar karışık ordularla Müslümanlara ara ara topluca saldırıyorlardı. Müslümanlar da toplamda seksen defa saldırı yaptılar ve her seferinde Allah onlara zafer verdi. Sasaniler, yenilgiyi görünce odun kazıkları değiştirip demir kazıklarla hendeği çevirdiler.⁹⁴ Yezdicerd'in Kürtlerin yaşadığı bölgelerden adamlar toplayarak Hulvan ve cibal bölgesinin her yerinden sürekli yardımlar gönderiyordu. Müslümanların yardım isteklerine karşın Sa'd, atlılardan oluşan 2 bin kişilik yardım gönderdi. Sonra iki kez daha 2 bin kişilik toplamda 6 bin atlıyı Müslümanlara yardım etmesi için gönderdi. Sasaniler, Müslümanlara yardım geldiğini görünce daha kuvvetli şekilde saldırılar düzenlemeye başladılar. Bu saldırıya karşı koyan atlı birliklerin başında Abduddar kabilesinden biri olan Tuleyha b. Fulan vardı. Acemlerin atlı birliğinin

⁹³Taberi, s. 642. Belazuri, Fütuh, s. 369. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 477. İbni Kesir, C. 10, s. 20. Zeki Beg, s. 124. Mirza, s. 68. Fayda, Mustafa, "Celula", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1978, C. 3, s. 272

⁹⁴ Taberi, s. 642. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 476. İbni Kesir, C. 10, s. 21.

başında ise Harzade b. Harhermuz vardı. Sasaniler, Müslümanları kuşatmadan atmak için hep bir araya gelip üzerlerine saldırdılar. Komutan Haşim ayağa kalkıp: "Size sevap ve ganimeti tamamlayacak olan imtihanınızı bugün Allah'a iyi verin, Allah için yapın yaptığınızı!" diye nida etti. İki taraf çok şiddetli bir savaşa başladı. Öyle ki Müslümanlar daha önce hiçbir yerde böyle şiddetli bir çarpışmaya girmemişlerdi. Okları bitince mızrak atmaya başladılar sonra mızrakları da bitti. Kumlar her tarafı kaplamıştı. Kılıçlar ve nacakları ellerine alıp birbirlerine saldırdılar. Öğle vaktine kadar süren savaş bitmeyince öğle namazlarını ima yoluyla kıldılar. Namazı kılmak için arkaya çekilen birliğin namazı biter bitmez yerlerine dönüyor sonra diğer grup namaza geçiyordu. Allah, üzerlerine öyle bir rüzgâr estirdi ki etraf kapkaranlık kesildi. Sasani Süvarileri kendi hendeklerine çekilmek zorunda kalarak peş peşe birbirlerinin üzerine düşmeye ve kaçacak yer aramaya başladılar. Müslümanlar ilk sığınma hattını dağıttıklarında orda bulunan Sasani Süvarileri atlarını bırakıp gerideki hendek hattına kaçtılar. Müslümanlar bu duruma bakıp: "Haydi onların karşısına geçip onları oraya sokalım yahut önlerinde ölelim." dediler. Müslümanlar saldırıya geçince Sasani ordusu da çıkıp demir kazıkları Müslümanların geldiği tarafa atıp atların üzerlerine gelmesini engellemek istediler. Sasaniler anî çıkışlar yapıp Müslümanları gafil avlayabilmek için hendeğin bir tarafını açık bırakmışlardı. Müslümanların ummadığı bir zamanda anî bir çıkış yaparak üzerlerine saldırdılar. Herir Savaşı'ndaki gibi eşi görülmemiş bir çarpışma oldu.⁹⁵

Bu arada Sasanilerin askeri birliklerinden biri çekilip yerine bir başka birlik geldi. Sayıları kat kat fazlaydı ve Hulvan'da olan Yezdicerd'den askeri destek almaya devam ediyorlardı. Ka'ka b. Amr da kalkıp Müslüman askerlere: "Ey Müslümanlar, gördüğünüz manzara sizi korkuttu mu?" diye sordu. Onlar da: "Evet, biz aciz ve zayıf durumdayız. Onlarsa rahat içindedirler ve aciz olan da arkasında bir güç olmadığı sürece korku içinde olur." dediler. Bunun üzerine Ka'ka, onlara şöyle dedi: "Hayır, aksine biz onlara saldıracak ve onları ele geçirme gayreti içine gireceğiz ki, Allah aramızda hüküm verene kadar onlara çekinmeden saldırmaya devam edeceğiz. Şimdi tek bir adamın saldırısı gibi onların üzerine saldıralım ki aralarına karışalım." Ka'ka, bu konuşmasından sonra Sasanilere saldırdı. Peşinden Müslüman askerler de onlara saldırdılar. Öyle ki kimse geri durmamış herkes ona katılmıştı.⁹⁶ Nihayet hendeğin kapısına ulaştı. Ancak gecenin karanlığı da bastırmıştı.

⁹⁵ Taberi, s. 642. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 477. İbni Kesir, C. 10, s. 21

⁹⁶ Taberi, s. 643. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 477. İbni Kesir, C. 10, s. 21.

Sağa sola dağıldılar. Bu esnada Tuleyha el-Esedî, Amr b. Madike-rib ez-Zehebî, Kays b. Mekşuh ve Hicr b. Adiy yardıma geldiler. Gecenin karanlığında birbirlerini bulmakta ve savaşmakta zorlanıyorlardı. Ka'ka' b. Amr onların hendek kapısına gelip orayı tutarak tellâla: "Ey Müslümanlar! İşte komutanınız Sasanilerin hendeğine girdi ve orayı ele geçirdi, haydi ona doğru gelin!" diye bağırmasını emretti. Ka'ka'nın münadisi emredildiği şekilde seslendi ve "Nerde Savaşyorsunuz lideriniz hendeğin içindedir!" diyerek çağrıda bulundu. Bu ilânı Müslümanlara moral vermek için yaptırdı. Müslümanlar da: "Komutan Haşim, kesin hendeğe." inancıyla saldırdı. Bu çağrıyı duyan Sasaniler, korkarak kaçışmaya başladılar. Müslümanlar onlara karşı duran olmadan hendeğin kapısına vardılar ve Ka'ka'nın orayı ele geçirdiğini gördüler. Müşriklerden hendeğin sağ ve sol tarafındaki hendeklerde yenilmeye başladılar, geriye doğru kaçmaya çalışanlar Müslümanlara kurdukları tuzağa kendileri düştüler ve atlarının ayakları kesildi. Yaya olarak kaçmaya başladılar. Müslümanlar da peşlerine takıldı. Yetişemedikleri dışında hiç kurtulan olmadı. O gün onlardan 100 bin kişi öldürüldü. Hendeğin etrafındaki, önündeki ve ardındaki meydanı doldurup yeri âdeta örtmüştü. İşte onların ölülerinin o meydanı doldurduğu ve örttüğü için "örtülü" anlamına gelen Celûla adı verildi.⁹⁷

Haşim, Ka'ka b. Amr'a kaçanları takip etmesini emretti. Kaka onları Hanikin'e ulaşınca kadar kovaladı ve öldürdü. Ka'ka, çok miktarda esir ele geçirdi. Bunları Haşim b. Utbe'ye gönderdi. Ordusunun Celula'daki hezimetinin haberini alan Yezdicerd, Hulvan'ı terk ederek daha güvenli oluşunu düşündüğü Rey taraflarına kaçmıştı. Şehri korumak üzere Hüsrev Şünüm isimli komutanı görevlendirmişti. Haşim, Celula'dan kaçanları takip için görevlendirilen Ka'ka b. Amr ile Cerir b. Abdullah komutasındaki Arap birliklerini Hulvan'a sevk etti. Onları karşılamak üzere harekete geçen Celula'nın mağlûp Sasani Ordusu'nun Komutanlarından Mihran ilk çarpışmada öldürüldü. Cerir b. Abdullah, halkı serbest bırakmak canlarına ve mallarına aman vermek yurtlarından gitmek isteyenlere dokunmamak şartıyla Hulvan Halkı'yla barış antlaşması yaptı.⁹⁸ Bu esnada Yezdicerd'in vekili Hüsrev Şünüm kaçmış, tebaasında bulunan Hulvan Yöneticisi Zeynebi de, Ka'ka tarafından savaş sırasında öldürülmüştü. Ka'ka b. Amr, Sa'd'n

⁹⁷ Taberi, s. 643. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 477. İbni Kesir, C. 10, s. 22.

⁹⁸ Apak, Âdem, "Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2 Hulefa-i Raşidin Dönemi," Ensar Yayınevi, 2015, s. 124.

ordusu Kufe'ye geçinceye kadar orada kaldı. Daha sonra aslen Horosanlı olan Kubaz'ı yerine vekil bırakarak Kufe'ye Sa'd'ın yanına geldi.⁹⁹

Sa'd Celula Fethi'ni ve Ka'ka'nın Hülvan'a bindirmesini Hz. Ömer'e bildirerek Ka'kan'ın onları takip etmesi konusunda izin istedi. Hz. Ömer kabul etmeyerek şunları söyledi: "Ben Sevad ve Cibal arasında büyük bir set olmasını arzu ederim. Ka'kayı Sevad ile Cibal arasına bize bir set oluşturması için gönder. Böylelikle ne onlar bize gelsin ne de biz onların bölgesine gidebilelim. Bizlere ziraat alanı olarak Sevad Bölgesi yeter. Ben Müslümanların selâmetini ganimetlere üstün tuttum." Böylece Sevad Bölgesi tamamen Müslümanların hâkimiyeti altına girmiş oluyordu.¹⁰⁰

Kadisiye Zaferi, Sasani Devleti'nin Başkenti olan Medain'in Fethi ve Celula Savaşı'nın kazanımıyla Sevad (Aşağı Mezopotamya) bölgesinin kontrolü tamamen Müslümanların eline geçmiş oldu.¹⁰¹ Celula Savaşı, Kürtlerin Sasani ordularında yer almaları sebebiyle Müslümanlarla yaptıkları ilk karşılaşma idi.¹⁰² Bu savaş sayesinde Kürt Halkı ve Kürt Coğrafyası ile İslâm Orduları arasında ilk kez doğrudan temas gerçekleşmiş oldu.¹⁰³

1.3.3. Hz. Ömer'in Celula Ganimetleri Kararı ve Kürtlerin Karara Etkisi

Celula Savaşı'nda Sasani Ordusu'ndan 100 bin insan öldürülmüş, bölgede bulunan Farisî, Azerî ve Kürt halklarından toplamda 30 bin aileden oluşan 130 bin insan da köle olarak ele geçirilmişti. Ayrıca geride muazzam bir ganimet kalmıştı. Bu insanlar ve ganimetlerle ilgili kaynaklarda çeşitli rivayetler yer almaktadır.¹⁰⁴

Sa'd, mal köle ve bineklerden oluşan ganimetlerin beşte birlik kısmını yani Humus'u, Ziyad b. Ebi Süf-yan, Kudai b. Amr ve Ebu Mukrin el Esved'le göndererek ele geçirilen savaş esirlerinin akıbetlerinin ne olması gerektiğini yazarak Hz. Ömer'e sordu. Bunlar, Hz. Ömer'in yanına vardıklarında o, Ziyad b. Ebi Süfyan'a savaşın ne şekilde cereyan etmiş olduğunu sordu. Fesahat sahibi olan Ziyad, savaşın keyfiyetini ona güzelce anlattı. Onun bu anlatımını Hz. Ömer, takdir etmiş ve beğenmişti. Daha sonra ganimetler açılınca yakutlara, zebercetlere, sarı altınlara,

⁹⁹ Taberi, s. 643. İbnü'l Esir, C. 2, s. 477. İbni Kesir, C. 10, s. 22.

¹⁰⁰ Taberi, s. 643. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 477.

¹⁰¹ Apak, s. 124

¹⁰² Mirza, s. 68

¹⁰³ Zeki Beg, s. 125.

¹⁰⁴ Taberi, s. 643–645. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 477. İbni Kesir, C. 10, s. 22–23.

bembeyaz gümüşlere bakıp ağladı. Abdurrahman b. Avf, ona: “Ey Müminlerin Emiri, niçin ağlıyorsun? Allah'a yemin ederim ki bu, şükredilmesi gereken bir durumdur.” deyince Hz. Ömer şöyle karşılık verdi: “Allah'a yemin ederim ki, ben bunun için ağlamadım. Yine Allah'a yemin ederim ki, Allah, bu malları bir millete verirse o millet mutlaka birbirlerini çekememeye ve birbirlerine öfke duymaya başlarlar. Birbirlerini çekememeye başladılar mı Allah, azabını onların arasına mutlaka bırakır.” Böyle dedikten sonra kendine ağır gelmesiyle zorlayan Kadisiye ganimetlerini paylaştığı gibi Celula'nın humusu olan bu ganimetleri de kendi ehlinden olanlara ve Medine'dekilere paylaştırdı.¹⁰⁵

Ganimetlerin dağıtılmasının ardından Hz. Ömer, ele geçirilen kölelerinin durumuyla ilgili kararını Sa'd'a cevaben şöyle yazdı: “Kararıma göre, çiftçileri ve kendi halinde olan yerli halkı esir veya köle almayarak kendi hallerine bırakın. Sadece sizinle savaşanları alın, düşmanlık edenleri ve kaçanlardan yakaladıklarınızı alın. Kisra ailesini ve onlarla birlikte olup onlara inat edenleri Allah'ın size kıldığı ganimetler olarak alın.” Sad, kararı emredildiği şekilde uyguladı. Halka, kendileriyle savaşmayan çiftçilerden olan yerli halkın cizye vermeleri karşılığı zimmî olarak serbest bırakılacakları söylendi, onlar da bunu kabul ettiler. Fakat Farslar, Kürtlerin zimmî statüsüne tabi olma noktasında yapılan bu antlaşmaya razı olmayacaklarını söylediler.¹⁰⁶ Taberi'de geçen rivayet burada bitiyor. Kürtlerin karara tepkisi ile ilgili bilgi verilmiyor. Ancak konunun devamında yer alan başka bir rivayette konuyu anlatan Şa'bi'ye, Sevad Bölgesinin tümünün savaşmadan zımmi olmaya razı olup olmadığı sorulduğunda Şa'bi, bir kısmının barışla zımmi olmayı kabul ettiğini bir kısmının da savaştığını ve yenildiğini söyler. Sasani güçlerinin kaçmasından sonra zımmi olmaya davet edildiklerinde daveti kabul ettiklerini ve zımmi olduklarını bildirir. Şa'bi'nin bu rivayetinde Sevad'ın geneli için bilgi verilmiştir. Kürtlerin durumuyla ilgili bilgi verilmemiştir.¹⁰⁷

Burada görüldüğü üzere Kürtler Farslarla beraber hareket etmektedirler. Farslar da İslâm idaresiyle yaptıkları antlaşmalarda Kürtlerin düşüncelerini göz önünde bulundurmakta ve sözleşme maddelerine onların hangi tavrı takınacaklarını bildirmektedirler. Hz. Ömer'in bu kararının Bölge Kürtlerini de olumlu şekilde etkilemiş olduğunu düşünüyoruz; çünkü Hz. Ömer bu bölgede toprakları dağıtma

¹⁰⁵ Taberi, s. 644. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 478. İbni Kesir, C. 10, s. 23.

¹⁰⁶ Taberi, s. 644. İbnü'l Esir, s. 478. İbni Kesir, C. 10, s. 23

¹⁰⁷ Taberi, s. 645.

yoluna gitmemiş, Fars, Kürt ve sair unsurları köleleştirme gibi bir teşebbüste bulunmamış, arazilerinde çalışmaya devam etmelerini temin etmiş ve bunun karşılığında da onlardan cizye almıştır. Bu durum insanların köleleştirilip sömürüldüğü ve mallarının talan edildiği o dönemin savaşlarının galipleri tarafından pek az görülebilecek bir tavidir.

İKİNCİ BÖLÜM: İSLÂMÎ FETİHLER DÖNEMİNDE KÜRTLER

Celula Savaşı'ndan sonra Kürtlerin yaşadığı bölgelere ulaşan ünlü Fatih Sa'd b. Ebi Vakkas komutasındaki İslâm Orduları Sasanilerin hâkim oldukları Kürt bölgelerini fethe başladı. Ayrıca bölgenin ikinci hâkimi olan Bizanslılarla karşılaşmak ve Bizanslıların hâkimiyeti altında bulunan içinde Kürtlerin de yaşadığı bazı bölgeleri fethetmek için Hz. Ömer, Sa'd'a İyaz b. Ganm komutasında üç ordu göndermesini emretti.¹⁰⁸ Bunlar: Süheyl b. Adi komutasındaki ilk ordu Rakka'ya, Abdullah b. Atban Komutasındaki ikinci ordu ise Nusaybin'e, Ukbe b. Velid Komutasındaki üçüncü ordu ise Cezire'ye yola çıktı.¹⁰⁹

Akabinde İslâm orduları, Kuzeyde Mardin ve Ermeniye bölgelerine yönelerek Kürtler üzerine fetihler gerçekleştirdi. Malatya, Şehrezor, Ahvaz, Fasa, Derabcerd ve diğerleri birer birer İslâmiyet'in hükmü altına girdiler.¹¹⁰ Bu bölgelerin fethi ile ilgili ilk dönem İslâm tarihi ve kaynaklarında yer alan çeşitli bilgiler burada verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca ve İslam Coğrafyacılarının Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki tesbitlerine de yer verilmeye çalışılacaktır. Kürt bölgelerinin fetih tarihleri ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca birçok ordunun aynı anda farklı bölgelere fetih amaçlı yönlendirilmeleri sebebiyle tam bir kronolojik sıralama belirlememiz mümkün değildir.

2.1. Cibal Bölgesinin Fethi

İslâm orduları Celula Savaşı'nın akabinde Kürt bölgelerinde fetihlere başladığında ilkin Cibal bölgesine yönelmişlerdir. Cibal, kuzeyde en uzak noktada Hulvan (bugünkü Havraman) Erbil, Şehrezor Suhreverd ve Zencan yer alır. Orta kesimde Kasr-ı Şirin, Kermisin (Kırmanşah), Dinever ve Hemezan, en doğuda Nihavend Burucerd ve Kum, güney sınırının en uç kısmında İsbahan, en güneyde Lur ve kuzey doğunun en uç bölgesinde Dunbevand dağıını da kapsayan bölgedir. Yakut: "Cibal Şehirleri Halkı'nın Kürtlerin yaşadığı şehirlerin önemli bir kısmını kapsamaktadır" der.¹¹¹ Günümüzde İran bu bölgeyi resmi olarak Kürdistan diye

¹⁰⁸ Taberi, s. 652. İbnü'l Esir, s. 487.

¹⁰⁹ Taberi, s. 653. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 488. Yıldız, s. 80. Zeki Beg, s. 125.

¹¹⁰ Zeki Beg, s. 126.

¹¹¹ Yakut, C. 5, s. 16. Çetin, s. 55.

nitelemektedir ve Kirmanşah bu bölgenin en büyük şehridir.¹¹² Cibal bölgesinin diğer Kürt bölgeleri arasındaki konumu şöyledir: Kuzeyden Deylem ve Cilan bölgesiyle, batıdan Irak, cezire ve Azerbaycan Düzlekleriyle çevrilidir. Güneyden Huzistan ve bir miktarda Irak bölgesiyle sınırlıdır. Doğu sınırında ise Horosan, Fars ve İsfahan'la çevrilidir.¹¹³

Cibal bölgesinde o dönemde Kürtlerin Arap, Fars ve Acemlerle birlikte yaşadığı şehirler bulunmaktadır. Bu şehirlerin fethi bir rivayete göre h. 16 başka bir rivayete göre de h. 19 yılında Irak'ın dağlık bölgedeki tek şehri olan Hulvan ile başlamıştır.¹¹⁴ Celula Savaşı'nın ardından h. 19 yılında Haşim, Cerir b. Abdullah'a güçlü bir atlı birliği vererek düşmanlarla Müslümanlar arasında bir sınır birliği oluşturmasını istedi. Daha sonra Sa'd 3 binden fazla takviye kuvvetle onları destekledi ve Cerir'e askerleriyle birlikte Hulvan'a yürümesini emretti. Yezdicerd'in kaçmasıyla Hulvan, halkın özgürlüğü karşılığında sulh anlaşması yapılarak fethedildi.¹¹⁵ Fetihlere devam eden Müslümanlar hulvandan sonra Hemezani yolu üstünde bulunan Kürtlerin de yaşadığı bilinen Kasr-ı Şirin'i Sasani Ordusu'ndan geride kalan kale birliğini yenerek savaş yoluyla fethettiler.¹¹⁶ Kasr-ı Şirin'den sonra Müslümanlar devam ederek Hemezani yolu üzerinde bulunan, Yakubi ve İbni Havkal'ın, ahalisinin büyük çoğunluğunun Fars ve Kürtlerden oluştuğunu söylediği Kirmanşah (Karmisin) şehrini barış yoluyla fethettiler.¹¹⁷ Daha sonra Hemezani'a 20 fersah uzaklıkta bulunan ve büyük çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Dinever şehrini bir gün süren bir savaşla fethettiler. Dinever Halk'ı ile Cizye ve Harac vermeyi kabul etmeleri karşılığında can, mal ve ailelerinin korunması üzerine anlaşma yaptılar.¹¹⁸ Ardından içinde Kürtlerin de yaşadığı bilinen Karkisiya şehrini bir rivayete göre h. 17¹¹⁹ başka bir rivayete göre de h. 16 yılında kuşattılar. Karkisiya Halkı teslim olmayınca kılıç zoruyla fethedildi. Halk cizye vermeleri karşılığında yapılan antlaşmayla serbest bırakıldılar.¹²⁰

---

¹¹² Çetin, s. 55

¹¹³ Mirza, s. 67

¹¹⁴ Yakubi, s. 23 Yakut, C. 2, s. 290–291. Çetin, s. 97

¹¹⁵ Belazuri, Fütuh, s. 423

¹¹⁶ Taberi, s. 645, İbni Kesir, C. 10, s. 25. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 477. Zeki Beg, 124. Yakut, C. 4, s. 358. Çetin, s. 102

¹¹⁷ Yakut, C. 4, s. 331. Çetin, s. 101. Bazın, Marcel, "Kirmanşah", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002, C.26, s. 67

¹¹⁸ Belazuri, Fütuh, s. 430. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3 s. 21.

¹¹⁹ Taberi, s. 651. Yakut, C. 4, s. 329. Çetin, s. 101

¹²⁰ Vakidi, age. C. 2, s. 98. İbnü'l Esir, el-Kamil, c. 2, s. 480. İbni Kesir, C. 10, s. 29.

Fetihlere devam eden Müslümanlar Cibal Bölgesi'nin en büyük şehri olan ve içinde Kürtlerin de yaşadığı Hemezan şehrine ulaştılar.¹²¹ Hemezan'da tepelerden oluşan bir yer vardı ve otuz tepeden oluştuğu için buraya Siser (Kürtçe: otuz baş) denilirdi. Siser'de Kürtlerin otlakları bulunurdu. Burada hayvancılık yaparlardı.¹²² Hemezan'ı fethetmek Müslümanları zorlamış ilk seferde başarılı olamamışlardı. Ancak birkaç defa yapılan teşebbüsle h. 22 ila 24 yılları arasında savaş yoluyla fethedilmişti.¹²³

Cibal bölgesinde bulunan şehirlerden bir diğeri de büyük ve kadim bir şehir olan Nihavend şehridir. Bu şehirde Kürtler önemli etnik bir unsur teşkil etmektedir. Nitekim Nihavend yakınlarındaki Şirmah Kalesi'ni Kürtlerin imar etmiş olması bu bilgiyi desteklemektedir.¹²⁴ H. 19 yılında bir rivayete göre 20, Taberi'ye göre de 21. yılda Yezdicerd, Rey, Kümes, İsbahan, Hemezan, el-Mahan, Horosan ve Cibal bölgesine mektuplar göndererek büyük bir ordu topladı. Haberi alan Hz. Ömer istişareler ederek bu büyük savaşa İran Ordusu'nu dağıtmak için kendi gitmek istedi; çünkü bu savaş kazanılır ve İran ordusu bir daha toplanamaz diye düşündü.

2.1.1. Nihavend Şavaşı ve Kürtlerin İslam Ordularında İlk defa Yer Alması

Cibal bölgesinde bulunan ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerden bir diğeri de büyük ve kadim bir şehir olan Nihavend şehridir.¹²⁵

H. 19 yılında bir rivayete göre 20, Taberi'ye göre de 21. yılda Yezdicerd, Rey, Kümes, İsbahan, Hemezan, el-Mahan, Horosan ve Cibal bölgesine mektuplar göndererek büyük bir ordu topladı. Haberi alan Hz. Ömer istişareler ederek bu büyük savaşa İran ordusunu dağıtmak için kendi gitmek istedi; çünkü bu savaş kazanılır ve İran Ordusu dağıtılsa bir daha toplanamaz diye düşündü. İstişareler sonucunda Hz. Ömer bir rivayete göre o sırada Medine'de bulunan Kesker Valisi Numan b. Mukrin'i ordunun başına kumandan tayin etti. Kendisine oğlu Abdullah'la birlikte Ensardan oluşan 5 bin kişiyi gönderdi ve Kufe, Basra, Ahvaz, bazı rivayetlere göre Şam ve Yemen'den de olmak üzere askeri birlikleri de toplamasını emretti. Sayısı 30 bini bulan bir ordu toplanıp harekete geçildi. Sasani ordusunun sayısı ise değişik

¹²¹ Yakut, C. 5, s. 410. Çetin, s. 93.

¹²² Belazuri, Fütuh, s. 434.

¹²³ Belazuri, Fütuh, s. 433. Taberi, s. 687. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 27.

¹²⁴ Yakut, C. 3, s. 337. Çetin, s. 115.

¹²⁵ Yakut, C. 3, s. 337. Çetin, s. 115.

rivayetlere göre 60 bin ila 150 bini buluyordu. Müslümanların takviye kuvvet toplaması gerekiyordu. Haberin yayılması üzerine Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Sevad yolundan ve Hulvan'dan zimmî statüsündeki mütteliklerden 10 bin kişi orduya katıldı. Bu savaş Kürtlerin İslâm ordusunun saflarında bulunduğu ilk savaş olabilir. Nihavend yakınına varan ordu sasanî ordusuyla girdiği savaşta onları bozguna uğrattı. Sasanî ordusu kaçarak Nihavend Kalesi'ne sığındı. Nihavend Kalesi etrafına hendek kazılmış aşılmaz bir kale idi ve erzakları da boldu. Bir çeşit hile yapılarak dışarı çıkmaları sağlanmalıydı. Müslümanlar bir gurup savaşçıyı içerdikleri kışkırtmak maksadıyla kale önüne göndererek kaledekilerin çıkmalarını sağladılar. Bunlar, her türlü hızlı manevra, takip ve saldırılarda görevlendirilen Ka'ka emrindeki cesur ve hızlı süvari birliğiydi. Kaleden çıkan savaşçılar Müslümanların karşısına gelince kışkırtıcı ekip kaçmaya başladı. Müslümanların kaçtıklarını görünce kaledekiler de çıkıp peşlerine düşünce kendilerini bir anda Huzeyfe'nin ordusunun içinde buldular. Bu savaştan sonra bir daha toparlanamadıkları için Nihavend fethine: "Fetihler Fethi" adı verildi.¹²⁶

2.2. El-Cezire'nin Fethi

El-Cezire bölgesi Müslüman coğrafyacı ve gezginlerin eserlerinde "Mabeyn en-Nehreyn" (iki nehir arası), Yunan ve Bizans kaynaklarında ise Mezopotamya diye isimlendirilir. Yakut, Mu'cemul Buldan'ında bu bölge için "Ceziretu'l Akur" ismini kullanmıştır. El-Cezire, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölgenin kuzeyidir.¹²⁷

İlk İslâmî fetihler sırasında Cezire bölgesinde vuku bulan savaşlarda Kürtlerden bahsedilmemesi muhtemelen bu dönemde bu coğrafyada etkili bir unsur olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde daha çok M. 4. Asırda buraya gelen Arapların ve Rumların bu coğrafyada yaşadıklarını ve ön plâna çıkmış olduklarını görmekteyiz. Bu bölgedeki en meşhur Arap kabilesi Beni Tağlip kabilesi olmuştur. Bunlar da Hristiyanlaşmış olup Bizans'a tâbi idiler. Ahmet Mirza, hicrî İlk asırda Kürtlerin yaşadığı coğrafyaları tanıtırken ikinci sırada el-Cezire bölgesini zikretmiştir. Ayrıca Zeki Beg, Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında Kürt bölgesinin orta kısmının el-Cezire'den oluştuğunu söyler.¹²⁸ El-Cezire bölgesindeki şehirler İslâm

¹²⁶ Belazuri, Fütuh, s. 424-430. Taberi, s. 675-684. İbni Kesir, C. 10, s. 111-114. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 11-21. Es-Sercani, s. 163-166. Yakut, C. 5, s. 313. Çetin, s. 114. Sallabi, Muhammed Ali, Hz. Ömer, Çev. Akbaş Mehmet, Ravza Yayınları, İstanbul 2016, s. 561-563.

¹²⁷ Yakut, C. 2, s. 134-136. Çetin, s. 49-51.

¹²⁸ Mirza, s. 67. Zeki Beg, s. 30.

öncesi sürekli Sasaniler ile Bizanslılar arasında el değiştiriyordu.¹²⁹ Hz. Ömer Humus'un fethinden sonra Sa'd mektup yazarak Cezire'nin bütün şehirlerine asker göndermesini, "Ya Müslüman olsunlar ya cizye versinler ya da onlarla Savaşın." diyerek bütün Cezire'yi fethetmesini emretti. Sa'd, İyad b. Ganm'i komutan tayin ederek o zaman halkının tümü Hristiyan olan Cezire'ye gönderdi. El-Cezire'nin tümü İyad b. Ganm tarafından fethedildi.¹³⁰ El-Cezire, İyad b. Ganm tarafından en kolay şekilde fethedilen ülkelerden biridir. Cezire'nin kolay fethedildiği ve fethin genel olarak sulh yoluyla yapıldığına dair ilk dönem İslâm tarihçileri hemfikirdirler.¹³¹

El-Cezire'de Kürtlerin yaşadığı bilinen şehirlerin fethi h. 17 yılının sonunda başlamış, 20 yılının başında tamamlanmıştır.¹³² Bunlardan ilki Fırat'ın doğu yakası kenarında bulunan Rakka şehridir.¹³³ H. 17 yılında İyad b. Ganm tarafından şehrin patriği ile yapılan barış antlaşması ile fethedilmiştir. Anlaşmaya göre şehir halkının can, mal ve şehirlerinin güvenliğinin sağlanması, Zimmî olarak cizye ödemek şartıyla topraklarının kendilerinde kalması, Kadınlar ve çocuklar muaf tutularak sadece erkeklerin yılda 1 dinar Cizye vermeleri kararlaştırıldı.¹³⁴ Daha sonra bölgenin Hristiyan liderliğini yapan ve barış yoluyla fethedilen Ruha şehrinin antlaşma maddeleri bölgenin geneli için geçerli olmuştur. Anlaşma şartlarının bildirgesini İyad b. Ganm, şöyle yazmıştır: Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Şehrin kapıları açılması, her erkeğin bir dinar ve iki müd buğdayı cizye vermesi, yolunu kaybedenlere yol gösterilmesi, köprü ve yolların onarılması, Müslümanlara karşı samimî ve dürüst olunması karşılığında Ruha Halkının ve tebaalarının canları ve malları İyad b. Ganm tarafından güvence altına alınmıştır.¹³⁵ Bu anlaşmanın şartlarıyla içinde Kürtlerin de yaşadığı bilinen Harran¹³⁶ ve Nusaybin¹³⁷ h. 17 yılında, Mardin¹³⁸, Re'sül'ayn¹³⁹ ve Cizre¹⁴⁰ h. 19 yılında barış yoluyla fethedilmiştir.

---

¹²⁹ Çetin, s. 50.

¹³⁰ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakid el-Vakidi, Fütuh'uş-Şam, Dar'ul Kutup el-İlmiyye, Beyrut Lübnan 1997, C. 2, s. 89. Belazuri, Fütuh, s. 237. Taberi, s. 652. İbni Kesir, C. 10, s. 37. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 487.

¹³¹ Karan, s. 110.

¹³² Yakut, C. 2, s. 135. Çetin, s. 52. Karan, s. 110.

¹³³ Yakut, C. 3, s. 59. Çetin, s. 118.

¹³⁴ Taberi, s. 653. Belazuri, Fütuh, s. 238–239. İbni Kesir, C. 10, s. 38. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 486–489. Bezer, Gülay Ögün, "Rakka", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, C. 34, s. 432–433. Çetin, s. 118.

¹³⁵ Vakidi, age. C. 2, s. 117. Belazuri, Fütuh, s. 239. İbni Kesir, C. 10, s. 37. Akbaş, s. 97.

¹³⁶ Vakidi, age. C. 2, s. 117. Belazuri, Fütuh, 261. Taberi, s. 652. İbni Kesir, C. 10, s. 37. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 486–487. Yakut, C. 2, s. 235. Çetin, s. 90. Zeki Beg, s125. Şeşen, Ramazan, "Harran", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997, C. 16, s. 237–240. Akbaş, Mehmet, "İlk İslami Fethler, Kürtler Ve Hz. Ömer", Kürtler, Nida Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 97.

El-Cezire’de içinde Kürtlerin de yaşadığı bilinen şehirlerden biri de bölgenin önemli Hristiyan merkezlerinden olan Amid yani Diyarbakır şehridir. Amid şehri Diyarbekir bölgesinin kilit noktası durumunda olduğundan ve burayı elde edenin bölgenin tümünü ele geçirmiş olacağından Müslümanlar için şehrin fethi önem arz ediyordu. H. 17 yılında İyad b. Ganm, geniş surları olan Amid’i altı ay kadar süren bir kuşatmanın ardından fetheder.¹⁴¹ İyad, halka silâh çekilmemesini ve güvenli bir şekilde meydana toplanmasını emreder ve halka seslenir. Allah bize merhametli olmayı emrediyor, öyle olmasaydı hepinizi kılıçtan geçirirdim. Kim Müslüman olursa serbest bırakılacak kim de olmazsa kendisiyle barış anlaşması yapılarak zimmî olacaktır. İyad’ın halka merhametle muamelesi mabetlerini yıktırmayıp saygılı davranması karşısında şehir halkı etkilenir ve İslâm’a girer. Müslüman olmayanlar da ertesi yıldan başlayarak kadın ve çocuklar hariç sadece erkekler bir dinar olmak üzere cizyeye bağlanır. Vakidi, İyad’ın tutumundan dolayı halkın kendisine mallarının yarısını vermeyi teklif ettiğini ancak İyad’ın bunu kabul etmediğini sadece cizye ve haraç aldığını bildirir. İyad, şehir halkıyla barış antlaşması yaparak halkı serbest bıraktı. Barış antlaşmasının şartları şunlardı: Mabetler ve müştamilâtları kendilerinde kalacak, yeni bir mabet yapılmayacak, savaşlarda Müslümanlara yardım edilecek, yol gösterilecek ve köprülerin tamirâtı yapılacak. Ahali bu şartlardan birine uymazsa Amid şehrine sağlanan zimmîlik statüsü ortadan kalkacak ve antlaşma bozulacaktır. İbnü’l Esir Amid ile yapılan anlaşmanın şartlarının Ruha ile aynı şartlar olduğunu söylemektedir.¹⁴²

Amid şehrinin kuşatması sırasında İyad b. Ganm aralarında yüzlerce sahabenin de bulunduğu bin kişilik bir orduyla Diyarbekir bölgesinde Kürtlerin yaşadığı bilinen Meyyâfârikîn (Silvan) şehrine çıkarma yapar ve şehri kuşatarak

---

¹³⁷Taberi, s. 652–653. Belazuri, Fütuh, s. 242. İbnü’l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 486–489. İbni Kesir, C. 10, s. 37. Yakut, C. 5, s. 288. Zeki Beg, 125. Özcoşar, İbrahim, Makalelerle Mardin, “Ortaçağ İslam Coğrafyacılara Göre Nusaybin” Hazırlayan: Adnan Çevik, İmak Ofset, İstanbul 2007. s. 141. Çetin, s. 116–117. Tuncel. Metin, “Nusaybin”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, C. 33, s. 269–270.

¹³⁸ Vakidi, C. 2, s. 108–117. Belazuri, Fütuh, s. 242. İbnü’l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 489. Yakut, C. 5, s. 39. Çetin, s. 176. Özcoşar, s. 144. Karan, s. 163.

¹³⁹ Vakidi, age. C. 2, s. 120. Belazuri, Fütuh, s. 243. İbni Kesir, C. 10, s. 37. İbnü’l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 489. Yakut, C. 3, s. 14. Çetin, s. 119. Turan, Ahmet Nezihi, “Şanlıurfa”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010, C. 38, s. 336–341

¹⁴⁰ Taberi, s. 653. İbnü’l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 486. Tuncel, Metin, “Cizre”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, C. 08; s. 37

¹⁴¹ Vakidi, C. 2, s. 144–145. Karan, s. 112–117.

¹⁴² Vakidi, C. 2, s. 145–152. Belazuri, Fütuh, s. 242. İbnü’l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 489. Yakut, C. 1, s. 56. Çetin, s. 79. Savran, Ahmet, “Meyyâfârikîn”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004, C. 29; s. 511. Karan, s. 118–132.

tekbir sesleriyle korku salarlar. Şehrin kapıları kendilerine açılır ve valisi Islagurs ile yapılan bir dizi konuşmanın akabinde Vali Islagurs, Müslüman olarak yapılan barış anlaşmasıyla şehri teslim eder. Meyyâfârîkîn her yetişkin başına dört dinar, toplam elli bin dinar karşılığı barışla fethedilmiştir. Bu şartların kadınlar ve çocuklar hariç her yetişkin için iki dinar, bir ölçek buğday bir ölçek zeytinyağı bir ölçek sirke bir ölçek bal ihtiyaç duyan her Müslüman'ın misafir edilmesi, olduğu da söylenmiştir. Müslüman olanlar için şehrin batısında bir mahalle kurulmuş ve mallarından onda biri vergi alınmıştır.¹⁴³

Bazı günümüz tarihçileri Diyarbekir bölgesinde zulüm ve katliam yapıldığı, Kürtçenin yasaklandığı gibi iddialarda bulunsa da bu iddialar görüldüğü üzere tarihsel olarak gerçeği yansıtmamaktadır.

Bölgede bulunan ve Kürtlerin yaşadığı bilinen bir diğer merkez Dicle ile Fırat'ı, Irak ile el-Cezire'yi birleştiren meşhur ve büyük bir şehir olan Musul şehridir.¹⁴⁴

H. Ömer, h. 20 yılında Utbe b. Ferket es-Sülemi'yi Musul'a vali tayin etti. Ninova Halkı onunla savaştı. Utbe, doğu tarafındaki kaleyi savaş yoluyla ele geçirerek Dicle'nin karşı tarafına geçti. Oranın halkı, kalacakların cizye vermeleri, kalmak istemeyenlerin de gitmesine müsaade edileceği şartıyla anlaşma yaptılar. Utbe, Musul'da bulunan manastırlarla da cizye ödemek şartıyla anlaşma yaptı. Daha sonra el-Merc ve köylerini, Bahüzera topraklarını, Baazrayı, Hibtum, el-Hanane'yi, el-Ma'alle'yi, Damir ve Kürtlere ait olan kalelerin tümünü fethetti. Daha sonra Hazze'ye bağlı Baneasa'ya gelerek fethetti. Musul Muhafız Kuvvetleri Komutanı Salih b. Ubade el-Hamdani, Tellu's-Şeharice ve Beni'l-Hırreyn diye bilinen Esselak'a geldi bu yerlerin hepsini fethetti ve Müslümanlar buralara hâkim oldular. Urmiye Havr, Huveyy ve Selemas da Musul fetihlerindedir. Bunların Haracları Musul'a gelirdi. Başka bir rivayete göre de İyad b. Ganm, Beled'i fethettikten sonra Musul'a geldi ve buradaki iki kaleden birini fethetti. Diğerine de Utbey'i göndermiş, o da burayı halkın cizye ödemeleri şartıyla sulh yoluyla fethetti. Doğu kalesi Ninova, batı kalesi de Musul diye bilinirdi. Taberi'ye göre o vakit Musul şehri Bizanslıların elindeydi.¹⁴⁵

¹⁴³ Vakidi, C. 2, s. 143–152. Belazuri, Fütuh, s. 242. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 489. Yakut, C. 5, s. 235. Karan, s. 159–162. Çetin, s. 108–114.

¹⁴⁴ Yakut, C. 5, s. 223. Çetin, s. 105.

¹⁴⁵ Taberi, s. 646. Belazuri, Fütuh, s. 463–464. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 480. İbni Kesir, C. 10, s. 26.

2.3. Şehrizer Bölgesi'nin Fethi

Yakût'un verdiği bilgilere göre Şehrizer, Hemezân ile Erbil arasında Cibâl'de geniş bir bölgedir. Zor b. el-Dahhak tarafından kurulmuştur. Farsçada Zor'un Şehri anlamındadır. Bu bölgenin ahâlisinin tamamı Kürt'tür. Kışlık yurtları Suliye, Hakemiye, Basiyanî ve Celalî Kürtlerinden oluşan 60.000 haneliktir. Burada kendilerine ait mezzarlar vardır. İhtiyaç duydukları her şeyi kendilerine ait çöllerden temin ederler.¹⁴⁶

Hulvan Valisi Azre b. Kays, Şehrizer'u fethetmeye teşebbüs etti ancak bütün çabalara rağmen buradaki savaşçı Kürtlerin gücü karşısında başarılı olamadı. Sonrasında h. 21 yılında Utbe b. Ferkat büyük bir orduyla buraya yürüdü. Kanlı savaşlar ve günlerce süren şiddetli çarpışmalardan sonra Şehrizer'daki Kürtlerin çoğu can verdikten sonra ancak şehir alınabildi. Birçok Müslüman da bu çetin savaşta ya da Şehrizer'un ünlü akrepleri tarafından sokularak şehit oldu. Utbe, Hulvan Antlaşması şartlarına göre cizye ödemeleri ve halkın özgürlüğü şartlarıyla burayı fethetti. Akabinde es-Sameğan ve Derabaz cizye ve haraç ödemek karşılığında, onlardan kimsenin öldürülmemesi, esir alınmaması ve gidecekleri yoldan alıkoyulmaması şartlarıyla anlaşma yapıldı. Belazuri, Utbe bu bölgeleri fethederken Kürtlerle savaşarak onlardan bir zümreyi öldürdü demiştir. Başka bir rivayete göre bu savaşlarda bölgede yaşayan Kürtlerden pek çok kimse öldürülmüştür. Utbe, Hz. Ömer'e şu mektubu yazdı: "Yaptığım fetihlerle Azerbaycan'a kadar ulaştım." Bunun üzerine Hz. Ömer onu Azerbaycan'a vali tayin etti.¹⁴⁷

2.4. Azerbaycan (Atrubatkan) Bölgesi'nin Fethi

Azerbaycan, Ermeni tarihçiler tarafından kullanılan Atrubatika kelimesinin İslâmîleşmiş halidir. Geniş bir bölge olup Cibâl ile Ran (Arran) Bölgesi arasında yer alır. Doğusunda Hazar Denizi, batısında Ermenistan sınırı ve bir miktar da Cezire'ye sınırı bulunur. Kuzeyden Ermenistan güneyde ise Irak toprakları huduttur. Yakût'un verdiği bilgilere göre Azerbaycan, doğuda Berzea, batıda Erzincan, kuzeyde Deylem, el-Cebel ve Term'den müteşekkildir. Önemli şehirleri Tebriz, Selmas, Urmiye, Erdebil ve Merend'dir. Bu bölgelerde önemli oranda Kürt nüfusunun varlığına işaret

¹⁴⁶ Yakut, C. 3, s. 375. Çetin, s. 124.

¹⁴⁷ Belazuri, Fütuh, s. 466-467, İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 44. Zeki Beg, s. 126.

edilmektedir. Müslümanlar fetih sonrası bölgeyi ele aldıklarında; etnik, kültürel, coğrafi, siyasî ve sosyolojik yapılarının benzerliği sebebiyle Azerbaycan, Ermeniye ve Erran bölgelerini aynı kategoride değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Araplar ilkin Azerbaycan, Ermeniye, Şirvan ve Erran'ın idaresini birleştirip, bir valiye bağladıklarında bu ülkenin tümüne “Ermeniye”, bazen da “Azerbaycan” adını vermişlerdir.¹⁴⁸

Kürtler daha çok bahsedilen bu bölgenin güneyinde ve batısında görülmektedir; çünkü Azerbaycan'ın güney kısımları ve batısı Kürtlerin asıl olarak yaşadıkları Cibâl ve Cezire bölgelerinin kenarında yer aldıklarından devamı gibidirler. Nitekim Coğrafyacılar, Kürtlerin Azerbaycan'da yaşadıkları bazı bölgelerin isimlerini zikrettikten sonra bölgenin bazı şehirlerinde yaşayan Kürt aşiretlerden de bahsetmektedirler.¹⁴⁹

H. 22 yılında Huzeyfe b. el-Yeman, Hz. Ömer'in onu Azerbaycan'a vali tayin ettiği mektubu aldığıında Nihavend taraflarında idi. Mektubu alır almaz yola çıktı ve Azerbaycan'ın merkez şehri olan Erdebil'e geldi. Bir rivayete göre Azerbaycan'a gelirken yanında Kufe askerlerinden oluşan bir birlikle gelmişti. Şehrin Merzuban'ı burada oturur ve bölgenin vergileri buraya gönderilirdi. Merzuban, Becervan, Meymez, en-Nerir, Serat, eş-Şiz, el-Meyanic halkı ve çevrede bulunan başka yerlerden savaşçılar topladı. Huzeyfe komutasındaki Müslüman ordusuyla savaşmak için önemli oranda Kürt nüfusunun da içinde bulunduğu bu büyük ordu Müslümanlarla savaştı. Günlerce süren çetin ve şiddetli savaşın sonunda Müslümanların savaşı kazanması üzerine Merzuban, Huzeyfe'yle anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre sekiz yüzbin dirhem başka bir rivayete göre de 100 bin dirhem vergi ödeyeceklerdi. Buna mukabil kendilerinden kimse öldürülmeyecek ya da esir alınmayacak, mabetler yakılmayacak, Belasecan, Sebelan ve Sacaran Kürtlerine dokunulmayacak, özellikle eş-Şiz Halkı'nın oyunlarına ve sergilerine karışılmayacaktır. Huzeyfe daha sonra Mukan ve Cilan üzerine yürüdü onlarla vergi ödemeleri şartı ile anlaştı. Rivayete göre Hz. Ömer sonradan Huzeyfe'yi valilikten alarak yerine “yaptığım fetihlerle Azerbaycan'a kadar ulaştım” diyen Şehrizor Fatihi Utbe b. Ferkat'ı Azerbaycan'a vali tayin etti. Utbe, Şehrizor'dan kalkıp es-Selak üzerinden Erdebil'e geldi. Erdebil Halkı Huzeyfe ile yaptığı anlaşmaya uyuyordu.

¹⁴⁸ Yakut, C. 1, s. Mirza, s. 67. 128. Çetin, s. 57

¹⁴⁹ Yakut, C. 1, s. 129. Çetin, s. 59.

Ancak bazı bölgeler, anlaşmaya uymayarak isyan etmişlerdi. Huzeyfe, harekete geçerek bu bölgelerin üzerine yürüdü. Onlarla savaştı ve kazandı.¹⁵⁰

2.5. Ermeniye Bölgesi'nin Fethi

Ermeniye İslâm topraklarının kuzey uzak bölgesine düşer ve doğuda Arran ile Azerbaycan arasında yer alır. Kuzeyinde Rum toprakları (Anadolu), batısında Cezire; Güneyinde Cibal ve Diyarbekir bulunur. Kabak dağları Kerc ülkesi ve Gaz, Ermeniye'nin kuzeyinde yer alır.¹⁵¹ Van, Bitlis, Malazgirt, Ahlat, Muradiye, Muş, Erzincan, Erciş, Nahçıvan, Urmiye, Uşne, Selmas, Devrin Bedlis ve Kunduriye Kürtlerin yaşadıkları Ermeniye'nin meşhur şehirleridir.¹⁵²

H. 19 yılında İyad b. Ganm Nusaybin'in fethinden sonra Ermeniye Bölgesine gelerek Yakut'a göre nüfusunun büyük bir bölümü Kürt olan Bitlis'e¹⁵³ ulaştı. Burayı geçip Ahlat'a gitti ve Ahlat Patriği'yle anlaşma yaparak Ahlat'ı fethetti. İyad'ın Ermeniye Bölgesi'nde ulaştığı son nokta el-Aynu'l-Hamida'dır. Buradan ileriye gitmedi ve geri dönerek Bitlis'i fethetti. Bitlis hükümdarı Ahlat'ın verdiği verginin aynısını vermeyi kabul ederek sulh yaptı. Sonrada Ahlat'ın çevresini fethederek buraların vergilerini de Ahlat Patriği'nin mesuliyetine verdi.¹⁵⁴

Ermeniye'nin kalan kısımlarının fethi Hz. Osman Dönemi'nde olduğundan kalan şehirler ile ilgili bilgiler orada verilecektir.

2.6. Ahvaz (Huzistan) Bölgesi'nin Fethi

El-Ahvaz, Farişilerin Huzmesir' diye isimlendirdiği yerdir. Ancak daha sonra el-Ehvaz denilmiş ve son olarak el-Ahvaz ismine çevrilmiştir. Hûzistan, batısında Irak, güneyinde Basra körfezi, kuzeyinde Zagros sıradağları yer alır. Burası, İlâm (Kirmanşâhân), Lûristan (Hürremâbâd), Çehârmahal, Bahtiyârî, İsfahan ve Fars bölgeleriyle çevrilidir. İdarî bölünmede İran'ın yirmi dört eyaletinden (ustan) biri olan Hûzistan'a Bihbehân, Abadan, Endîmeşk, Ahvaz, İzeh (Eyze, İze, İzec), Deştâzâdgân, Bendermâhşehr, Hürremşehr, Dizfûl, Râmhürmüz, Şâdgân, Şüster

¹⁵⁰ Taberi, s. 689. Belazuri s. 455. İbni Kesir, C. 10, s. 154. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 32.

¹⁵¹ Mirza, s. 67.

¹⁵² Belazuri, Fütuh, s. 272–273. Yakut, C. 1, s. 160. Çetin, s. 58.

¹⁵³ Yakut, C. 1, s. 358.

¹⁵⁴ Vakidi, age. C. 2, s. 163. Belazuri, Fütuh, s. 242. İbnü'l Esir, el-Kamil, s. 489. Zeki Beg, s. 125. Çetin, s. 156.

(Tüster) ve Mescidisüleyman (Şehristan) illeri bağlıdır.¹⁵⁵ Yâkût, Hûzları anlatırken Hûzistân ülkesinden bahseder ve Hûzların yaşadığı yerlerin Esbehan civarı, büyük Kürt topluluklarının da yaşadığı Lûr dağları Vâsıt, Basra ve Faris arasında kalan Ahvaz dolayları olduğu bilgisini vermektedir. Hûzların yaşadıkları en önemli şehirleri Tuster, Cündisapur, İzec, Esbehan'dır. Bölgede genelde Farsça ve Arapça konuşulmakla birlikte yöre halklarının kendilerine özgü başka dilleri de vardır. Bu gölgede hatırı sayılır şekilde Kürt nüfusundan bahsedilmektedir.¹⁵⁶

Hicrî 16 yılı başında Muğire b. Şube Ahvaz'da bulunan Sûku'l Ahvaz üzerine yürüdü. Buranın Dihkan'ı Birvaz ile savaştı ve şehri fethederek anlaşma imzaladı. Birvaz, bir müddet sonra anlaşmayı bozdu ve Sûku'l Ahvaz'ı tekrar kendi hâkimiyeti altına aldı. Akabinde h. 17 yılında Hz. Ömer Basra valiliğine tayin ettiği Ebu Musa el-Eşari'yi buranın üzerine gönderdi. O da savaş yoluyla Sûku'l Ahvaz ve Nehru Tira'yı fethetti. Daha sonra bu bölgede Süs, Tüster, Menazir ve Ramhürmüz dışındaki bütün yerleri fethetti. Bu fetihler esnasında acemlerin birçoğu kaçarak savaşlarda yer almadı. El-Ahvazda bulunan Zuff ve Esavire'den bazı gruplar ise savaşa katılarak ciddi direniş gösterdiler. Ancak yapılan şiddetli bir Savaşın ardından mağlûp edildiler. Aralarından esirler alınarak köle edilmek için taksim edildiler. Durum Hz. Ömer'e bildirilince Hz. Ömer, bir mektup yazarak halkın topraklarını sürebilmesi için köle edilmemesini, serbest bırakılmasını ve haraca bağlanmasını emretti. İbni Kesir'de Ahvaz'ın fethinin h. 17 de olduğunu, İbnü'l Esir'de 17 ve 20. Yılda olduğuna dair rivayetlerin varlığı söylenir. Taberi ise h. 18 yılında Hz. Ömer Şam'a geldiğini ve Ahvaz'ın fethinin yönetimini bizzat kendisinin yaptığını söyler.

157

2.6.1. Ahvaz Bölgesindeki Kürtlerin Müslümanlara Katılması

Tuster şehrinin ilk kez fethi ile ilgili İbnü'l Esirde geçen bir rivayette Kürtlerden bahsedilir. Kendisine çizilen sınırları ihlâl eden Hürmüzan, Kelib ve Galip kabilelerinin arazisini işgal ederek yapılan anlaşmanın şartlarına da uymamıştı. Ayrıca bölgede bulunan Kürtlerden yardım isteyerek gücünü arttırmak istemişti. Ancak Kürt Halkı kendisine yardım etmeyi reddetmişti. Hürmüzan'ın anlaşmaya

---

¹⁵⁵ Belazuri, Fütuh, s. 540. Uslu, Recep, "Huzistan", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998, C. 18, s. : 436-439

¹⁵⁶ Yâkut, C. 2, s. 405. Çetin s. 75.

¹⁵⁷ Taberi, s. 660. Belazuri, Fütuh, s. 531. İbni Kesir, C. 10, s. 51. İbnü'l Esir, el-Kamil, C.2, s. 496. Mirza s. 70.

uymadığı haberini alan Hz. Ömer, Utbe'ye mektup yazarak Hürkus b. Zuheyr'i Hürmüzan'ın üzerine göndermesini emretti. Hürkus Tuster'i anlaşma yoluyla fethetti. Ancak daha sonra Tuster Hürmüzan'ın etkisiyle anlaşmayı tekrar bozdu. ¹⁵⁸

Bölgede bulunan Kürt Halkı Müslümanlara katılmak istediler. Müslümanlar da Kürt Halkı'nı kabul ettiler ve Kürtlerle zaman zaman bir araya geldiler. Hürkus, Ahvaz'da dağlara yerleşerek orayı yönetmeye başladı. Hz. Ömer, Müslümanların dağlarda bulunan idareye ulaşması zor olduğundan Hürkus'un dağlardan inmesini ve düzlük alanlarda yönetimi devam ettirmesini emretti. ¹⁵⁹

Bu dağlar bir ihtimal Lor Dağları ya da Loristan Dağları diye anılan Kürtlerin dağları olabilir.

Ahvaz gibi diğer bölgelerde de Sasanilerle yapılan savaşların ardından Kürtlerin bu şekilde Müslümanların yanında olmayı arzuladıkları ve Müslümanlara sempati duydukları görülmektedir. Bunun sebebini daha önce de Celula Savaşı'nın ganimetleri konusunda zikrettiğimiz gibi Belazuri'de ve Taberi'de geçen şu rivayetin bir neticesi olduğu söylenebilir: Hz. Ömer, Sevad ve Ahvaz'ı savaş yoluyla fethetti. Savaşa katılan Araplardan bazıları fethedilen yerlerin ve halklarının mal ve köle olarak kendilerine paylaşılmasını istemişlerdir. Ancak Hz. Ömer, buna müsaade etmemiş. Hemen her fetihde Gelecek nesilleri düşünerek, halkın serbest bırakılmasını, arazilerinin kendilerine iade edilmesini ve zimmî olarak cizye verilmesini karar kılmıştır. ¹⁶⁰

2.6.2. Tuster'in Fethi ve Kürtlerin Yardım Etmediği Hürmüzan'ın Esir Alınması

Hürmüzan, kaybettiği şehirlerin acısıyla anlaşma şartlarına uymayarak Yezdicerd'in de desteğini alarak Ahvaz ve Faris halklarını Müslümanlarla savaşa teşvik ediyordu. Yezdicerd, Bu halkları birleştirerek bir ordu kurdu ve Hürmüzan'a desteğe yolladı. Hürmüzan, oradaki Kürtlerden de yardım istedi ancak Kürtler kendisine yardım etmedi. Bu haber Hz. Ömer'e ulaşınca Hz. Ömer, Kufe ve Basra'dan iki ordunun birleşerek Ramhürmüz'e gönderilmesini emretti. Şiddetli bir Savaşın ardından Hürmüzan'ın ordusunun yenilmesiyle Ramhürmüz ele geçirildi. Hürmüzan ise Tuster'e kaçtı. Ebu Sebre komutasındaki Müslümanlar, Hürmüzan'ın

¹⁵⁸ İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 499.

¹⁵⁹ İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 499. İbni Kesir, C. 10, s. 53.

¹⁶⁰ Taberi, s. 644. Belazuri, Fütuh, s. 541.

arkasından Tuster'e doğru harekete geçti. Tuster Ramhürmüz'den daha korunaklı bir şehirdi ve fethi zordu. Aylarca süren kuşatma sonrasında Müslümanlar kaleye su kanalından bir giriş yolu buldu. Ebu Sebre komutasındaki bin kişi ile birlikte suyun çıkış noktasından kalenin altından ilerleyerek şehre girdiler. Nöbetçiyi öldürüp kapıları açtılar. Tekbirler getirerek şehri fethettiler. Hürmüzan yakın koruması olan bin kişi ile birlikte çok korunaklı olan iç kaleye sığındı. Bazı Acemler de Arapların eline geçmesin diye kadınlarını ve çocuklarını öldürerek Düceyl Nehri'ne atmaya başladılar. Hürmüzan, şehrin tamamen ele geçirildiğini ve kaçamayacağını anlayınca öldürülmemesi karşılığında teslim olmayı kabul etti. Ebu Musa, onun bu isteğini kabul etmeyeceğini ancak Hz. Ömer'in kendisi hakkında karar vereceğini bildirdi. Hürmüzan'ı esir alarak Hz. Ömer'e gönderdi. Hürmüzan, Hz. Ömer'e getirildiğinde kendisini öldürmemesi için türlü türlü kelime oyunları yaptı. Ancak Hz. Ömer, bunların hiç birine kanmadı. Hürmüzan, "Beni öldürmemen için ne yapabilirim?" diye sordu. Hz. Ömer, ancak Müslüman olursan öldürmem, dedi. Hürmüzan, Müslüman oldu ve Medine'ye yerleşti.¹⁶¹

2.6.3. Beyruz'da Toplanan Kürtlerin Müslümanlarla savaşı

Hz. Ömer, Basra Valisi Ebu Musa'ya Müslümanlara arkadan gelebilecek saldırılara karşı Basra'nın kuzey doğu sınırına özellikle dikkat etmesini emretmişti. Sind ve Ahvaz taraflarından gelecek saldırılara karşı bu sınırların güvenliği önem arz ediyordu. Nitekim h. 23 yılı Ramazan ayında Kürtler, Ahvaz ve Kirman'dan savaşılarını toplayarak Tira Nehri'ne yakın Beyruz'da bir ordu kurmuş ve Müslümanların sınır güvenliğini tehdit etmişlerdi. Bir rivayete göre bu Kürt Ordusunda Farslar da vardı. Ebu Musa, bunu haber alınca Muhacir b. Ziyad komutasında bir orduyu sınır ötesi göreve gönderdi. Görev esnasında asker kuvvetten düşmesin diye oruç tutmamasını ve Komutan Muhacir b. Ziyad şehit olursa yerine kardeşi Rebi b. Ziyad'ın komutayı devralmasını emretti. Savaş günü Müslümanlar oruçlarını bozdular ve var güçleriyle savaşa giriştiler. Komutan Muhacir şehit olduğunda yerine kardeşi Rebi, komutayı devraldı. Zorlu bir savaşın ardından Müslümanlar galip gelmişlerdi. Kürt gençlerinden oluşan bu seriye ordusu yanında mal ve değerli eşya taşımıyordu. Müslümanlar yakalamış oldukları bu gençleri

¹⁶¹ Taberi, s. 663–665. Belazuri, Fütuh, s. 535–537. İbni Kesir, C. 10, s. 60–61. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 2, s. 499–502.

öldürmediler. Bunun yerine bu genç savaşçıların aile büyüklerine haber göndererek para karşılığı onları kendi ailelerine sattılar.¹⁶²

2.7. Faris Bölgesi'nin Fethi

Kürtler, yukarıda saydığımız bölgelerin dışında komşu bölgelerde de şehir, köy ve mahalle oluşturacak kadar ciddi bir nüfus halinde yaşamışlardır. Faris ve Kirman da Kürtlerin yaşadıkları önemli coğrafi bölgelerdendir. Kürtler, bu coğrafi bölgede kendilerine has yerleşim birimleri oluşturmuşlardır. Kürtlerin bazı yerleşim birimlerinin yer aldığı Faris, ilk dönem İslâm tarihi ve coğrafya kaynaklarında şimdiki İran'ın güney doğusunda, kuzeyden Irak-ı Acem, güneyde Basra körfezi, doğuda Kirman ve batıdan İran Kürdistan'ı ile çevrili bölge halkına verilen isimdir. Orta çağda beş idari bölgeye ayrılıyordu: İstahr, Erdaşir, Hurre, Dârâbcird, Sabûr ve Fannâ-Husrav. İslâm coğrafyacıları, Faris coğrafi bölgesinde bulunan Kürtlerin yaşadığı yerler için “Zumumü'l-Ekrad”, “Rumumü'l-Ekrad” veya “Zummü'l-Ekrad”, “Rammü'l-Ekrad” gibi ifadeler kullanmışlardır.¹⁶³

Yâkût, eserinde bu ifadelerden “Ramm”, çoğul kullanım için de “Rumum” sözcüğünü kullanmıştır. Farsçada Kürtlerin kaldığı yer ve evler demektir. Yâkût, Faris bölgesindeki Kürtlerin yaşadığı bu Rammlar hakkında şu bilgileri vermektedir: Ramm el-Hasan b. Cîleviye diğer bir ismi Bâzincândır. Bu Ramm Şiraz'a 14 fersah mesafededir. Ramm Erdam b. Cevânâbeh Şiraz'a 26 fersah uzaklıktadır. Ramm el-Kasım b. Şehriyar: el-Gûriyân diye de isimlendirilen bu Ramm Şiraz'a 50 fersah uzaklıktadır. Ramm el-Hasan b. Salih: es-Sorân diye de isimlendirilir ve Şiraz'a yedi fersah uzaklıktadır. Rammu Ahmed b. Salih ez-Zîzan diye isimlendirilir.¹⁶⁴

Yâkût, Faris ikliminde beş Ramm olduğunu ve bu Rammlardan her birine bağlı şehir ve köylerin bulunduğunu söylemektedir. Her Rammin Kürtlerden bir reisi vardı. Bu reisler kabilelerin güvenliği ve yolların korunmasını sağlardı. Ayrıca gerektiğinde sultanın vekillerine koruma sağlamak için erkeklerin yollara ikamesi ile yol güvenliğinin sağlanması gibi yükümlülükleri yerine getirirlerdi. Bu Rammların beylikler gibiydiler.¹⁶⁵

Yakut, bölgedeki Rammlar ile ilgili şu bilgileri verir: **Ramm Cîleviye:** Bu Ramm bir Kürt aşireti olan Zenican ismiyle bilinmektedir ve Esbahan'ın bitişiğinde

¹⁶² Taberi, s. 700. İbni Kesir, C. 10, s. 178. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 52. Sallabi, s. 575.

¹⁶³ Yakut, C. 4, s. 226. Çetin, s. 62.

¹⁶⁴ Yakut, C. 3, s. 71. Çetin, s. 64.

¹⁶⁵ Yakut, C. 4, s. 238. Çetin, s. 65.

bir nahiyededir. Bu Rammin hudutları bir taraftan Istahr, Errecan ve Beyda'da, bir tarafı Esbehan, bir tarafı Hozistan diğer bir tarafı da Sabur nahiyesinde son bulur. **Ramm Şehreyar:** Diğer bir adı Ramm Bazıncan olup Şeyriyar ve Bazıncan'da yaşayan Kürtlere ait bir Ramm'dır. Bazıncan'da yaşayan herkesin Faris'de arazisi ve birçok köyü vardır. **Ramm ez-Zizan:** Hasan b. Salih'e ait olan bu Ramm Sabur kûresindedir. Bir hududu Erdişêr Hurre'de biter ve ardından Sabur kûresi'nin hududu gelir. Bu kûrenin kıvrımlarında bulunan tüm köy ve şehirler Sabur'a bağlıdır. **Ramm er-Reyhan:** Ahmed b. el-Leys'e ait olup Erdişêr Hurre'nin kûresinin dâhilindedir. Bir hududu denize ulaşır ve Erdişêr Hurre kûresinin başkaca üç hududunu daha ihata eder. Bu kûrenin kıvrımları dâhilinde olan tüm köy ve şehirler bu Ramm'a bağlıdır. **Ramm el-Kariyan:** Bu Rammin bir tarafı Beni es-Saffar sahillerinde bir tarafı da Ramm er-Reyhan'da son bulur. Bir diğer tarafı da Kirman hududuna ulaşır ve oradan da Erdişêr Hurre'ye ulaşır. Tamamı Erdişêr Hurre dâhilindedir. Yâkût'a göre Faristeki bu Rammlarda Kürtlere ait beş yüz binden fazla kıl çadır vardır.¹⁶⁶

Başka bir kaynakta Fars bölgesinde bulunan Rumum diye anılan Kürtlerin bölgeleri şu şekildeydi: Celoya veya Ramican, İsfahan ve Huzistan sınırına bitişikti. Lavalican, Şiraz ile Fars Körfezi arasında bulunmaktaydı. Divan, Şapur ilinin sınırları içerisindeydi. Karyan, Kirmanda bir yerdi. Şehriyar, İsfahan yakındaydı ve burada Bazencan aşireti yaşıyordu. Faris bölgesinde bu Rumum yerlerde 33 Kürt aşiretinin yaşadığı söylenir.¹⁶⁷

H. 17 yılında Hz. Ömer, Faris topraklarının fethine izin verdi. Ebu Musa el-Eşari'ye Basra'dan ayrılıp Faris Bölgesi'nin sınırına gitmesini ve kendisinden haber beklemesini emretti. Hz. Ömer, Suheyl b. Adıyy ile birlikte Faris bölgesindeki yerlerin fethinde görevlendirdiği komutanlar için sancaklar gönderdi.¹⁶⁸

Hz. Ömer, Erdeşir, Hurre ve Sabur'un fethi için Mücaşi b. Mes'ud görevlendirdi. Bir rivayete göre h. 19 yılında başka bir rivayete göre de 23 yılında bu şehirler fethedildi. Halka, cizye vermeleri ve zimmî olmaları teklif edildiğinde kabul ettiler. Araplardan Abulkays Kabilesi ile birlikte bazı kabileler oraya yerleştirildi. Camiler yapıldı ve Müslümanların yurdu haline getirildi.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Yakut, C. 4, s. 238. Çetin, s. 65.

¹⁶⁷ Zeki Beg, s. 327.

¹⁶⁸ İbnü'l Esir, el-Kamil, C.2, s. 506.

¹⁶⁹ Taberi, s. 697. Belazuri, Fütuh, s. 544. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 45. İbni Kesir, C. 10, s. 172.

Hız. Ömer, İstahr için Osman b. Ebi'l-As' ı görevlendirdi. Yapılan şiddetli savaşların ardından Şehir fethedildi ve çok miktarda ganimet elde edildi.¹⁷⁰

Hız. Ömer'in emriyle Ebu Musa'dan sancağını alan Sâriye b. Züneym, Fesa ve Derabcerd'e doğru yola çıktı. İlk durağı Derabcerd'di. Yakut, Derabcerd'in Derab b. Faris tarafından kurulan Faris'e bağlı bir küre olduğunu ve Temestan, Kurdban, Kurm ve Yezd'in Derabcerd'e bağlı olduğunu söyler. Derabcerd'e bağlı Kurdban, Kürtlerin yaşadığı bir Őehirdir.¹⁷¹ Müslümanların haberini alan Derabcerdliler büyük bir ordu toplamışlardı. Ayrıca Fars Kürtlerinden oluşan savaşçıların da onlara katılmasıyla muazzam güçlü bir ordu oluşmuştu. Hisarın dışına konuşlandırılan bu büyük ordu kalenin yanındaki ovada Müslümanları karşıladılar. Sâriye, ordusunu ovaya yerleştirdi dağı arkasına alarak karargâhını kurdu. Hız. Ömer, o gece rüyasında Savaşı ovanın içinde sürdüren Müslümanların yenilmekte olduklarını gördü. Beri tarafta savaş başlamış ve Müslümanlar ovada büyük kayıplar veriyordu. Hız. Ömer, minbere çıkmış Hutbe irad ederken içi daralıyordu. Hutbe esnasında bir anda bağırdı "Ya Sâriye dağa doğru, dağa doğru" dedikten sonra ordunun durumunu ve gördüğü rüyayı cemaate anlatarak bağırmasının açıklamasını yaptı ve "Allah sesimi onlara duyurur, İnşaAllah." diye dua etti. Aynı anda Sâriye ve ordusu Hız. Ömer'in sesini işitmiş ve şaşırmışlardı. Sâriye, orduya dağa doğru hareket etme emri verdi. Ordu dağa mevzilenince İranlı Kürtlerin de aralarında bulunduğu düşman ordusunun hücum gücü zayıflamış ve Müslümanlar dağ üstünden bindirme yaparak bu büyük ve zorlu savaşı kazanmışlardı. Sâriye, ganimetin beşte birini Hız. Ömer'e gönderdiğinde halk elçiye savaşın nasıl kazanıldığını sordu. Elçi, şiddetli bir savaşın içinde ve tam mahvoldukları bir anda Hız. Ömer'in sesini duyduklarını ve emre itaat edip dağa doğru çekilerek kazandıklarını söyledi. Ardından Fesa Şehri, Derabcerd'in anlaşma şartlarıyla fethedildi.¹⁷²

Hicrî 22 de Sancak görevini alan bir diğer komutan olan Süheyl b. Adıyy, komutasındaki ordu ile Kirman'a hareket etti. Horasan, Sicistan, Mukran ve Faris vilâyetleri arasında yer alan Kirman'ın meşhur Şehirleri Cireft, Mûkân, Habîs, Bemm, Sirecân, Nermasir ve Burdesir'dir. Burada yaşayan Kürtler, doğaları gereği Kirman'ın meşhur erişilmez dağlarını kendilerine yurt edinmişlerdir. Kufs Dağları,

¹⁷⁰ Taberi s. 698. Belazuri, Fütuh, s. 545. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 46. İbni Kesir, C. 10, s. 172. Sallabi, s. 574.

¹⁷¹ Yakut, C. 2, s. 446. Çetin, s. 134.

¹⁷² Taberi s. 698. Belazuri, Fütuh, s. 547. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 48. İbni Kesir, C. 10, s. 173–175. Mirza, s. 71. Sallabi, s. 574.

Kirman'ın sarp dağları arasında yer alır. Güneyi deniz olan bu dağların Kuzey sınırı, Cüruft, Ruzbar ve Kûhistan'dır.¹⁷³ Bu bölgede yaşayan yedi Kürt kabilesi vardır. Bu kabilelerin savaşçı gruplarının sayısı on bin kişi civarındadır. Sürekli dayanışma içinde olan, zapt edilemeyen bu gruplar otorite için de ciddî sorunlara sebebiyet vermişlerdir. Bu Kürt grupları Kirman'da, Sicistan'ın çöllerinde ve Faris sınırına kadar olan bölgelerde yol kesiyor ve yolcuları korkutuyordu.¹⁷⁴ Süheyl b. Adiyy komutasındaki ordunun buraya gelmesinin üzerinden bir yıl geçmesine rağmen buradaki savaşlar devam ediyordu. Acemlerin Kirman'da topladığı asker sayısı hayli fazlaydı. Bunun yanı sıra orada dağlarda yaşayan, Farşlıların "Kufeş", Araplarınsa "Kufs" dediği bir kavim vardı. Kufs Dağları Kirman'ın meşhur erişilmez dağlarıydı. Müslümanlar buraya ulaştıklarında Acemlerin sayısının çok fazla arttığını gördüler. Kufs dağlarında yaşayan yedi Kürt Kabilesi, on bin civarındaki savaşçısıyla Acemlere katılmıştı. Uzun savaşların ardından nihayet Müslümanlar bu savaşçıları yendikten sonra bu gün Cüruft denilen yerden bölgenin dağ köylerine girebildiler. Bu köylerden çok sayıda at, deve ve katırdan oluşan hayvanı ganimet olarak kazandılar. Akabinde Süheyl, Zeyd b. Neyfel el-Huzai'yi Kuhistan taraflarının fethi için gönderdi O da Kirman'ın Kuhistan sınırına kadar olan bölgelerin tümünü fethetti. Rivayete göre Kirman halkından gemilerle Mukran ve Sicistan'a kaçanlar oldu. Daha sonra Müslümanlar, Tağlibli Hakem b. Umeyr komutasındaki bir orduyla önce Mukran'ı akabinde de Asım b. Amr komutasında bir orduyla Sicistan'ı fethettiler.¹⁷⁵

2.8. Hz. Ömer'in Seleme b. Kays'ı Kürtlerin Üzerine Göndermesi

Hicrî 22 yılında Hz. Ömer, Ahvaz sınırındaki Faris'in Müşrik Kürtlerinden oluşan bazı kavimlerin eşkıyalık yaptıkları haberini aldı. Bunlar Müslüman halka eziyet ediyor yollarını kesiyor ve mallarını ellerinden alarak hırsızlık yapıyordu. Bunlar yukarda sözünü ettiğimiz Kirman'ın dağlarında yaşayan henüz Müslüman olmamış Müşrik Kürtler olabilir. Hz. Ömer, Seleme b. Kays'ı çağırdı ve ona Kürtlerle ilgili haberi verdi. Arap kabilelerinden olan savaşçıları Seleme'nin emrine vererek Kürtlerin üzerine gitmesini ve onları Müslüman yaparak Müslümanların üstündeki bu sıkıntıları gidermesini emretti. Hz. Ömer, Seleme yola çıkmadan önce

---

¹⁷³ Yakut, C. 4, s. 454.

¹⁷⁴ Çetin, s. 69.

¹⁷⁵ Taberi s. 699. Belazuri, Fütuh, s. 551. İbni Kesir, C. 10, s. 176. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 49. Mirza, s. 71.

ona Şu öğütlerde bulundu: “Sana karşı koyarlarsa onlarla hemen savaŐma. Önce onları İslâm’a davet et. Eğer Müslüman olurlarsa onları kabul et. Kabul etmezlerse vergi vermelerini iste. Onu da kabul etmezlerse onlarla savaş ve artık onları affetme. Ganimetleri topla ve onlardan vergi al. Ölülerini parçalama, kadınları ve çocukları öldürme.” Seleme emrindekilerle birlikte yola çıktı ve Kürtlerin bulunduğu yere geldi. Onları İslam’a davet etti kabul etmediler. Vergi ödemeyi de kabul etmediklerinde Seleme onlarla savaştı ve onları bozguna uğrattı.¹⁷⁶

Araştırmacı Zeki Beg, Seleme’nin gönderildiği bölgenin Orta Kerha (Saimara ve Masabazan) olduğunu ve Kürtlerin burayı işgal ettiğini söyler.¹⁷⁷

2.9. Kürtlerin Sahabe’den Carud El Abdi’yi Şehit Etmesi

Hicrî 22 yılında Hz. Ömer, Sahabi olan Carud El Abdi’yi İslâm ordusunun başına koyarak Fars Kalelerini fethetmesi için gönderdi. Ordu, yolculuk sırasında Hurre (Cirah) ve Şiraz arasında bir yokuŐa gelerek orada mola verdi. Carud, seher vaktinde su kabını alarak abdest almak için askerlerden uzaklaŐtı. Carud’un sabah namazı için abdest alacağını bilen Kürt bir grup ona pusu kurmak için plan yapmışlardı. Biranda orataya çıkan Kürtler, Carud el Abdi’nin etrafını sardılar. Askerlerinden uzakta ve yalnız kalan Carud’un üzerine topluca saldırarak onu Şehit ettiler. Bu sebeple olayın gerçekteŐiđi bu yere Carud Yokuşu adı verilmiştir.¹⁷⁸

---

¹⁷⁶ Taberi, s. 701. İbnü’l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 53. İbni Kesir, C. 10, s. 179. Mirza, s. 71.

¹⁷⁷ Zeki Beg, s. 126.

¹⁷⁸ Belazuri, age 547. Mirza, s. 71.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İSLÂMÎ FETİHLERDEN SONRA KÜRTLER

Müslümanların Kürt Bölgelerine hareketi Halife Hz. Ömer zamanında 637 yılında Celula Şehri'nde başlamış, 646 yılında Halife Hz. Osman zamanında Düvin'de sona ermiştir. Müslümanların buraya gelmelerinin üstünden daha on yıl geçmemişti ki Kürtlerin ekseriyeti Müslüman olmuştu. İslâm'ın Kürt bölgelerinde diğer bölgelere nazaran hızlı bir şekilde yayılmasını Ahmet Mirza makalesinde şu sebeplere bağlıyor: Bunlardan ilki İslâmiyet'in insan fitratına uygun olmasıdır. İkincisi Müslüman Fatihlerin İslâm'ı bir emanet olarak görmeleri, mağlûp halkalara zulmetmeyerek, haklarını elinden almayarak, işgalci, zalim, ganimet peşinde koşan kimseler olmayarak, sadece Allah'a çağırarak birer davetçi olarak örnek olmalarıdır. Üçüncüsü ise Kürtlerin Müslüman kuvvetlere karşı sergiledikleri ilişkideki sadakat ve dürüstlükleridir.¹⁷⁹

Kürtlerin İslâmiyet'e meylini arttıran bir diğer unsur da Sasani Devleti'nin dini olan Zerdüştlüğün baskıcı din anlayışından kaynaklanmaktaydı. Devletin yüksek nüfuzlu din adamları tarafından halka uygulanan baskı ve zulümler karşısında halkın din adamlarına ve devlet yöneticilerine nefret duyulmasına sebep olmuştur. İslâmiyet'in âdil ve özgürlükçü tavrı İran ve Asya'da yayılmasını hızlandırmıştır.¹⁸⁰ İslâm'ı gönülden karşılayanlar, yaptıkları iş dolayısıyla Zerdüştlük inancı nazarında hakir görülen şehirliler, sanat sahipleri ve esnaf olmuştur. Bunlar yaptıkları iş ve ticaret gereği ateşi suyu ve toprağı kirletiyorlar diye kanun nazarında hor ve hakir görülüyorlardı. Değersizmişçesine muameleye maruz kalan bu insanlar İslâm'ın hürriyet getiren ve iman kardeşliği açısından eşit bir konuma kavuşturan bu dini hemen canı gönülden kabul ediyorlardı.¹⁸¹ Yazar Thomas Walker Arnold İslâm'ın tebliğ tarihi adlı eserinde İran'daki halkların İslâmiyet'e girişlerini sağlayan ilâve bir sebebi de şöyle teorize ediyor: Hüseyin b. Ali'nin Sasani'nin son Kısrası Yazdicerd'in kızı Şahbanu ile evlenmesi sayesinde halkın sempatisini kazanmıştır. Bu durum halkın İslâm'a girişlerini hızlandırdığı gibi daha sonraki dönemlerde İslâm devletinde oluşan siyasi ayrılıklarda eski kralların varisleri ve milli geleneklerinin

---

¹⁷⁹ Mirza, agm., s 70-78.

¹⁸⁰ Arnold, Thomas Walker, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, Çev. Bekir Yıldırım ve Cenker İlhan Polat, Erkam Matbaası, İstanbul Temmuz 2007. s. 274.

¹⁸¹ Arnold, s. 276.

mirasçıları olarak gördüklerinden Hz. Ali taraftarlığına hararetle bağlanmış ve Şiiiliğin ayrı bir mezhep olarak ortaya çıkışına sebep olmuşlardır.¹⁸²

Kürtlerin, bazı bölgelerde ilk etapta İslâm'a karşı bir kabulleri söz konusu olmaması tabii bir durum olup insanların bilmedikleri şeylere karşı düşman olmasından kaynaklanır. Kürtlerin bu sırada gösterdikleri direniş, Sasanilerin bölgede hala etkin olmaları ve henüz İslâm'la tanışmamış olan Kürtleri İslâm'a karşı kıskırtmaları sebebiyledir. Örneğin Kadisiye Savaşı'nda hezimete uğrayan komutanlardan olan Hürmüzan, Hüzistan'da bulunan Ahvaz'a kaçmış ve burada Müslümanlara karşı propaganda yaparak asker toplayıp Müslümanlarla savaşmıştır. Müslümanlar, Hürmüzan'la bu bölgede yaptıkları savaşları 643 yılında bitirebilmiş ancak o zaman Ahvaz bölgesi fethedilebilmişti. Fars bölgelerinde bulunan başına buyruk Kürtlerin Müslümanlarla savaşmaları ise müşrik olmalarından kaynaklanır. Bölgede eşkıyalık yapan Bu Kürtlerin Müslüman olmayı veya İslâm hâkimiyeti altında cizye vermeyi reddetmesi üzerine Fars bölgeleri de fethedilmiştir. Böylece İslâm, Kürt Bölgeleri'ni hâkimiyeti altına almıştır.¹⁸³

Kürtlerin yaşadığı bölgelerin genelinin İslâm'a dâhil olmaları zorlamayla değil kendi rızalarıyla İslâm'a girdikleri tezi güçlüdür; çünkü Kürt Bölgeleri derin vadilere geniş düzlüklere ve çok sayıda dağlara dağılmış durumdadır. Bu dağları iyi bilen Kürt savaşçıları'na karşı uzun süre güç yetirecek bir savaşçı topluluğunu bölgede bulundurmak mümkün değildi. İslâm ordularının geri çekilmesinden sonra Kürtlerin, eski dinlerine dönmemelerinin sebebi İslâmiyet'i gönül rızasıyla kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Hiçbir ordu emin olmadan ve garanti altına almadan elde ettiği toprakları bırakıp gitmez. Müslümanlar, Kürtlerin İslâm'a girdiklerinden emin olmasalar bu toprakları rahatlıkla arkalarında bırakıp gitmezlerdi. Demek ki Kürtler İslâm'ı kendi istekleriyle kabul etmişlerdi ve ordu başka yerlerin fethine giderken fatihler gönül rahatlığıyla yola çıkıyorlardı. Bunu İslâm ordularının zayıflayıp Kürtlerin bağımsızlıklarını elde etmiş oldukları zamanda bile İslâm'ı terk etmemelerinden anlıyoruz. Önemli bir husus da şudur ki İslâm'ın Kürt topraklarında bu denli hızlı yayılmasındaki en büyük çabayı Kürtler göstermişlerdir. İslâm'a giren Kürtler daha sonra İslâm'ı Kürtlerin yaşadığı dağların uzak köylerinde ve dışa kapalı aşiretlerinde yaymak için kendi dilleri ve üslûplarıyla Arapların güç yetiremeyeceği bir tarzda ve süratle çalıştılar; çünkü fetih kuvvetleri

---

¹⁸² Arnold, s. 277-278.

¹⁸³ Mirza, s 72

fethedilen bölgelerin halklarıyla kaynaşma yoluna gidiyor ve toplumun ayrılmaz bir parçası oluyorlardı. Fatihler ve mağlûp halklar arasındaki bu samimî ilişki, diğerlerine fatihlerin zorba olmadıklarını ve dinlerinin hak olduğunu gösteriyordu. Böylece kendilerine ulaşılan yerler hızla İslâmiyet'e giriyorlardı. ¹⁸⁴

Fetihlerden önce Bizans İmparatorluğu ve Sasani Devleti arasındaki savaşların yıkıcı etkilerine maruz kalan Kürtler, dağınık ve parçalanmış bir haldeydi. Hz. Ömer bu geniş toprakların yönetilebilmesinin kolay olması için idarî noktada diğer bölgelerde olduğu gibi yerel yönetimlere ayırmıştı. Kürt bölgelerinin yönetim olarak taksimi: Cibal Bölgesi, Cezire Bölgesi, Şehrezor Bölgesi, Azarbaycan Bölgesi, Ermeniye Bölgesi ve Ahvaz ve Faris bölgesi şeklinde oldu. ¹⁸⁵

Cibal Bölgesi: Cibal, Araplarca eski Medyaya yani Irak-ı Acem'e verilen addır. Cibal, kuzeyde en uzak noktada Hulvan (bu günkü Havraman) Erbil, Şehrezor Suhreverd ve Zencan yer alır. Orta kesimde Kasr-ı Şirin, Kermisin (Kırmanşah), Dinever ve Hemedan, en doğuda Nehavend Burucerd ve Kum, güney sınırının en uç kısmında Esbahan, en güneyde Lur ve kuzey doğunun en uç bölgesinde Dunbevand dağımı da kapsayan bölgedir. ¹⁸⁶ Cibal bölgesinin diğer Kürt bölgeleri arasındaki konumu şöyledir: Kuzeyden Deylem ve Cilan bölgesiyle, batıdan Irak, cezire ve Azerbaycan Düzükleriyle çevrilidir. Güneyden Huzistan ve bir miktarda Irak bölgesiyle sınırlıdır. Doğu sınırında ise Horosan, Fars ve İsfahan'la çevrilidir. ¹⁸⁷

Cezire Bölgesi: El-Cezire, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölgenin kuzeyidir. Burası için Ceziretu'l-Akur ismi de kullanılmıştır. Dicle tarafında Tikrit'ten başlayarak Güneyde Fırat üzerinde el-Hadise ve Ane'ye kadar uzanır. Bazı coğrafyacılar bu iki nehrin kıyılarından uzak olmasına rağmen İmadiye, Erbil ve el-Bevazih gibi bazı şehir, kasaba ve köyleri de bu bölgeden saymışlardır. El-Cezire Buraya yerleşen Arap kabilelerin arasında şu üç bölge ile isimlendirilmiştir. Diyar-ı Rabia, Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Bekir. ¹⁸⁸

Şehrezor Bölgesi: Şehrezor, hem bölge hemde şehir ismidir. Burası Hulvan ve Hanikin arasında bir bölgedir. Kuzeyde Erbil, doğuda bu günkü adı Lahican olan Silk Dağları, batıda ise bu gün Kerkük'e bağlı Dakuka (Bacirmi Bölgesi) ile

---

¹⁸⁴ Mirza, s 72–80.

¹⁸⁵ Mirza, s. 67.

¹⁸⁶ Çetin, s. 54

¹⁸⁷ Mirza, s. 67

¹⁸⁸ Yakut, C. 2, s. 134–136. Çetin, s. 49–51

çevrilidir.¹⁸⁹ Bölgenin ahalisinin tamamı Kürt'tür. Bol yağmur alan bir bölgedir. Bunun için Hz. Süleyman ve Hz. Davut'un (as) bu dua ettikleri söylenir.¹⁹⁰

Azerbaycan (Atrubatkan) Bölgesi: Cibal ile Ran (Arran) Bölgesi arasında yer alır. Doğusunda hazar denizi, batısında Ermenistan sınırı ve bir miktarda cezire sınırı bulunur. Kuzeyden Ermenistan güneyde ise Irak toprakları huduttur.¹⁹¹ Azerbaycan, doğuda Berzea, batıda Erzincan, kuzeyde Deylem, el-Cebel ve Term'den müteşekkildir. Önemli şehirleri Tebriz, Selmas, Urmiye, Erdebil ve Merend'dir.¹⁹²

Ermeniye Bölgesi: Ermeniye İslâm topraklarının kuzey uzak bölgesine düşer ve doğuda Arran ile Azerbaycan arasında yer alır. Kuzeyinde Rum toprakları (Anadolu), batısında cezire bulunur. Güneyinde Cibal ve Diyarbekir bulunur. Kabak dağları Kerc ülkesi ve Gaz, Ermeniye'nin kuzeyinde yer alır.¹⁹³ Van, Bitlis, Malazgirt, Ahlât, Muradiye, Muş, Erzincan, Erciş, Nahçıvan, Urmiye, Uşne, Selmas, Devin, Bedlis ve Kunduriye Kürtlerin yaşadıkları Ermeniye'nin meşhur şehirleridir.¹⁹⁴

Ahvaz Bölgesi: El-Ahvaz, batısında Irak, güneyinde Basra körfezi, kuzeyinde Zagros sıradağları yer alır; Îlâm (Kirmanşâhân), Lûristan (Hürremâbâd), Çehârmahal, Bahtiyârî, İsfahan ve Fars bölgeleriyle çevrilidir. Önemli şehirleri Tuster, Cündisapur, İzec, Esbehan'dır.¹⁹⁵

Faris Bölgesi: Faris, Doğudan Huzistan ile kuşatılmıştır. Batıdan ise Kirman bölgesiyle çevrilidir. Kuzeyden İsfahan, Mefaze ve Horsan'la, Güneyden ise Arap Körfeziyle çevrilidir.¹⁹⁶

İslâmî Fetihlerden önceki ayırık yaşantıları sona ermiş olan Kürtler, İslâm'la tek parça haline gelmiş ve bir bütün olarak mutlu yaşama şansı yakalamışlardır. İslâm devletinin çatısı altında buldukları huzur onların İslâm dini ve idaresiyle bütünleşmelerini sağlamıştır. Bu sebeple üzerinden binlerce yıl geçmesine rağmen İslâm'dan vazgeçemediler.¹⁹⁷

---

¹⁸⁹ Mirza, s. 67

¹⁹⁰ Yakut, C. 3, s. 375. Çetin, s. 126

¹⁹¹ Mirza, s. 67

¹⁹² Yakut, C. 1, s. 128. Çetin, s. 57

¹⁹³ Mirza, s. 67.

¹⁹⁴ Çetin, s. 60.

¹⁹⁵ Yakut, C. 2, s. 405. Çetin s. 75.

¹⁹⁶ Mirza, s. 67.

¹⁹⁷ Mirza, s 72–80.

3.1. Hz. Osman Döneminde Kürtler

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Kürtlerin yaşadığı toprakların nerdeyse tamamı fethedilmiş ve Hz. Ömer tarafından valiler atanmıştı. Bu bölgelerin bazı kısımlarında hâlâ Sasani İmparatorluğu'nun etkileri sürüyordu. Sasani İmparatorluğu'nun sonuna doğru yaklaşılrken son Kisra Yezdicerd'in etkisindeki bazı yerlerde savaşlar devam ediyordu. Ayrıca bu durum Müslümanların hâkimiyeti altına aldığı bazı bölgelerde de isyanların çıkmasına sebep oluyordu. Bu bölümde Kürtlerin yaşadığı bölgelerin kalan kısımlarının Müslümanlar tarafından fethini, yönetimini ve daha önce fethedilen bazı yerlerde çıkan isyanları ele alacağız.

3.1.1. Ermeniyeye Bölgesindeki Fetihlerin Genişletilmesi ve Belasecan Kürtleri

Kürtlerin yaşadığı birçok şehrin bulunduğu Ermeniyeye bölgesine yapılan fetihler Hz. Ömer döneminde başlamıştır. Nusaybin'in fethinden sonra Ermeniyeye yönelen İyad b. Ganm, Bitlis, Ahlât ve el-Aynu'l-Hamida ya kadar fethetmiş ancak bundan öteye gitmemiştir.¹⁹⁸

Hz. Osman halife olunca Şam ve el-Cezire'nin valisi olan Muaviye'ye bir mektup yazar ve Habib b. Mesleme'yi Ermeniyeye Bölgesi'ne göndermesini emreder. Habib, h. 25 yılında Şam ve el-Cezire halklarından oluşan altı bin, bir rivayete göre de sekiz bin kişilik bir orduyla yola çıktı. Kalikala şehrine gelerek fethetti ve burada birkaç ay kalarak Ermeniyeye Bölgesi hakkında istihbarat topladı. Bu sırada Patrik Ermenyakos'un el-Lan, Ef haz, Semender ve Hazar halklarından destek alarak topladığı büyük bir orduyu bozguna uğratarak Mirbala'ya geldi. Ahlat Patriği daha önce İyad b. Ganm'le yaptığı anlaşma metnini kendisine göstererek anlaşmanın devamını talep etti. Habib, anlaşmayı devam ettirdi. Anlaşma gereği can, mal ve ülkenin güvenliği karşılığında vergi ödenecektir. Sonra El-Büsferrecana bağlı Esseybane'ye geldiğinde burayla İhta usulüne göre yaptığı anlaşma ile Müks Emiri'nin yönetimindeki toprakların kendisinde kalmasına karar verdi. Daha sonra Erciş ve Bacüneys köylerine asker göndererek oraların vergisini topladı. Akabinde yoluna devam eden Habib komutasındaki ordu, Kırmız'ın köyü olan Ezdisat'a oradan da Nehru'l-Ekrad'ı (Kürtlerin Nehri) geçerek Mercu Debil'e gelerek fethetti. Cürna, Eşüş, Zatu'l-Lücm, Kunte Dağı, Ahrar Vadisi ve Debin tüm köyleri ele

¹⁹⁸ Bknz. Hz. Ömer Dönemi Ermeniyeye Bölgesi.

geçirildikten sonra Debil halklarıyla anlaşmayı yaptı. Bu anlaşmaya göre Hristiyan, Mecusî ve Yahudilerin, can ve mal güvenliklerinin yanı sıra Kilise, Mabet ve Şehir Surları'nın güvenliklerinin sağlanması karşılığında cizye ve haraç vermeleri ve bu ödemelerin devam ettiği sürece anlaşmanın geçerliliğinin devam edecektir.¹⁹⁹

Akabinde askerlerini Siractayr ve Bağravend'e asker gönderdi. Buranın Patriği'nin isteği üzerine vergilerini ödemeleri, Müslümanları misafir etmeleri, onlara dostluk göstermeleri ve düşmanlarına karşı onlara yardım etmeleri hususunda anlaşma yapıldı. Daha sonra en-Neşeva'ya geldi ve oranın halkıyla da Debil Anlaşması'nın şartlarıyla anlaşma yaptı. Burada kendisine gelen el-Büsürrecan Patriği ile yönetimindeki tüm toprakların güvenliği için vergilerini her yıl ödemeleri koşuluyla anlaşma yaptı.²⁰⁰ Habib es-Sisecan'a geldiğinde halkı ile savaşarak onları mağlûp etti. Vergi ödemeleri karşılığında onlarla anlaşma yaptı ve Cürzan'a gitti. Cürzan Patriği kendisine bir elçi göndererek anlaşma isteğini bildirdi. Habib onlarla anlaşma yaparak Tiflis'e geldi. Tiflisle yapılan anlaşmadan sonra Cevarih, Kesferbis, Kısıl, Hunan, Semsehi, Cerdman, Küstesci, Şevşit ve Bazelit sulh yoluyla fethedildi. Akabinde de Kalercit, Seryalit, Hahit, Huhit, Ertahal, Babu'l-Lal, Sannariye ve Düdaniye ile de anlaşma yaparak fethetti.²⁰¹

Hz. Osman, Habib'in fetih yolculuğu sürerken bölgeye gönderdiği Selman b. Rebia'ya da Erran üzerine yürümesini emretti. Selman, yola çıktı ve Beylekan'a gelerek sulh yoluyla şehri fethetti. Şehir halkıyla can, mal ve surlarının güvenliği karşılığında cizye ve haraç ödemeleri koşuluyla anlaşma yaptı. Oradan Berzea'ya geldi. Şehrin kenarındaki Sürsür Irmağı kenarına kamp kurdu. Günlerce süren kuşatmanın ardından hasat mevsiminde daha fazla dayanamayan şehir halkı, Selman ile Beylekan anlaşma şartlarıyla barış anlaşması yaptı. Selman, şehre yerleşerek köylere baskınlar düzenledi. Akabinde süvarilerini göndererek Şeşin, Misfevan, Üz, Mısıryan, Herhaliyan ve Tibar ilçelerini fethetti.²⁰²

Hz. Osman'ın, Ermeniyen'in fethi için görevlendirdiği kumandanlarından olan Habib b. Mesleme ve Selman b. Rebia Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Ermeniyen Bölgesi'nin birçok yerinde onlarla savaşmış, kimi zaman da buradaki Kürtlerle sulh anlaşmaları yapmışlardır. Bunlardan biri olan Belasecan Kürtleri, Selman'ın kendilerini İslâmiyet'e davetini kabul etmediler. Bunun üzerine Selman

¹⁹⁹ Belazuri, Fütuh, s. 281–282. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 90.

²⁰⁰ Belazuri, Fütuh, s. 282. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 90.

²⁰¹ Belazuri, Fütuh, s. 283–285. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 90.

²⁰² Belazuri, Fütuh, s. 285. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 91. İbni Kesir, C. 10, s. 220.

onlarla savaşarak onları mağlûp etti. Savaştan sonra yenilen Belasecan Kürtlerinin bir kısmı cizye ödemeyi kabul ederek zimmî olurken az bir kısmı da İslâmiyet'e girerek zekât vermeyi kabul ettiler.²⁰³

Selman, Belasecan'ın ardından Kür Irmağı'nı geçerek Kabele'yi fethettikten sonra Şekken ve Kamiberan Valisi'yle vergi ödemek şartıyla anlaşma yaptı. Daha sonra Hayzan Halkı, Şirvan Emirleri ve bölgedeki bazı dağların emirleri, Maskat ve Şaberan Halkları ve el-Bab Şehri ile anlaşma yaparak buraları fethetti. Selman el-Bab'tan ayrıldıktan sonra şehir halkı kapıları kapatarak anlaşmayı bozdular. Hakan, Belencer Irmağı'nın arkasında Selman'la savaşarak onu ve ordusundan dört bin kişiyi öldürdü. Selman'ın ölüm haberi ve Habib'in Ermeniy'e'deki fetihlerinin haberi Hz. Osman'a geldiğinde Hz. Osman, Habib'i Ermeniy'e Bölgesi'nin tümünün valisi yapmak istedi ancak savaşçılığından dolayı kararını değiştirerek onu Şam ve Cezire'ye savaşçı olarak gönderdi. Onun yerine Huzeyfe b. Yeman'ı Ermeniy'e Bölgesi'ne vali olarak atadı. Huzeyfe de Berzea'ya gelerek memurlar atadı ancak Hz. Osman'ın emri üzerine geri döndü. Hz. Osman, Ermeniy'e Bölgesi'ni Azerbaycan Bölgesi'ne bağlamış ve bu iki bölgeye vali olarak Muğire b. Şube'yi atamıştı ancak bir müddet sonra tekrar ayırarak Ermeniy'e Bölgesi'ne Kasım b. Rebia'yı vali olarak atamıştır.²⁰⁴

3.1.2. Hz. Osman'ın Azerbaycan Valisini Değiştirmesi ve İsyanların Bastırılması

Hz. Osman, h, 25 yılında Hz. Ömer'in atadığı Utbe b. Ferkad'ı valilikten alarak yerine Velid b. Ukbey'i vali tayin etti. İçinde Kürtlerin de olduğu Azerbaycan Halkı anlaşmayı bozdu ve isyanlar çıktı. Velid, onların üzerine yürüyerek Mükan, Beber ve Teylasan halkının üstüne baskınlar yaptı. Halk barış isteyince daha önce buraları fetheden Huzeyfe'nin yaptığı anlaşmayı yenileyerek barış yaptı. Velid, buradan ayrılıp yerine Eşas b. Kays'ı bırakınca halk tekrar isyan etti. Eşas, Velid'e mektup yazıp durumu bildirerek yardım istedi. Velid' Kufelilerden oluşan büyük bir orduyu ona yardıma gönderdi. Eşas, bölgedeki birçok yeri dolaşarak daha önceki anlaşmaları yeniledi. Araplardan Müslüman bir zümreyi bölgeye yerleştirerek İslâm'a davet çalışmaları yapmalarını istedi. Daha sonra bu zümreler Kufe, Basra ve Şamdan kabilelerini getirerek buraya yerleştiler. Aynı yıl içinde yardımcı kuvvet

²⁰³ Belazuri, Fütuh, s. 286. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 91

²⁰⁴ Taberi, s. 722. Belazuri, Fütuh, s. 286–288. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 91.

olarak Azerbaycan'a gönderilen Huzeyfe Kuran'ın değişik okuyuşlarıyla karşılaşınca geri dönüşünde Hz. Osman'a durumu anlatır. Geniş topraklara dağılan Müslümanlarının okuyuşlarının farklılıklar arz ettiğini bunun kalıtsal hale gelmesi durumunda ilerde düzeltilemeyeceğini ve önlem alınması gerektiğini bildirir. Daha sonra Hz. Osman Dönemi'nde Kur'an'ın nüshaları çoğaltılarak farklı yerlere gönderilir.²⁰⁵

3.1.3. Kürtlerin Basra Valisi Ebu Musa'nın Azledilmesindeki Rolü

Hz. Osman, hicrî 29 da hilâfetinin üçüncü yılında Ebu Musa el-Eşari'yi Basra valiliğinden azlederek yerine Abdullah b. Amr'i tayin etmiştir. Bu azlin sebebinin İzeç ve Kürt halkının isyanından sonra Ebu Musa'nın otoritesinin sarsılması olduğu söylenir. İzeç Halkı ve Kürtlerin bu isyanından sonra Ebu Musa, Basra halkını toplayarak onlarla savaşmaya teşvik etmişti. Basra Halkı, Ebu Musa'nın teşvikine bahaneler üretmişlerdi. Ebu Musa da onlara bağırış ve saldırıdan vazgeçmişti. Bunun üzerine Basra Halkı, Hz. Osman'a gelerek Ebu Musa'nın azlini istediler. Hz. Osman, iyice yaşlanan Ebu Musa'yı azlederek yerine henüz 25 yaşında olan Abdullah b. Amr'i tayin ederek Umman ve Bahreyn'deki iki orduyu onun emrine vermiştir.²⁰⁶

3.1.4. Faris Bölgesindeki İsyancılar

Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Faris Bölgesi'nin bazı illeri Hz. Osman Dönemi'nde bölgenin valililiğini yapan Ubeydullah b. Muammer'e isyan etmişlerdi. Ubeydullah bu isyanları yatıştırmak için ordusuyla harekete geçerek İstahr şehrine gelmiş ve onlarla savaşmıştır. Savaş, Ubeydullah'ın ve yanındaki Müslümanların yenilgisiyle sonuçlanmış ve vali Ubeydullah ve beraberindeki Müslümanlar öldürülmüştür. Hz. Osman, haberi işitince h 28 yılında Basra Valisi Abdulah b. Amr'e mektup göndererek ordusuyla Faris'e gitmesini emretti. Rütbeli askerlerinin tümü sahabelerden oluşan ordunun komutanı Abdullah, şiddetli savaşların ve birçok isyancının öldürülmesinin ardından İstahr Halkı'na bir yönetici atayarak şehir halkıyla anlaşma yaptı. Abdullah, buradan ayrılıp Cur Şehri'ne geldiğinde İstahr Halkı anlaşmayı bozup atadığı yöneticiyi öldürerek tekrar isyana kalkıştılar. Abdullah, Erdeşir Hurre'nin baş şehri olan Cur Şehri'ni uzun süren savaşların

²⁰⁵ Belazuri, Fütuh, s. 457–460. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 115–117.

²⁰⁶ Taberi, s. 730. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 105–106. İbni Kesir, C. 10, s. 230.

ardından fethetti. Bir rivayete göre bu savaşlar bir yıl kadar sürmüş ve kale uzun süren muhasaralara rağmen fethedilemiyordu. Müslümanlardan biri namaz için kalkmış ve çantasını yere koymuştu. Köpeğin biri gelerek içinde ekmek ve et bulunan çantasını alarak kaçmış ve gizli bir bölmeden şehre girmişti. Bu gizli girişi keşfeden Müslümanlar buradan girerek şehri isyancıların elinden alabilmişti. Hicrî 29 yılında Cur şehrinin alınmasından sonra Abdullah, tekrar İstahr'a gelerek mancalıklarla şehri kuşattı. Şiddetli bir savaşın ardından şehri ele geçirmeyi başardı. Bir rivayete göre bu savaşta şehir halkından ve Acemlerden kırk bin insan öldürüldü. Aynı yılda anlaşmalarını bozup isyana kalkan Kariyan ve Derabcerd'e bağlı Fişecan'daki isyanlar da savaşlar neticesinde bastırıldı. Daha sonra bu yerlere Hz. Osman'ın emriyle yeni yöneticiler atandı.²⁰⁷

3.1.5. Horosan'ın Fethi ve Sasani Devletinin Sonu

Horasanın sınırları, doğuda Sicistan ve Hindistan, batıda Guz'lar sahrası ve Cürçân, kuzeyde Mâverâü'n-Nehr ve güneybatıda Faris Sahrası ve Cibal Bölgesi'nden müteşekkildir. Günümüzde ise Horasan, Türkmenistan, İran ve Afganistan arasındaki toprakları kapsamakta olup eski Horasan'ın yarısı kadar bir bölgedir. Horasan'ın meşhur şehirleri; Merv, Nisabur ve Belhtir. Kürtlerin bölgesi olan Kûhistan da Horasan'ın batısında meşhur, ferah ve geniş bir bölgedir. Yâkût'a göre Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşadıkları Kûhistan isminin anlamı "Dağlık Ülke"dir. Farsça "Kuh" dağ demektir. Bu sebeple Acem ülkesinin birçok yerine Kûhistan denilir. Kûhistan'ın sınırları, Herat dolaylarından Tolan dağlarına uzanarak Nihavend, Hemezân ve Burucerd yakınlarına kadar ulaşır. Bu sınırların içinde bulunan dağların tümüne Kuhistan Dağları denir. Bu dağlar, Herat ile Neysabur arasında bulunan dağlardır. Kûhistan'a bağlı şehirler ve köyler birbirinden uzak, dağınık ve etrafları çöllerden ibarettir. Kûhistan'a bağlı şehirlerinin birçoğunun dış kısımlarını oluşturan kırsal kesimde Kürtler oturmaktadır.²⁰⁸

Taberi, Horosan'ın fethinin Hz. Ömer döneminde başladığını söyler. Ona göre Yezdicerd, Horosan'ın Merv şehrine gelince Hz. Ömer, Ahnef b. Kays'a emir vererek Yezdicerd'in her nereye giderse gitsin peşinden gitmesini, onu ve imparatorluğunu ortadan kaldırmasını söyler. Ahnef, Kuhistan yolundan Kâine üzerinden Horosan'a giriş yaparak Herat'ı fethetti. O sırada Yezdicerd, Merv

²⁰⁷ Belazuri, Fütuh, 548–549. Taberi, s. 729. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 106–107.

²⁰⁸ Yakut, C. 4, s. 416. Çetin, s. 72.

şehrinde bulunuyordu. Müslümanlar onu şehir şehir kovaladılar. Sasani İmparatorluğu'nun doğudaki sınırlarına kadar çekilip kaçtı. Gittiği her yerde Müslümanlara karşı askerler toplayarak halkı kışkırttı. Türklerin bölgelerine kadar geldi. Siyasî bağlantılarını kullanarak bir ordu kurdu. Türklerden de yardım istedi. Türkler ona yardım etmek için 7 bin asker gönderdi. Bir rivayete göre de bu yedi bin Türk Yezdicerd'i öldürmek için gönderilmiştir. Yezdicerd'in emrindeki asker sayısı 50 bin kadar olmuştu. Ahnef komutasındaki askerler ise 20 bin kadardı. Aralarında geçen uzun şiddetli savaşların ardından bir kısmı öldürülen Türkler, İslâm Ordusu'nun karşısında başarı sağlayamayacaklarını anladılar ve geri çekildiler. Yalnız kalan Yezdicerd, bu kez Çinlilerden yardım istedi. Çin Hükümdarı, Müslümanları araştırdı ve onların karşısında hiçbir gücün duramayacağını ifade eden bir mektup göndererek Yezdicerd'i reddetti ve Müslümanlarla barış yapmasını tavsiye etti. Bunu kabul etmeyen Yezdicerd, yalnız kalmıştı. Sasani Devleti'nin son Kısrası olan Yezdicerd, geriye kalan devletçığının durumu hayli zayıfladığı bir dönemde Hz. Osman zamanında Hicrî 31 yılında (Milâdî 653'te) Horosan'da öldürüldü. Bir rivayete göre Yezdicerd Müslüman Araplar Kirman'a gelmeden önce oradan ayrılır. Merv'e hareket ederek Tabeseyn'e oradan da Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Kuhistan'a emri altındaki 4 bin atlıyla giriş yapar. Merve yakın bir yerde yaşayan Baraz adındaki bir liderin misafiri olur. Baraz'ın, Sercan adındaki bir düşmanı vardır ve bu iki lider sürekli savaş halindedir. Sercan'ın saldırı hazırlığında olduğunu öğrenen Baraz adamlarını toplayarak kaçır. Yezdicerd, şehirde yalnız kaldığını anlayınca korkar. Gece yarısı adamları savaşırken arkadan kaçır ve Merve yakın bir değirmene sığınır. Başka bir rivayete göre de Türkler tarafından saldırıya uğrar ve gece yarısı baskınından yalnız başına kaçarak bir değirmene sığınır. Değirmenci dinlenmesi için halı serer sabah olduğunda onu tanır ve uykusunda öldürür.²⁰⁹

Yezdicerd'in ölümüyle fetihlerden önce Kürtlerin yaşadığı toprakların büyük bir bölümüne hâkim olan Sasani Devleti yok olup gitti ve Hz. Muhammed'in (sav) Kısraların Mülkünün parçalanacağına dair vermiş olduğu, "Kayser ölünce ondan sonra başka bir kayser gelmeyecektir. Kisra ölünce ondan sonra başka bir Kisra gelmeyecektir. Nefsim kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, siz Kayser'le

²⁰⁹ Taberi, s. 740. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 124. İbni Kesir, C. 10, s. 239. Es-Sencani, C. 1, s. 167.

Kisra'nın hazinelerini Allah yolunda harcayacaksınız." müjdesi tahakkuk etmiş oldu.²¹⁰

3.1.6. Kürtlerin Yaşadığı Kuhistan Bölgesinde Türklerin Müslümanlara Karşı Kürtlere Yardım Etmesi

H. Osman'ın Faris Bölgesini fethetmesi için gönderdiği Basra valisi Abdullah b. Amr Faris Bölgesi'nden sonra h. 30 da Horosan'a hareket ederek Tabeseyn'e geldi. Burada daha önce yapılan anlaşmanın şartlarını devam ettirdi.

Abdullah, Ahnef b. Kays'ı başka bir rivayete göre de Umeyr b. Ahmer'i öncü birlik olarak Tabeseyn'e en yakın şehir olan Kuhistan'a gönderdi. Burada yapılan savaşta Türk olan Heyateleliler, Kuhistanlılar'a yardım ettiler.²¹¹ Ancak hezimete uğrayınca kale içine çekildiler. Şehir kuşatıldıktan sonra Abdullah b. Amr, buraya geldiğinde Halk Sulh talebinde bulundu. Abdullah, onlarla 600 bin dirhem vergi ödemeleri karşılığı anlaşma yaptı. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Kuhistan'ın Müslümanlarla olan bu savaşında Heyateleli Türklerin yardımını almaları Kürt ve Türk halklarının birlikte Müslümanlara karşı savaşmış olabileceğine işaret etmektedir.²¹²

3.1.7. H. Osman'ın Arapların El-Cezire Bölgesi'ne Yerleşmelerine İzin Vermesi

Kürtlerin yaşadığı el-Cezire bölgesine²¹³ H. Osman, halifeliği zamanında Muaviye b. Ebi Süfyan'ı Şam ve el-Cezire valisi olarak tayin eder.²¹⁴ H. Osman, Muaviye'ye Arapların, şehir ve köylerin dışında ve hiç kimseye ait olmayan topraklara yerleşmelerine izin vermesini emretti. Bunun üzerine Muaviye, Temim Kabilesi'ni Diyarı Rabia'daki sahipsiz arazilere yerleştirdi. Kays, Esed ve bazı kabilelerden kimseleri de el-Mazihin ve el-Müdeybir'e yerleştirdi. Aynı şekilde Harran, Rakka ve Diyar Mudar'ın kalan kısımlarına da Araplardan kabileler yerleştirdi. Rebâ kabilesi mensuplarını da kendi yurtlarına aynı şekilde yerleştirdi. Ayrıca şehirleri, köyleri ve silâh yerlerini koruyacak ve muhafaza edecek maaşlı

²¹⁰ Hasan, İbrahim, *İslam Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2011, C. 1, s. 300

²¹¹ Belazuri, *Fütuh*, s. 567.

²¹² Belazuri, *Fütuh*, s. 567–568. İbnü'l Esir, *el-Kamil*, C. 3, s. 129.

²¹³ Bknz, *el-Cezire'nin Fethi*.

²¹⁴ Belazuri, *Fütuh*, s. 173.

kimseleri görevlendirdi. Şehirlere valiler görevlendirdi. ²¹⁵ Bu durum Kürtlerin Arap kültürüne müşahede etmesine ve onlardan etkilenmesine işaret etmektedir.

3.2. Hz. Ali Döneminde Kürtler

Hz. Ali Dönemi'nde İslâm Devleti iç karışıklıklar yaşamıştır. Bu durum Hz. Ali'nin İslâm Devleti'nin hâkim olduğu toprakların tümüne hükmedememesine sebep olmuştur. Şam ve el-Cezire Valisi Muaviye b. Ebi Süfyan kendisine beyat etmemiş ve Şam Bölgesi'nin yanı sıra el-Cezirenin Haran, Urfa, Karkisiya ve diğer bazı bölgelerini kendi hâkimiyeti altına almıştı. ²¹⁶ Buralarda Kürtlerin de yaşadığı yukarıda belirtilmişti. Diğer bir grup ise Talha b. Ubeydullah, Zubeyr b. Avvam ve Hz. Aişe'nin liderliğinde Hz. Osman'ın intikamını almak için Basra'da toplanmıştı. Hz. Osman'ın katilleri ise ayrı bir guruptu. Hz. Ali ile Hz. Aişe liderliğindeki ordular arasında Cemel Savaşı olmuştu. Kürtlerin yaşadığı bölgenin yakınında ve güneyinde olan bu savaşa Kürtlerin katıldığına dair bir rivayet kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak Cezire Bölgesi'nin fethinden sonra buraya yerleştirilen Arap kabilelerinden olan Mudar ve Rabia kabileleri her iki orduda da yer almış karşı taraftaki kendi kabilelerine karşı da savaşmışlardır. ²¹⁷

3.2.1. Azerbaycan Halkının Müslüman Oluşu

Hz. Ali Dönemi'nde oluşan siyasî karışıklıklar Kürt Toprakları'nın yönetimine de etki etmiştir. Kürtlerin yaşadığı toprakların bazılarında olumlu gelişmeler yaşanırken bazı yerlerde de isyanlar yaşanmıştır. Hz. Ali, Eşas b. Kays'ı Azerbaycan'a vali tayin ettiğinde Eşas, Azerbaycan Halkı'nın çoğunun Müslüman olduklarına ve Kuran Kerim okuduklarına şahit olur. Eşas, bir zümreyi Erdebil'e yerleştirerek orayı şehir haline getirir ve buraya cami yaptırır. Belazuri, aktardığı bir rivayette Azerbaycan'ın fethinden sonra orduda bulunan Kufe, Basra ve Şam askerlerinin daha sonra buraya kabilelerini getirerek yerleştiklerini söyler. Bu kabileler Acemlerden toprak satın aldılar ve korumaları için kendilerine verilen köylerin halklarından çiftçiler edindiler. Azerbaycan Halkı'nın ve burada yaşayan

---

²¹⁵ Belazuri, Fütuh, s. 245.

²¹⁶ İbni Kesir, C. 7, s. 406

²¹⁷ Taberi, s. 831. Belazuri, Ensab, C. 3, s. 21. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 209–271. İbni Kesir, C. 10, s. 440–470.

Kürtlerin Müslüman olmasındaki etkin rolü Kufe, Basra ve Şam'dan gelen Müslüman ailelerin oynadıklarını söyleyebiliriz.²¹⁸

3.2.2. Horosan ve Faris Bölgesinde Çıkan İsyanlar

İçinde Kürtlerin de yaşadığı bilinen Horosan Bölgesi'nin Merv Şehri'nin lideri Maheveyh, Kufe'ye Hz. Ali'nin yanına geldiğinde Hz. Ali, halife olarak kendisine tabi olunmasını ve vergilerinin kendisine ödenmesini emreden bir emirname yazarak ona verdi. Ancak Horosan Halkı, Mahaveyh'e ve bu emre isyan ederek Hz. Ali'nin halifeliğini kabul etmediler. Bunun üzerine Hz. Ali, Ca'de b. Hubeyre'yi Horosan'a gönderdi. Ca'de isyanı bastırmada başarılı olamadı. Horosan'daki bu karışıklık Hz. Ali'nin öldürülmesine kadar sürdü. Bir rivayete göre Hz. Ali, buraya Ca'de'den önce Abdurrahman b. Ebza'yı gönderdi. Ayrıca Ca'de'nin burada bir yıl kadar kalarak anlaşmasına bağlı kalan yerlerin vergisini topladığı da söylenmiştir. Bir rivayete göre de Ca'de, Nisabur'a gelmiş halkının dinden döndüğünü ve isyan ettiğini görünce tekrar Hz. Ali'nin yanına dönerek durumu bildirmiş. Bunun üzerine Hz. Ali, Huleyd b. Kura'yı Horosan'a vali tayin ederek onların üzerine göndermiş. Huleyd, oraya varıp halkını muhasara altına alınca halk barış anlaşması yaparak teslim olmuş. Daha sonra Huleyd, aynı şekilde Merv Şehri ile de barış anlaşması yapmıştır.²¹⁹

Faris bölgesinin yukarda sözünü ettiğimiz ve içinde Kürtlerin de yaşadığı İstahr şehrinde tekrar isyan çıkması üzerine Hz. Ali, Irak valisi Abdullah b. Abbas'ı İstahr şehrinin üzerine gönderdi. Abdullah, İstahr Şehri'nin bozdukları anlaşmayı yenileyerek orayı tekrar fethetmiş oldu.²²⁰

3.2.3. Sıffin Savaşı ve Hakem Olayı'nda Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı Cibal (Irak) Halkı'nın Yer Alması

Hz. Ali, Hemezani valisi Cerir b. Abdullah ve Azerbaycan valisi Eşas b. Kays'a haber göndererek oradaki halklardan biat alıp gelmelerini emreder. Onlar da buralardan beyat alarak Hz. Ali'nin yanında toplanırlar. Hz. Ali, Cerir'i Muaviye'ye kendisine biat etmesini emreden bir haberle gönderdi. Muaviye, Hz. Ali'ye biat

---

²¹⁸ Belazuri, Fütuh, s. 460.

²¹⁹ Taberi, s. 875. Belazuri, Fütuh, s. 575. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 332.

²²⁰ Belazuri, Fütuh, s. 549.

etmeyi reddetti. Bunun üzerine Hz. Ali, Muaviye'nin üzerine gitmek için yola çıkarak Dicleyi Menbiç'teki köprü'nün üstünden geçerek Rakka'ya bağlı Fırat'ın kenarındaki Belih'e geldi. Bir rivayete göre Hz. Ali, Muâviye ile savaşmak üzere Sıffin'e giderken Rakka'yı karargâh olarak kullandı. Ammâr b. Yâsir ve Veysel Karanî gibi savaşta ölen askerlerinden bazılarını oraya yakın bir yere defnettirdi.²²¹ Hz. Ali, Rakkalılardan bir köprü yapmalarını istedi ve Rakka'da yapılan bu köprüden Fırat'ın diğer tarafına geçerek Sıffin denilen otlak bölgeye geldi. Muaviye ile burada karşılaştı. Hz. Ali'nin ordusunun önemli bir kısmı Cibal Bölgesi'nden yani Iraklılardan oluşuyordu. Hz. Ali Cibal Bölgesindekileri, Öncü kuvvetler olarak Şam'dan gelen askerlerin üzerine gönderdi. Hz. Ali'nin Iraklılardan oluşan öncü kuvvetleri ile Muaviye'nin Şamlı öncü kuvvetleri arasında Fırat'ın kenarında savaşlar gerçekleşti. Daha sonra Hz. Ali'nin sayısı 100 binin üzerinde olan Ordusu ile Muaviye'nin 130 bini bulan Ordusu Sıffin'de karşı karşıya geldi. Günlerce süren şiddetli savaşların ve on binlerce insanın öldürülmesinin ardından Hz. Ali'nin Ordusu galip gelince Muaviye, geri çekildi. Kuran sayfalarını mızraklarının ucuna taktırdı ve Hz. Ali'ye haber göndererek, "Gelin Allah'ın ayetlerine göre amel edelim; Iraklılardan bir kişi Şamlılardan bir kişi hakem olarak Kur'an'a göre hüküm versinler." dedi. Iraklılar savaşı kazanmışken onları öldürüp yok edebilirlerdi ancak Kuran'a karşı savaşmadılar ve Kur'an'ın hükmüne yapılan davete icabet ettiler.²²²

Muaviye, Amr b. As'ı hakem olarak seçti. Hz. Ali ise Abdullah b. Abbas'ı seçmek istedi ancak Iraklılar karşı çıkarak Ebu Musa el-Eşari'yi seçmesini söylediler. Hz. Ali de Iraklıların zorlaması üzerine Ebu Musa'yı seçti. Dumetül Cendelin Ezruh mıntıkasında gerçekleşen meşhur Hakem Olayı'ndan²²³ sonra siyasî karışıklıklar arttı. Hz. Ali'nin halifeliğini hileyle düşürmeye çalışarak kendini halife ilân ettiren Muaviye, İslâm dünyasını yoğun iç karışıklıklara sürüklemiş oldu. Şam ve el-Cezire halkı Muaviye'ye Halife demeye başladılar. Hakem Olayı'nı kabul ettiği için bir grup insan Hz. Ali'den ayrıldı ve her iki liderin halifeliğini de reddederek Harici oldular. Hz. Ali taraftarları durumu kabullenmeyerek savaş hazırlıkları yaparken diğer taraftan Hz. Ali'den ayrılan ve sayıları on altı bini bulan Hariciler Hazar'da veya Harura'da toplanmış ve daha sonra Nehrevan'a geçerek her iki tarafa

²²¹ Bezer, Gülay Ögün, "Rakka", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, C. 34, s. 432-433,

²²² Taberi, s. 840-865. Belazuri, ensab, s. 65. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 284-340. İbni Kesir, C. 10, s. 490-553. Belazuri, ensab, s. 65.

²²³ Taberi, age 859. İbnül esir, el-Kamil, C. 3, s. 335. İbni Kesir, C. 10, s. 554

da savaş açmışlardı. Bu olaylar h. 37–38 yıllarında meydana geldi. Bir rivayete göre Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin Ordusu bir ara zor duruma düştüğünde Cezireye yerleşen Rebia ve Mudar Kabileleri onun etrafında zırh gibi durarak onu koruyorlardı. Mudar Kabilesi saldırılar karşısında tükenmeye başlamış birlik darmadağın olmuştu. Geriye kalan Rebia Kabilesi kenetlenmiş başarılı bir savunma yaparak saldırıyı savuşturmuşlardır. Hz. Ali'nin takdirini alan ve kahramanca savaşan Rebia kabilesinin sayısının on iki bin kişi olduğu da söylenir.²²⁴

Bir rivayete göre Hz. Ali'nin ordusunun sağ kanadında bulunan sekiz yüz kişilik bir birlik bulunuyordu. Bunlar içinde Kürtlerin de yaşadığı Hemezan şehrinde gelen savaşçılardı ve ölüm üzerine yemin etmişlerdi. Aralarından yüz seksen kişi öldürülmüş olmalarına rağmen yerlerinden ayrılmadan kahramanca savaşmaya devam ediyorlardı.²²⁵

3.2.4. Kürtlerin Ahvaz Savaşında Karşı Karşıya Savaşmaları

H. Ali h. 38 yılındaki Hakem Olayı'ndan ve Nehrevanlılarla savaştıktan sonra Hirrit²²⁶ b. Raşid Hakem Olayı'nı kabul ettiği için Hz. Ali'ye Kufe'de başkaldırmış ve artık ona itaat etmeyeceğini söyleyerek beraberindeki üç yüz kişiyle birlikte Basra'ya doğru gitmiştir. Hz. Ali, bu kişiler ordu toplayıp geriye dönerek fitne çıkarmasınlar diye onları takip edip bilgi vermesi için Ziyad b. Hasfe'yi peşlerinden göndermiştir. Hirrit ve beraberindekiler Niffir tarafında Müslüman olmuş İranlılara saldırmış ve liderlerini öldürmüşler. Oradan da Ahvaz'a doğru hareket etmişler. Burada kendisine Kürtlerden ve bazı kavimlerden insanlar katılmıştır. Taberi, Hirrit'in isyanına katılanların, Araplar, bölgedeki dağlarda yaşayan Kürtler, vergi ödemeyi reddedenler ve ayak takımından kişiler olduğunu söyler. Ziyad, bunun haberini Hz. Ali'ye bildirince Hz. Ali, Makil b. Kays komutasında iki bin kişilik bir orduyu onların üzerine Ahvaz'a gönderdi. Makil komutasındaki ordu, Ramhürmüz Dağları'na ulaştı. İsyankârların başındaki Hirrit, bölgedeki Kürtleri de ordusuna katarak organize etmişti. Buna karşılık Makilin ordusunda da Kürtler yer alıyordu. Böylece Kürtler karşıt iki tarafta da bulunuyorlardı. Makil, ordusunun sol tarafına kendisine tabi olan Kürtleri, sağ tarafına ise Arapları yerleştirmişti. Daha sonra askerlerine şöyle seslendi: Ey Allah'ın kulları! Onlar savaşa başlamadan siz

²²⁴ Taberi, s. 840–865. Belazuri, Ensab, C. 3, s. 117. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 284–340. İbni Kesir, C. 10, s. 554–591.

²²⁵ İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 306.

²²⁶ Kaynaklarda bu isim Hirrit, Hirreyt. Türkçeye çevirilerde ise Hirrit, Hiris ve Haris diye geçer.

saldırmayın. Her şeyi bırakıp savaşa odaklanın ki sevaba erişesiniz; çünkü siz dinden çıkmış, vergisini ödemeyen Dağlılarla, hırsızlarla ve Kürtlerle savaşıyorsunuz. Size saldırıldığında bir bütün olarak saldırın.” Daha sonra başlayan savaşta bir saat bile geçmeden Hirrit’in ordusundakiler kaçmaya başladılar. Geriye kalan ayak takımı ve Kürtlerden üç yüz kişi öldürüldü. Hirrit, kaçtıktan sonra yeni isyancılar topladı. Ayrıca Haricîlerle birleşerek sorunlar ve isyanlar çıkarmaya devam etti. Hirrit’in sahil bölgelerinde adam topladığını öğrenen Makil Hz. Ali’nin emriyle Hirrit’in üzerine bir daha yürüdü. Hirrit, yapılan savaşta beraberindeki yüz yetmiş kişi ile birlikte öldürüldü. Hirritin öldürülmesiyle isyanlar bastırıldı. Fars illeri tekrar hâkimiyet altına alındı.²²⁷

3.2.5. Faris Bölgesinin Dağlarında Harici İsyanlarına Katılan ve Vergisini Ödemeyen Kürtler

H. 38 yılında Nehrevan Savaşı’ndan sonra Hariciler birçok bölgeye yayılmış ve isyanlar çıkarmışlardır. Bunlardan biride Faris Dağları’nda yaşayan ve vergisini ödemek istemeyen Kürtlerdir. Bunlar isyan ederek vergi ödemeyi kesmiş ve vali Sehl b. Hanif’i Faris Bölgesi’nden kovmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Ali, Ziyad b. Ebihi’yi onların üzerine vali olarak gönderdi. Ziyad, h. 39 yılında bu isyanları bastırarak onlardan tekrar vergilerini almaya başladı. Daha sonra Hz. Ali, ziyada elçi göndererek topladığı vergileri göndermesini istedi. Ziyad, gelen elçiye Kürtlerin vergilerini eksik ödediklerini, kendisinin de bu eksikleri tamamlamak için Kürtleri zorladığını ancak bu durumu Hz. Ali’ye bildirmemesini söyledi. Elçi, Hz. Ali’nin yanına geldiğinde Ziyad’ın yaptıklarının bilgisini Hz. Ali’ye verdi. Hz. Ali de kendisine mektup yazarak şunları söyler: “Elçim bana geldiğinde bana ulaşmasını istemediğin bilgiyi bana ulaştırarak Kürtleri zorladığını haber verdi. Allah’a yemin ederim ki eğer Müslümanların vergilerine dair sende bir usulsüzlük ortaya çıkarsa sana öyle sert davranırım ki malını mülkünü kaybeder ve hakir görülürsün. En kolay şeyleri bile sana zorlaştırım.”²²⁸

²²⁷ Taberi, s. 887. Belazuri, Ensab, age C. 3, s. 179. İbnü’l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 374. İbni Kesir, C. 10, s. 666–668.

²²⁸ Taberi, 886. Belazuri, Ensab, C. 2, s. 390. İbni Kesir, C. 10, s. 668. İbnü’l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 378.

3.2.6. Şehrizer'a Saldıran Harici Kürtler

Hz. Ali, Fırat'ın kenarındaki yerlerde çıkan bazı karışıklıkları düzeltmek için Makil b. Kays'ı göndermiş ve ona kimseye zulmetmemesini, kendi halindeki bedevîlerin üzerine gitmemesini ve kendisiyle savaşımlar dışında kimseye savaşmamasını emretmişti. Makil, Desker'e ulaştığında Haricîlerden olan Kürtlerin Şehrizer'a saldırdığı bilgisini alır ve oraya yönelir. Bir rivayete göre bu saldırıyı Ebu Meryem es-Sa'di, emrindeki Kürtleri toplayarak aralarında az sayıda bulunan Araplarla birlikte organize etmişti. Makil, onları Hz. Ali'ye biat etmeleri için davet ettiğinde onlar reddettiler. Makil de onların üzerine giderek buradaki dağlarda onları yakaladı. Yapılan savaşta galip geldi ve onları cezalandırdı. Bir rivayete göre Kürtlerin etkin rol oynadığı bu harici isyanı Kufe yakınlarına gelecek kadar cesur ve etkili olmuştu.²²⁹

Daha sonra Makil, emrindeki üç bin kişilik bir orduyla insanları teskin etmek ve halkın güvenliğini sağlamak için el-Cezire'ye yöneldi. Amacı Musul, Nusaybin, Re'sül'ayn, üzerinden Rakka'ya kadar olan bölgenin tümünü almaktı. Amacına ulaşarak buraların tamamını ele geçirdi.²³⁰

---

²²⁹ Belazuri, Ensab, C. 3, s. 237. İbnü'l Esir, el-Kamil, C. 3, s. 383

²³⁰ Belazuri, Ensab, C. 3, s. 79.

SONUÇ

Kürtlerin yaşadığı geniş coğrafya İslâmî fetihlerden önce, Bizans ve Sasani devletlerinin hâkimiyeti altındaydı. O dönemde Kürtlerin kendilerine has siyasi bir oluşumları olmadığından hâkim devletlerin şehirlerinde, taşralarda ve özellikle dağlara çekilmiş aşiretler halinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. İslâmî fetihler bu bölgelere ulaştığında Bizans tarafındaki Kürtlerin çoğunluğu Hristiyan dinine, Sasani devletinin hâkimiyeti altında olanlar ise genelde Zerdüşî dininin çeşitli mezheplerine bağlı bulunuyorlardı. Bunun yanı sıra azınlık olarak Yahudilik ve bazı bölgelerde yaşayan putperest inancına sahip Kürtler de bulunuyordu.

İslâmî fetihlerden önce Kürtlerden sayıca az kişinin bireysel olarak İslâmiyet'e girişleri ticarî yolculuklar veya başka sebeplerle Müslümanların yaşadığı bölgelere ulaşmaları ile olmuştu. İslâmî fetihlerin Kürt bölgelerine ulaşmasından sonra Kürtlerin İslâmiyet'e girişleri dokuz yıl gibi kısa bir sürede hayli hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bazı bölgelerde savaş yoluyla gerçekleşen fetihler genel olarak halk ile yapılan sulh anlaşmalarıyla sonuçlanmıştır. Fetihler esnasında Müslümanların halka iyi ve âdil davranmaları, kardeş muamelesi yapmaları ve özgürleştirici tutumları onları etkilemiştir. Hristiyan bölgelerindeki halkların İslâm'a girmeleri bunların yanı sıra kendi dinlerinden aşına olmaları sebebiyle genelde sulh yoluyla gerçekleşmiştir. Zerdüşî bölgelerde yaşayanlar ise Zerdüşî din adamlarının baskıcı tutumları ve Kürtlere ikinci sınıf insan muamelesi yapmaları sebebiyle bu yeni olumlu dine meylenmelerine sebep olmuştur. Bazı bölgelerde ise İslâmî Fetihlerin direk kabul görmemesi tâbii bir durum olarak savaşla sonuçlanmıştır. Öyle ki bazı yerlerde Kürtlerin sahabeden şehit ettiği değerli şahsiyetler de olmuştur. Bu savaşların ardından Müslümanlar Kürtleri İslâm'a girme konusunda zorlamamış. Kürtlerin ibadethanelerine karışmayarak kendi dinlerinde kalıp ibadet etmelerinde özgürlük tanımışlardır.

Kürtlerin İslâm'a girişleri genel olarak kendi istekleri ile olmuş ve Müslüman olan Kürtler, İslâm'ın diğer Kürt bölgelerinde yayılmasında etkin rol oynamışlardır. Bunun yanı sıra Kürtler İslâmî ilimlerle de ilgilenmişlerdir. Kürtlerin yaşadığı Azerbaycan ve Sevad gibi bazı bölgelerde Kur'an eğitimine önem verilmiş bu bölgelerdeki insanların Kur'an'ı güzel okuması Sahabe ve Halifeden takdir görmüştür. Faris Bölgesi taraflarında ise müşrik Kürtlerin çok olması sebebiyle yaşanan karışıklıkların yanı sıra bazı Kürtler, Sahabe meclislerinde oturarak

sahabelerle birlikte olmaya özen göstermiş ve onlardan bir şeyler öğrenmeye çalışmışlardır.

Kürtlerin yaşadığı bölgelerin fethedilişinin ardından Hz. Ömer Kürt bölgelerinde idarî taksimat yaparak her bölgeye vali atamıştır. Hz. Ömer'in halifeliğinden sonra Kürtler İslâm devletinin siyasî karışıklıklarından da etkilenmiş ve bazı bölgelerin yerel yönetiminde cereyan eden olaylarda etkili rol oynamışlardır. Bunlar kimi yerlerde Kürtlerin çıkardığı isyanlar olurken kimi yerlerde de yönetimin yanında olarak isyanların bastırılmasında etkili olmuşlardır.

KAYNAKLAR

- Akbaş, Mehmet, “İlk İslâmî Fetihler, Kürtler ve Hz. Ömer”, Kürtler, Nida Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Akbaş, Mehmet, *Kürtler Üzerine Yazılar*, Nida Yayıncılık, İstanbul, Nisan 20016.
- Akbaş, Mehmet, *Sahabenin Cihad ve Daveti*, Nida Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Apak, Âdem, “*Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2 Hulefa-i Raşidin Dönemi*,” Ensar Yayınevi, 2015.
- Arnold, Thomas Walker, *İslam’ın Tebliğ Tarihi*, Çev. Bekir yıldırım ve Cenker İlhan Polat, Erkam Matbaası, İstanbul, Temmuz 2007. s. 274.
- Azimli, Mehmet, “Anadolu’da Kürtler”, *Kürtler*, Nida Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Bazın, Marcel, “Kırmanşah”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002, C.26, s. 66–67.
- Belazuri, Ahmed bin Ya'hyâ bin Câbir bin Dâvûd, *Fütuhu'l Buldan*, Mektebet-ul Mearif, Beyrut, 1987.
- Belazuri, Ahmed b. Ya'hyâ b. Câbir, *Ensabu'l Eşraf*, Tahkik Dr. Muhammet Hamidullah, Darul Mearif, Mısır, 1947.
- Bezer, Gülay Öğün, “Rakka”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, C. 34, s. 432–433.
- Botan, Amedi, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi 1*, Fırat-Dicle Yayınları, 1991.
- Bitlisi, Şerefhan, *Şerefname, Kürd Tarihi*, (Çeviren: M. Emin Bozarlan) Deng Yayınları, Aralık 1997.
- Brennan, Shane “İslamdan Önce Kürtler”, *Kürtler*, Nida Yayıncılık, Ed-Adnan Demircan, Mehmet Akbaş, İstanbul, 2015.
- Çetin, Seyfettin, *Yakut El Hamevi'nin Mu'cemul Buldan'ında Kürtler*, Nubihar Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2014.
- Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakid el-Vakidi, *Fütuh'uş-Şam*, Dar'ul Kutup el-İlmiyye, Beyrut Lübnan, 1997.
- Ekrem, Cemil Paşa, *Kürdistan Kısa Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul, 1998.
- Es-Sercani, Rağıb, *İslam Tarihi*, Ed: Ağırakça Ahmet, Telif: İslami Araştırmalar Komisyonu, Beka Yayınları, Mısır, Ekim 2012.
- Ethem, Xemgin, *Kürdistan Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul, 2011.
- Fayda, Mustafa, “Celula”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, C. 7, s. 272–273.

- Fayda, Mustafa, “Hâlid b. Velîd” TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997, C. 15, s. 289–292.
- Fayda, Mustafa, “Fetih”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995, C. 12, s. 467–470.
- Göyünç, Nejat, “Diyarbakır”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994, C. 9, s. 464–469.
- Gündüz, Şinasi, “Mecusîlik”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, C. 28, s. 279–284.
- Gündüz, Şinasi, “Manihaizm”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, C. 27, s. 575–577.
- Harman, Ömer Faruk, “Nuh”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, C. 33, s. 224–227.
- Hasan, İbrahim, *İslam Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Heysemî, Ali bin Ebî Bekr bin Süleymân, *Mecmau'z-Zevâid ve-Menbau'l-Fevâid*, Darul Fikr, Beyrut, 1994.
- İbni Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed, *Et-Tabakatu l-Kubra*, Daru Sadır, Beyrut.
- İbnü'l Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l- Ğabe fi Marifeti's-Sahabe*, Darul Kitabul ilmiyye, Beyrut, 1996.
- İbnü'l Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çeviri: M. Beşir Eryarsoy, Bahar yayınları, İstanbul, 1985.
- İbni Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, Beytu'l-Efkaru'd-Devliyye. Lübnan, 2004.
- İbni Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din b. Ömer b. Davud b. Kesîr el-Dımaşkî el-Kureysî, *El Bidaye ve'n-Nihaye*, Mektebetu'l-Hicar, İmbaba, 1999.
- Karan, Cuma, *Diyar-ı Bekr ve Müslümanlarca Fethi*, Ensar Neşriyat, Nisan 2014.
- Kelpetin, Mahmut, Hz. Ebubekir Döneminde Irak Fetihleri, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 14, 2010.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Kürtlerin Türklüğü*, Güntürk Yayınları, İstanbul, 1995.
- Mesudi, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin, *Murüc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.
- Minorsky, Vladimir, “Kürtler”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978. C. 6, s. 1089–1090.
- Mirza, Ahmet Mirza, “İslam Tarihinde Kürtler”, *Kürtler*, Nida Yayıncılık, İstanbul, 2015.

- Numani, Mevlana Şibli, *Asrı sadet İslam Tarihi*, (Ömer Rıza Doğrul Tercümesi), Eser Neşriyat, 1928.
- Özcoşar, İbrahim, Makalelerle Mardin, “Ortaçağ İslam Coğrafyacılara Göre Nusaybin” Hazırlayan: Adnan Çevik, İmak Ofset, İstanbul, 2007.
- Öz, Mehmet “Osmanlılar” TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, C. 33, s. 532–538.
- Özer, Ahmet, *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler*, Hemen Kitap, İstanbul, 2010.
- Rudani, Muhammed bin Süleyman, *Cemu'l-Fevaid*, İbn Kesir, 2009.
- Sallabi, Muhammed Ali, *Hız. Ömer*, Çev. Akbaş Mehmet, Ravza Yayınları, İstanbul, 2016.
- Savran, Ahmet, “Meyyâfârikin”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004, C. 29, s. 511–512.
- Şihâbüddîn, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, “*Mu’cemu’l-Buldan*”, Darı Sâdır, Beyrut, 1977.
- Streck, M. “Celula ”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Şeşen, Ramazan, “Harran”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997, C. 16, s. 237–240.
- Taberani, Süleyman bin Ahmed bin Eyyûb eş-Şâmi el-Lahmî, *Mu’cemul Evsat*, Darel Haremeyn, Kahire, 1995.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed İbn-i Cerir, *Tarihu’l-Umem ve’l-Mulûk*, Beytül Efkâr, Ürdün, 1990.
- Tuncel, Metin, “Cizre”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, C. 08, s. 37–39.
- Tuncel, Metin, “Nusaybin”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, C. 33, s. 269–270.
- Turan, Ahmet Nezihi, “Şanlıurfa”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010, C. 38, s. 336–341.
- Uslu, Recep , ”Huzistan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 1998, C. 18, s. 436–439.
- Yakubî, Ahmed b. Ebî Yakub İshâk b. Ca’fer b. Vehb b. Vâzih, *Kitabü’l Buldan*, Beyrut, 2002.

Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, 1986.

Zeki, Beg Mehmet Emin, *Kürtler Ve Kürdistan Tarihi*, Nubihar, Baskı 9, İstanbul, 2015.

ÖZGEÇMİŞ

1987 yılında Diyarbakır'da doğdu. İlkokulu Siirt Fatih İlköğretim Okulu'nu bitirdi. Balıkesir İmam Hatip Lisesi'nden 2006 yılında mezun oldu. 2008 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Diyarbakır'da İmam-Hatip olarak göreve başladı. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2014 yılında mezun oldu.

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNTİHAL RAPORU

Tez Başlığı: İSLÂMÎ FETİHLER DÖNEMİNDE KÜRTLER (622-652)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler ve sonuç kısımlarında oluşan toplam 83 sayfalık kısmına ilişkin 24/12/2018 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı alıntılar dahil %17

Uygulanan Filtrelemeler:

Kaynakça hariç

Alıntılar dahil

5 Kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç açıklamalar

Açıklamalar

Mardin Artuklu Üniversitesi Turnitin adlı intihal tespit programı sonucunda; azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Yusuf YOLDAŞ

Öğrenci No: 15751002

Programı: Tarih

Statüsü: Tezli Yüksek Lisans

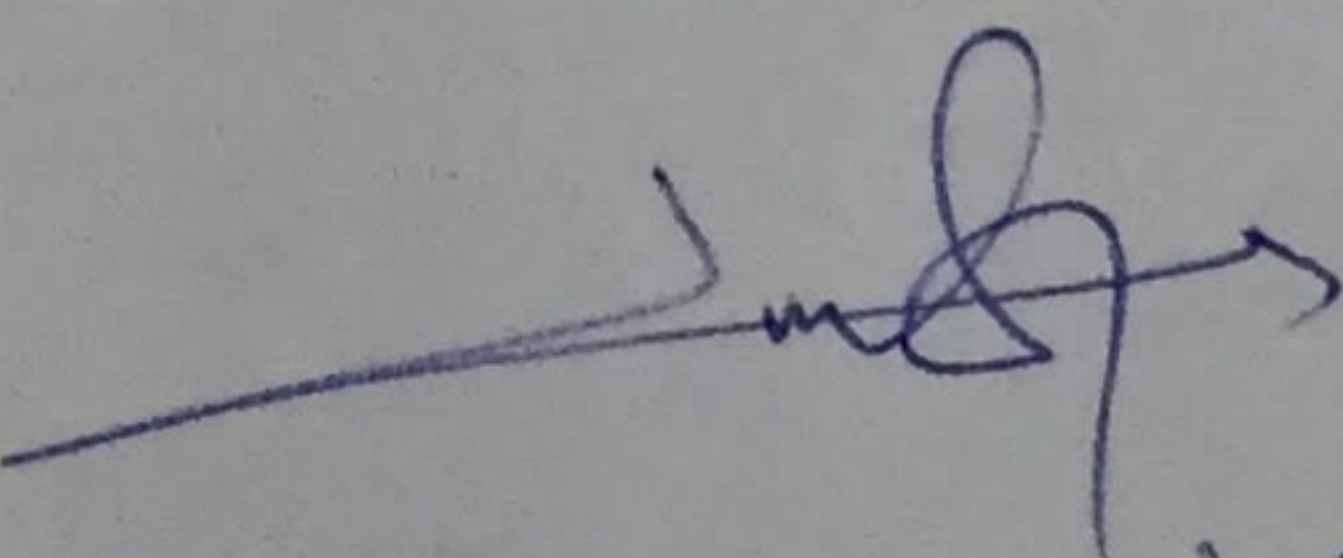
Tarih ve İmza

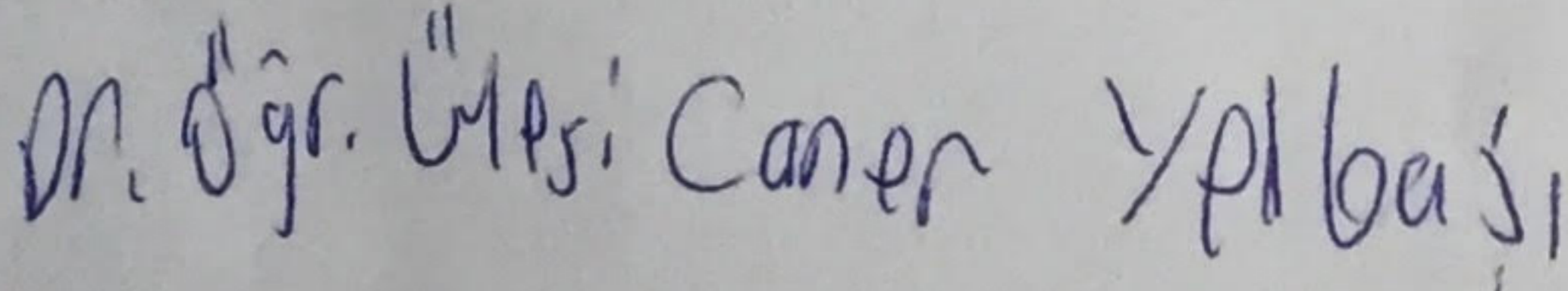
24.12.2018
Y.Y.

Danışman Onayı

24.12.2018

A.B.D. Başkanı Onayı a.

Prof. Dr. Mehmet AKBAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Caner YILMAZ

